

*Empowered lives
Resilient nations.*

HARTËZIMI I BURIMEVE GJENETIKE AUTOKTONE TË KAFSHËVE TË FERMËS NË SHQIPËRI

Raport i përgatitur nga Prof. Ass. Dr. Fatmira LEKA (SULAJ) në kuadër të Projektit të UNDP-GEF “Forcimi i burimeve njerëzore, kuadrit ligjor dhe kapaciteteve institucionale për zbatimin e Protokollit të Nagojës” (Projekti global për ABS).

*Empowered lives
Resilient nations.*

HARTËZIMI I BURIMEVE GJENETIKE AUTOKTONE TË KAFSHËVE TË FERMËS NË SHQIPËRI

SHQIPËRI, NËNTOR 2019

TABELA E PËRMBAJTJES

Lista e Shkurtimeve	6
Kapitulli 1. Prodhimi i blegtorisë, metodologjia e menaxhimit kombëtar të burimeve gjenetike shtazore	8
1.1 Prodhimi i blegtorisë	8
1.2 Zhvillimi i metodologjisë	14
1.3 Diversiteti gjenetik	18
Kapitulli 2. Kuadri institucional dhe legjislativ	22
2.1 Institucionet qeveritare përgjegjëse për menaxhimin e burimeve gjenetike të kafshëve autoktone të fermës	22
2.1.1 Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural	22
2.1.2 Ministria e Turizmit dhe Mjedisit	23
2.1.3 Institutet kërkimore	24
Instituti i Sigurisë Ushqimore dhe Veterinarisë dhe	24
Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB-të) në Fushë Krujë, Korçë	24
2.1.4 Universitete Bujqësore	24
2.1.5 Agjencia Kombëtare e Zonave të Mbrojtura (AKZM)	24
2.2 Organizatat joqeveritare në fushën e menaxhimit të burimeve gjenetike të kafshëve autoktone të fermës	25
2.3 Kuadri ligjor	26
2.3.1 Aktet ligjore që lidhen me BGjSh	26
Kapitulli 3. Burimet gjenetike shtazore (racat/ekotipet autoktone të kafshëve)	28
3.1 Madhësia dhe struktura e popullatës	28
3.1.1 Dhia	31
3.1.2 Dhen	37

3.1.3 Gjedhi	44
Gjedhi vendas “Lopa e Prespës”	46
Popullata vendase e gjedhit – Gjedhi Xhuxh Ilir- Lekbibaj - Tropojë	46
Popullata vendase e gjedhit - Gjedhi Xhuxh Ilir - Sinanaj Tepelenë	47
3.1.4 Bualli	49
3.1.5 Derri	50
3.1.6 Shpendët	52
Kapitulli 4. Programet e përmirësimit gjenetik për ruajtjen dhe zhvillimin e racave/ekotipeve autoktone të kafshëve	54
4.1 Studimet përkatëse për aksesin dhe ndarjen e përfitimeve dhe burimet gjenetike	54
4.2 Programet e përmirësimit gjenetik për ruajtjen dhe zhvillimin e racave/ekotipeve autoktone të kafshëve	82
4.3 Mbështetja e donatorëve për aktivitetet aktuale dhe ato të mëparshme lidhur me agrobiodiversitetit	85
4.4 Faktorët përgjegjës për zvogëlimin e madhësisë së popullatës së racave autoktone të kafshëve	90
Kapitulli 5. Përfundime dhe rekomandime	96
5.1 Përfundime	96
5.2 Rekomandime	100
Shtojca 1 Lista e institucioneve dhe organeve qeveritare përgjegjëse përmenaxhimin e burimeve gjenetike autoktone të kafshëve të fermës	110
Shtojca 2 Lista e organizatave joqeveritare në fushën e menaxhimit të burimeve gjenetike autoktone të kafshët në fermë	122
Shtojca 3 Legjislacioni në fushën e mbarështimit të kafshëve	130
Shtojca 4 Lista e dokumenteve kombëtare strategjike dhe të programit	132
Shtojca 5 Lista e marrëveshjeve/konventave ndërkombëtare	133
Shtojca 6 Lista e referencave për burimet gjenetike shtazore në bujqësi	134

SHKURTIMET

PBB	Produkti i Brendshëm Bruto
BGjSh	Burimet Gjenetike Shtazore
MBZHR	Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural
QTTB	Instituti i Sigurisë Ushqimore dhe Veterinarisë
ShShSB	Shoqata Kombëtare e Blegtorëve Shqiptarë
BZHR	Qendra e Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural
PMSHR	Programi Mbështetës për Shoqatat Rurale
AREB	Agjencitë Rajonale të Ekstensionit Bujqësor
MTM	Ministria e Turizmit dhe Mjedisit
IKB-të	Institucionet Kërkimore të Bujqësisë
DPPB	Drejtoria e Përgjithshme e Politikave të Bujqësisë, Sigurisë Ushqimore dhe Zhvillimit Rural
DBZM	Drejtoria e Biodiversitetit dhe Zonave të Mbrojtura
UNDP	Programi për Zhvillim i Kombeve të Bashkuara
CABRA	Ruajtja e Agrobiodiversitetit në Shqipërinë Rurale
AKZM	Agjencia Kombëtare e Zonave të Mbrojtura në Shqipëri
CBD	Konventa për Diversitetin Biologjik
NjT	Njohuritë Tradicionale
ANP	Aksesi dhe Ndarja e Përfitimeve
SRV	Stacioni i Ripërtpësve të Vegjël
ShKRV	Shoqata Kombëtare për Ripërtpësit e Vegjël
AZHZM	Agjencia e Zhvillimit të Zonave Malore
GEF	Instrumenti Global i Mjedisit
FRPKK	Federata Rajonale e Pyjeve dhe Kullotave Komunale
UBT	Universiteti Bujqësor i Tiranës
QBZHR	Qendra e Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural

1

Prodhimi i blegtorisë, metodologjia e menaxhimit kombëtar të burimeve gjenetike shtazore

1.1. PRODHIMI I BLEGTORISË

Shqipëria është një vend i vogël evropian, i pozicionuar në juglindje të Evropës, me një sipërfaqe prej 28 748 kilometrash katrorë. Popullsia e Shqipërisë, që nga 1 janari 2018 rezulton 2 870 324 banorë (INSTAT 2019). Sipërfaqja e përgjithshme tokësore në Shqipëri është 2 875 000 ha, nga e cila 699 000 ha ose 24 % është tokë bujqësore, 36% pyje, 15% kullota & livadhe dhe 25% tjetër (INSTAT 2019).

24%

tokë
bujqësore

36%

pyje

15%

kullota &
livadhe

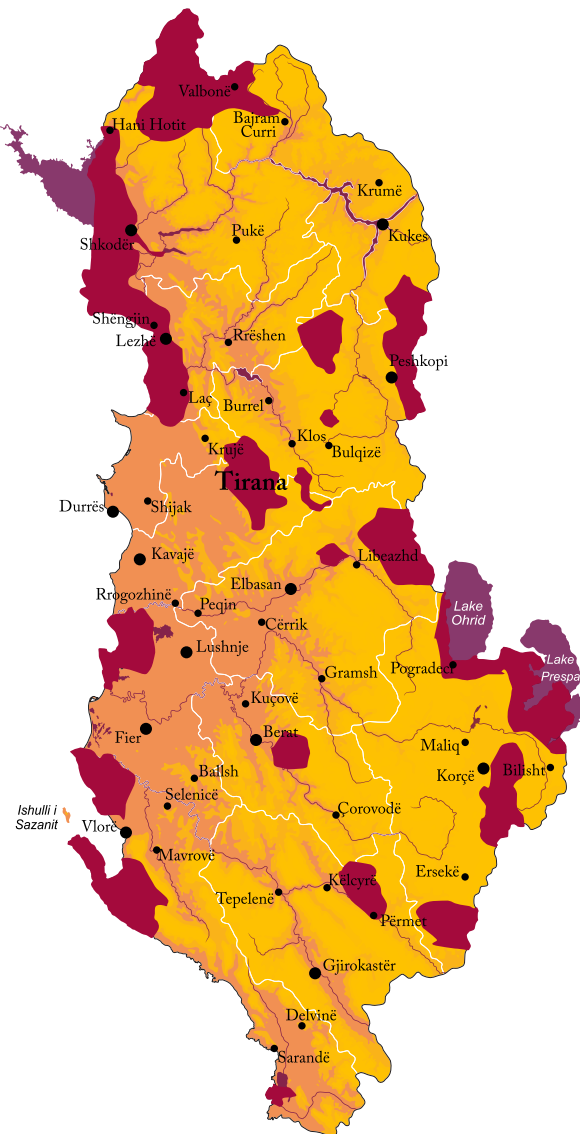
25%

të tjera

Vendi është kryesisht malor (pothuajse dy të tretat e tij janë zona malore) i gjendur midis zonave klimatike kontinentale dhe mesdhetare. Është shumë i ngushtë në krahasim me gjatësinë e vijës bregdetare, kështu që detet Jon dhe Adriatik ushtrojnë ndikim të madh në klimën, florën dhe faunën.

Shqipëria njihet për pasurinë e madhe të diversitetit biologjik të peizazhit. Konsiderohet si një nga vendet më të pasura me specie dhe raca të kafshëve dhe varietete të bimëve të dobishme për zhvillimin e prodhimit bujqësor dhe blegtoral.

Fig.1. Harta e zonave EMERALD në Shqipëri

Harta 1. Harta e Shqipërisë me zonat me biodiversitetin më të pasur të propozuara për zona Emerald

Bujqësia ka kontribuar me rreth 22% në PBB në vitin 2017. Në vitin 2018, importet e produkteve bujqësore arritën përafërsisht vlerën e 980 milion dollarëve. Eksportet kanë vazhduar të rriten, duke shënuar rreth 300 milion dollarë në vitin 2018, një rritje prej 6.5% nga viti 2017. (INSTAT 2018)

Tabela 1 Numri i bagëtimeve, në 1 000 krerë

Treguesit	2014	2015	2016	2017	2018
1. Gjedhi	499,6	504,2	492,4	475	467
Lopët	358	357,1	354,9	349	349
Dhentë/dhitë	2,804	2,850	2,913	2.858	2.781
2. Dele	1,869	1,918	1,972	1.925	1.864
Dele qumështi	1,419	1,417	1,428	1.407	1.366
3. Dhi	904	932	941	933	917
Dhi qumështi	695	700	716	717	894
4. Derra	172	171,4	181	180	184
Dosa	12	11	13	12	12
5. Njëthundrrakët	91	91	71	89	88
Kuajt	32	31	34	32	32
6. Shpendët	9,493	8,558	8,326	7.835	8.362
Pulat	6,645	5,323	4,790	4.820	4.963
7. Koshere bletësh	261	271	303	290	285

Burimi: MBZHR (qershor, 2019)

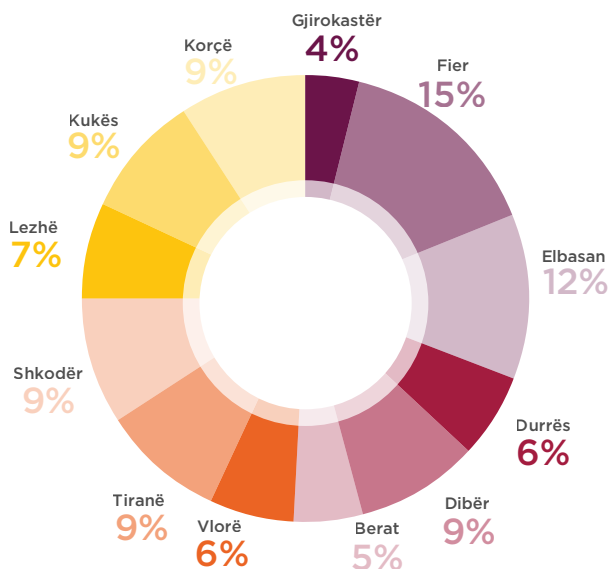
Tabela 2 Prodhimi i blegtorisë, në 1 000 ton

Treguesit	2014	2015	2016	2017	2018
1. Qumësht	1.133	1.131	1.145	1.156	1.144
Qumësht i lopës	965	964	975		
Qumështi i deles	89	87	85		
Qumështi i dhisë	79	80	85		
2. Mish peshë e gjallë	155	158	160	161	161
Gjedhi	71	71	72		
Dhentë dhe dhitë	50	53	51		
Derr	18	17	17		
Shpendët	17	17	20		
3. Lesh (ton)	3.100	3.332	3.431		
4. Vezë (milion)	835	830	830	811	828
5. Mjaltë (ton)	3.000	3.200	3.923		

Burimi: MBZHR (qershor, 2019)

Blegtoria mbetet një nga sektorët më të rëndësishëm të ekonomisë bujqësore të Shqipërisë, duke kontribuar me 45.0% të vlerës së përgjithshme të produkteve bujqësore dhe blegtorale.

Graf. 1 Struktura e gjedhit sipas prefekturave, 2018, INSTAT

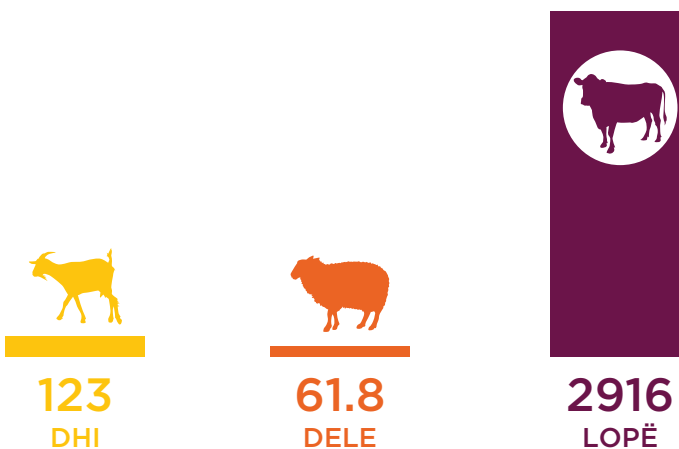

- Numri i gjedhit në vitin 2018 ishte 467 318 krerë, duke rënë me 1.7% krahasuar me vitin 2017.
- Në vitin 2018, numri i dhenve është 1 863 837 krerë, duke shënuar një ulje me 3.2% në krahasim me vitin 2017. Kategoria kryesore janë delet e qumështit që përfaqëson rreth 73.3% të totalit të tufës.
- Numri i dhive në vitin 2018 është 917 155 krerë, duke rënë me 1.7%, krahasuar me vitin 2017. Kategoria kryesore janë dhitë e qumështit, me 97.5% të totalit të tufës.
- Në vitin 2018, numri i derrave është 184 133 krerë, me një rritje vjetore prej 2.2%, krahasuar me vitin 2017. Përqendrimi më i madh i numrit të krerëve të derrave është në: Lezhë me 35.9% dhe në Shkodër me 27% të totalit të numrit të krerëve.
- Mbarështimi i derrit është përqendruar kryesisht në zonat e populluara me banorë të fesë katolike dhe ortodokse.
- Prodhimi i qumështit në 2018 ishte rreth 1,14 milion ton, duke u ulur me 1% krahasuar me vitin 2017. Struktura e prodhimit të qumështit, referuar vitit 2018 është: qumështi i lopës 85.1%, qumështi i deles 7.4% dhe qumështi i dhisë 7.5%.

Graf. 2 Struktura e Prodhimit të Qumështit, 2018

Graf. 3 Rendimenti mesatar vjetor i prodhimit të qumështit në nivel kombëtar vjetor i prodhimit të qumështit në nivel kombëtar

- Në vitin 2018, prodhimi i qumështit nga lopët është 973 526 ton, duke rënë me 0.9% në krahasim me vitin 2017. Rendimenti vjetor i prodhimit të qumështit të lopës në nivel kombëtar për vitin 2018 është 2 916 kg/kokë duke u rritur me 2.4% krahasuar me vitin 2017. Prodhimi i qumështit të deles, për vitin 2018, u ul me 2.5% krahasuar me vitin 2017. Rendimenti vjetor, i qumështit të deles në nivel kombëtar është 61,8 kg/kokë duke u rritur me 0.6% krahasuar me vitin 2017. Prodhimi i qumështit nga dhitë në vitin 2018 është 0.9% më pak në krahasim me një vit më parë. Rendimenti vjetor i prodhimit të qumështit të dhisë në nivel kombëtar është rreth 123 kg/kokë duke u rritur me 2% krahasuar me vitin 2017.
- Prodhimi i mishit është 161 mijë ton, duke u rritur me 0,1% krahasuar me vitin 2017.

Aktualisht dhe në të ardhmen, vlerësohet se ekonomia bujqësore do të jetë një nga shtyllat kryesore ku duhet të përqendrojmë energjitë tona për një të ardhme më të mirë. Në këtë kontekst, biodiversiteti është një burim i rëndësishëm për zhvillimin. Biodiversiteti duke përfshirë edhe biodiversitetin e bagëtisë është një tregues i pasurisë gjenetike dhe ekonomike të një vendi (O. Yilmaz et al 2012). Në burimet gjenetike autoktone, është ndërhyrë në mënyrë të fragmentuar dhe të kufizuar.

Vendi ynë ka një potencial gjenetik që mbështetet kryesisht në racat autoktone të ripërthypësve të vegjël me cilësi prodhuese, rezistencë ndaj kushteve mjedisore, ndaj sëmundjeve të ndryshme në krahasim me racat e kultivuara. Prirjet e vërejtura, në kontekstin e tregtisë së lirë me vendet e rajonit dhe më gjerë, bazuar në këto burime nga njëra anë dhe zhvillimin e agroturizmit do të jenë nxitësit e zhvillimit të sistemit të prodhimit të racave autoktone dhe ekotipeve dhe, rrjedhimisht, të qëndrueshmërisë së fermës.

Në aspektin ekonomik, kjo pasuri e germoplazmës autoktone kërkon zbulimin, vlerësimin, ruajtjen, përmirësimin dhe shfrytëzimin e vlerave për zhvillimin e agroturizmit në zonat malore dhe jo vetëm. Për më tepër, kërkesa për specialitete ushqimore “vendase” që pasqyrojnë identitetin rajonal është rritur, në drejtim të problemit të trashëgimisë kulturore dhe vlerës së mundshme ushqimore të shëndetit të njeriut.

Roli i stafit, institucioneve ose projekteve është që të krijojë një strategji të bazuar në zhvillimin e një ferme tradicionale që, me produktet e saj specifike dhe të sigurta, të futet në tregun botëror, duke vlerësuar burimet tona. Për sa i përket ndikimit bujqësor mbi biodiversitetin, habitatet dhe peizazhin, të kuptuarit dhe matja e këtyre ndikimeve është ende në një fazë studimore paraprake, pjesërisht për shkak të kostove të larta që lidhen me programuesit e monitorimit.

Shqipëria nuk ka krijuar ende masat e nevojshme në përputhje me Protokollin Nagoya lidhur me monitorimin e burimeve gjenetike dhe masat përkatëse të pajtueshmërisë së përdoruesit. Prandaj, një nga sfidat e ardhshme për zhvillimin e politikës së agrobiodiversitetit në Shqipëri është përmbushja e objektivave të sigurimit të informacionit mbi statusin aktual të BGjSh-së dhe përdorimin e treguesve për monitorimin, vlerësimin dhe parashikimin e politikave.

1.2. ZHVILLIMI I NJË METODOLOGJIE BAZUAR NË:

- Shqyrtimin e literaturës lidhur me të dhënat ekzistuese nga burime të ndryshme dhe të dhënat statistikore nga studime të mëparshme; dhe
- Diskutimet e zhvilluara gjatë takimeve me aktorët publikë, akademikë dhe joqeveritarë.

Në pjesën e parë paraqitet një ekspozë e rëndësisë së blegtorisë, statusi i burimeve gjenetike shtazore, arsyet e humbjes së tyre, si dhe objektivat dhe mundësitë e ruajtjes së tyre, perspektivat dhe rekomandimet për veprime të mëtejshme.

Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural-MBZHR është autoriteti kombëtar për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të Burimet Gjenetike Bimore dhe Shtazore për Bujqësinë dhe Ushqimin. Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB-të) të Fushë Krujës dhe Korçës dhe Instituti i Sigurisë Ushqimore dhe Veterinarisë (ISUV) janë institucione publike që kanë përgjegjësi të bashkëpunojnë me rrjetin kombëtar për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh.

Shoqatat joqeveritare dhe jofitimprurëse në fushën e blegtorisë: Shoqata Kombëtare e Blegtorëve Shqiptarë (LEAA) ALBAGENE, Shoqata Kombëtare e Inseminatorëve, Fondacioni BLEKALB - Shërbimi i Shkencës, Teknologjisë dhe Ekstensionit për Zhvillimin e Fermave, Shoqata e Mbarështuesve të Ripërthypësve të Vegjël (SHFBI), Qendra e Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural (QBZHR), Programi Mbështetës për Shoqatat Rurale (PMSHR), etj. janë aktorë aktivë në trajtimin e çështjeve për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh.

Këta aktorë luajnë një rol të rëndësishëm në ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të racave/ekotipeve shtazore autoktone në vend. Prioritetet dhe studimet do të identifikohen për këtë çështje nëpërmjet vizitave dhe takimeve në këto qendra sipas një programi si më poshtë:

Tabela 3 Programi i intervistimit të institucioneve qeveritare dhe organizatave joqeveritare në periudhën tetor - nëntor 2019

Nr.	Institucionet	Funksionet lidhur me BGjSh	Datat e intervistës	Personi përgjegjës
1.	Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural-MBZHR	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga MBZHR; -Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të Kapaciteteve.	4 nëntor.	Pjerin SHOSHI Drejtor i Programeve në MBZHR
2.	Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB-të), Fushë Krujë	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Qendra -Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të Kapaciteteve. -Studime të zhvilluara	15 nëntor.	Ilir SALILLARI Drejtor
3	Agjencia Rajonale e Ekstensionit Bujqësor - Lushnjë.	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga agjencia -Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të Kapaciteteve.	12 nëntor.	Dhimitraq QORRI Drejtor
4	Sektori i Ekstensionit Bujqësor - Fier	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga sektori -Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të Kapaciteteve.	12 nëntor.	Muhamet BABOÇI
5.	Agjencia Rajonale e Veterinarisë Shërbimi i Mbrojtjes së Bimëve Vlorë	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Agjencia -Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të Kapaciteteve.	12 nëntor.	Adila KOJDHELI
6.	Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB-të) Korçë.	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Qendra -Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve. -Studime të zhvilluara	25-26 nëntor.	Drejtor Roland MEÇAJ

7	Agjencia Rajonale e Ekstensionit Korçë	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Agjencia	26 nëntor.	Drejtor Vullnet Gjolla
8	Agjencia Rajonale e Ekstensionit Tiranë	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Agjencia		Halim Lahukaj
9	Agjencia Rajonale e Ekstensionit Shkodër	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Agjencia	13 nëntor	Drejtor
10	Shoqata Kombëtare e Blegtorëve Shqiptarë (LEAA)	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga shoqata - -Studime të zhvilluara	8 tetor	Valbona YLLI Drejtor Ekzekutiv
11	Qendra e Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural (BZHR)	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Qendra - -Studime të zhvilluara	10 tetor	Fejzo BEGA Drejtori Ekzekutiv
12	Agjencia Rajonale e Ekstensionit Tiranë	- Funksionet lidhur me mbrojtjen e agrobiodiversitetit, -Vlerësimi i kapaciteteve, - Aktivitete të rëndësishme të zhvilluara nga Agjencia	19 nëntor.	Halim LAHUKAJ

1.3. DIVERSITETI GJENETIK

Burimet blegtorale janë jetike për mirëqenien dhe begatinë e vendit. Vendi ka një rezervë të pasur me burime blegtorale, me një popullatë gjedhi të vlerësuar në 467 318 krerë dhe një popullatë me dhen dhe dhi të vlerësuar në 2 780 992 krerë (INSTAT 2018). Popullatat e bagëtive ripërtpëse endemike në Shqipëri paraqesin një “visar gjenetik” shumë të larmishëm, i cili është gjithnjë e më shumë nën kërcënimin e dobësimit dhe zhdukjes gjenetike. Në Republikën e Shqipërisë racat vendase dhe

autoktone përbëjnë një pjesë të rëndësishme të popullatës së kafshëve të fermës. Sipas Raportit Kombëtar të përgatitur në kuadër të Raportit të Dytë mbi Gjendjen e Burimeve Gjenetike Shtazore Globale për Ushqim dhe Bujqësi (2013), në Shqipëri janë 39 raca vendase, autoktone dhe të adaptuara në nivel lokal dhe 13 raca ekzotike. Një pjesë e mirë e popullatës së kafshëve të fermës në Shqipëri përbëhet nga kryqëzime të racave vendase me ato ekzotike. Strategjia Kombëtare e Biodiversitetit dhe Plani i Veprimit sigurojnë një kuadër gjithëpërfshirës për ruajtjen dhe menaxhimin e qëndrueshëm të biodiversitetit, duke theksuar ruajtjen in-situ të Burimeve Gjenetike Shtazore (BGjSh) si një nga mjetet për të ruajtur diversitetin biologjik në vend.

Një pjesë e mirë e popullatës së kafshëve të fermës në Shqipëri përbëhet nga kryqëzime të racave vendase me ato ekzotike.

Tabela 4 Numri i racës vendase/lokale dhe ekzotike

Speciet	Racat vendase/të adaptuara në nivel lokal	Racat ekzotike
Gjedhi (që përdoret për prodhimin e bulmetit)	5	3
Gjedhi (që përdoret për shumë qëllime)		1
Dhen	6	3
Dhi	10	2
Derra	3	1
Pulat	5	3
Kali	3	
Gomari	2	
Bualli	1	
Lepuri	1	
Gjeli i detit	2	
Bleta	1	

Burimet gjenetike blegtorale pritet të luajnë një rol gjithnjë e më të rëndësishëm në ekonominë bujqësore dhe sociale të vendit për shkak të rritjes së kërkesës për produkte blegtorale. Objektivat kryesore të prodhimit të blegtorëve të vegjël, të cilët përbëjnë shumicën e blegtorëve, janë gjenerimi i të ardhurave dhe kursimeve, prodhimi i mishit dhe qumështit për konsum shtëpiak, plehu organik, etj. Për shkak të larmisë së funksioneve themelore për të cilat përdoren bagëtitë dhe pjesëmarrjes së gjerë në prodhimin blegtoral, bagëtitë luajnë një rol të madh në zbutjen e varfërisë në të gjitha zonat e pafavorizuara rurale.

Investimi në blegtori përbën përparësi për shumë banorë të zonave rurale, të cilët e shohin atë si gjeneruese të të ardhurave. Blegtoria ka gjithashtu rëndësi tradicionale dhe kulturore. Racat autoktone dhe varietetet tradicionale përbëjnë një trashëgimi gjenetike të rëndësishme dhe të vlefshme. Ato ruajnë cilësi të tilla si pjelloria e lartë dhe rezistenca ndaj sëmundjeve dhe parazitëve, të cilat mund të rezultojnë shumë të rëndësishme në një mjedis ekonomik dhe natyror që po pëson ndryshim. Burimet gjenetike autoktone mbeten opsioni më i mirë për të shfrytëzuar kushtet mjedisore të zonave.

Prodhimet bujqësore në Shqipëri janë të destinuara për tregun vendas. Eksportet janë tejet të kufizuara në pak produkte bujqësore si fruta, perime dhe vezë të prodhuara në komplekse industriale. Prodhimi vendas nuk arrin të plotësojë nevojat ushqimore të popullsisë. Edhe kur prodhimi vendas është i mjaftueshëm, produktet e importuara janë konkurruese. Në përgjigje të masave që lindin nga kushtet e tregut dhe ekonomisë globale haptazi, zhvillimi bujqësor ka filluar të priret drejt traditave të prodhimit bujqësor që mbështeten kryesisht në përdorimin e bimëve vendase dhe burimet gjenetike shtazore dhe në sistemet e prodhimit të agro-traditës.

Racat dhe ekotipet autoktone ruajnë nivelin e biodiversitetit dhe janë burim i prodhimit të qëndrueshëm blegtoral për fermat në zonat rurale, janë atraksione turistike, cilësi e veçantë dhe produkte tradicionale.

Zbatimi i politikave për zhvillimin e ekonomisë së centralizuar bujqësore në gjysmën e dytë të shekullit të kaluar pati një efekt të drejtpërdrejtë në prishjen e ekuilibrit gjenetik të vendosur në fondin gjenetik autokton. Transformime thelbësore pësoi fondi gjenetik i të gjitha specieve si gjedhi, derri, dhentë, shpendët dhe kuajt.

- Gjatë kësaj periudhe, pothuajse 100% e popullatës së gjedhit vendas iu nënshtrua kryqëzimit me racat e importuara;
- Rreth 80-85% e popullatës së dhenve iu nënshtrua programeve të përmirësimit gjenetik që mbështesnin kryqëzimin e racave autoktone me racat e përmirësuara, si Cigaja, Merinos etj.
- Derri vendas u zëvendësua me derra të importuar si Landras, Durok, Hepshir, racat Great White.

Në Shqipëri, fondi gjenetik i kafshëve të fermës **karakterizohet nga një nivel i lartë i përzierjes së gjeneve autoktone, lokale dhe vendase** me racat ekzotike, të importuara.

Kryqëzimit ose zëvendësimit me racat e importuara i mbijetoi vetëm popullata lokale e ripërtpësve të vegjël dhe, ndoshta, gjedhi, derri dhe shpendët, të mbarështuar në zona të thella malore. Ndër speciet që nuk i janë nënshtruar këtij procesi të transformimit gjenetik është vetëm dhia.

Edhe brenda ekonomisë së centralizuar dhia nuk u bë pothuajse asnjëherë objekt i programeve të rritjes që konsistojnë në çiftëzimin nëpërmjet kryqëzimit me raca të përmirësuar gjenetike. Kësisoj, edhe sot popullatat e kësaj specijeje, për sa i përket gjenetikës, mund të konsiderohen si popullatë autoktone, që zhvillohen në nivelin e popullatave të quajtura primare.

Aktualisht, në Shqipëri, fondi gjenetik i kafshëve të fermës karakterizohet nga një nivel i lartë i përzierjes së gjeneve autoktone, lokale dhe vendase me racat ekzotike, të importuara. Mbi të gjitha, përpjekjet e bëra për inventarizimin e këtij fondi dhe vlerësimet e kryera në përputhje me procedurat e rekomanduara nga FAO, krijojnë mundësinë për të paraqitur një panoramë të përgjithshme të statusit të këtij fondi. Racat autoktone janë të rëndësishme për sektorin e mbarështimit të kafshëve në Shqipëri.

Në vitin 2008, Ministria e Bujqësisë, Ushqimit dhe Mbrojtjes së Konsumatorit botoi Katalogun e Burimeve Gjenetike Shtazore të Fermës në Shqipëri. Ai përfshin përshkrimin e detajuar të 34 racave/popullatave autoktone lokale (20 raca dhish, 7 raca dhensh, 3 raca gjedhi, 3 raca derrash, 1 racë bualli).

Informacioni paraqet karakteristikat kryesore morfologjike - formimin, prodhimin, madhësinë e popullatës, numrin e riprodhuesve, sistemin e prodhimit, nevojat për të

Tabela 5 Pasoja gjenetike dhe demografike të lidhura me kategoritë e rrezikut

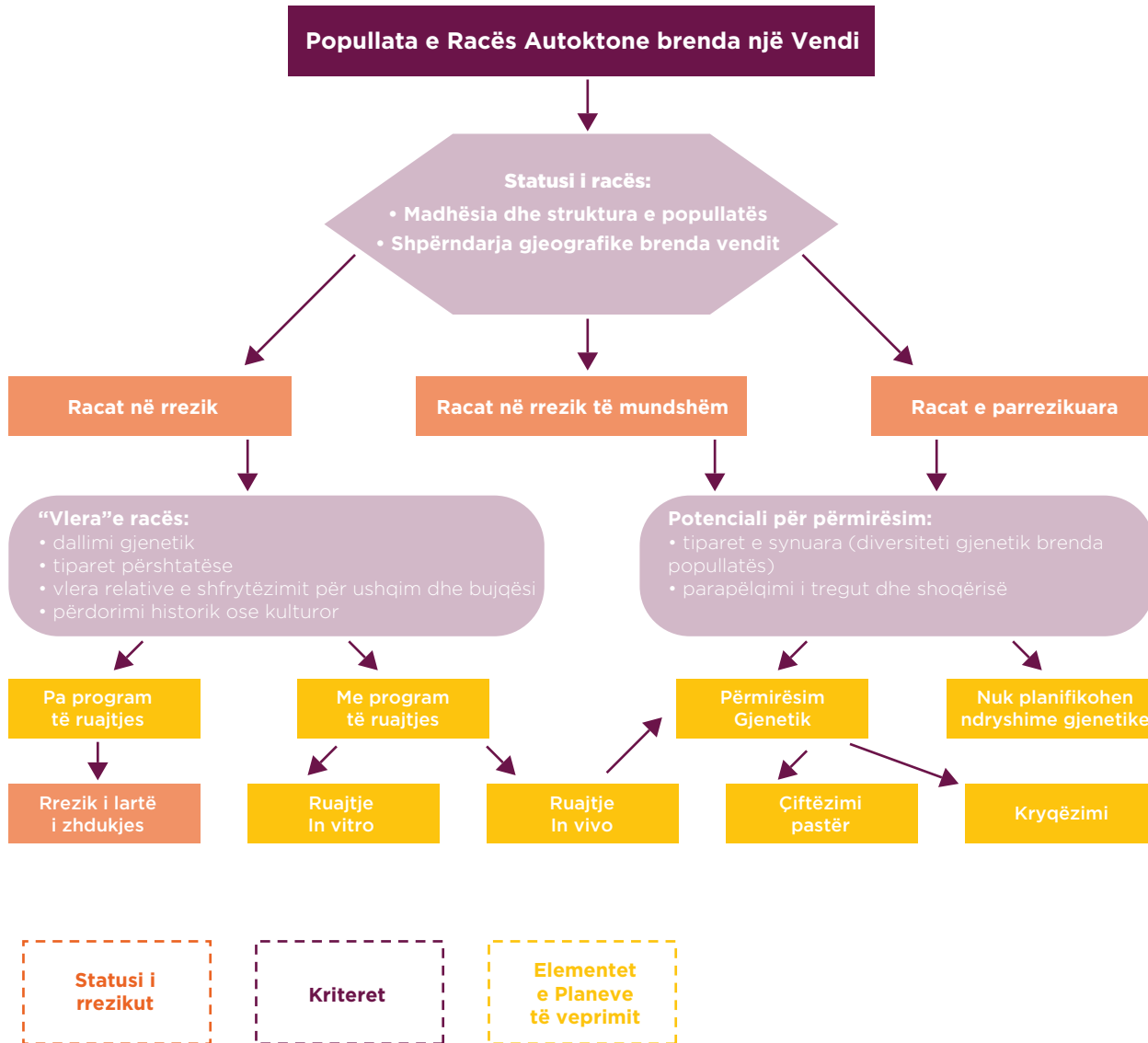
Kategoria e rrezikut	Rezultatet gjenetike		Pasoja demografike
	Humbja e diversitetit	Defektet gjenetike	Ndjeshmëria ndaj ngjarjeve të rastit
Kritik	++++	++++	+++
I rrezikuar	+++	++	+
I cenueshëm	++	+	
I parrezikuar	+	+	

Shënim: numri i “pluseve”përkon me ashpërsinë e pasojave negative. FAO. 2013

ndërmarrë veprime për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm. Mbi këtë bazë, disa kategori rreziqesh përcaktohen sipas FAO-s.

Pasoja gjenetike dhe demografike të lidhura me kategoritë e ndryshme të rrezikut janë paraqitur në Tabelën 5: sa më e lartë të jetë kategoria e rrezikut, aq më të pafavorshme janë pasojat gjenetike dhe demografike dhe aq më urgjente është nevoja për veprim. Nëse kategoria e rrezikut është e lartë, raca pëson humbje më të madhe të ndryshueshmërisë për shkak të bashkëgjakësisë dhe humbjes së aleleve dhe përballet me shtimin e rrezikut të zhdukjes për shkak të ngjarjeve të rastit siç janë epidemitë e sëmundjeve, katastrofat natyrore dhe madje edhe me nivele të ulëta të pjellorisë ose raporteve të pabarabarta seksuale mes pasardhësve.

Fig.1 Grafiku i Menaxhimit Kombëtar të Burimeve Gjenetike Shtazore

Shënim: Publikuar fillimisht prej FAO-s. 2007. Gjendja e Burimeve Gjenetike Shtazore për Ushqim dhe Bujqësi në Botë , version i redaktuar B. Rischkowsky & D. Pilling. Rome (gjendet në).

Figura 1 paraqet metodat për identifikimin e racave të rrezikuara dhe që janë candidate për t'u ruajtur, përfshirë ndarjen e racave në kategori sipas statusit të rrezikut.

2

Kuadri institucional dhe legjislativ

2.1. INSTITUCIONET QEVERITARE PËRGJEGJËSE PËR MENAXHIMIN E BURIMEVE GJENETIKE TË KAFSHËVE AUTOKTONE TË FERMËS

2.1.1. Ministria e bujqësisë dhe zhvillimit rural- MBZHR

është autoriteti kombëtar përgjegjës për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të Burimeve Gjenetike Bimore dhe Shtazore për Bujqësi dhe Ushqim. Është Drejtoria e Përgjithshme e Politikave të Bujqësisë, Sigurisë Ushqimore dhe Zhvillimit Rural (DPPB), që përgatit rregullore të përqendruara në ruajtjen dhe menaxhimin e agrobiodiversitetit, që nxitin në rrugë ligjore mbështetjen e kafshëve autoktone.

Spektori i Politikave dhe Strategjive të Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural është përgjegjës për zhvillimin e qëndrueshëm të prodhimit blegtoral në vend përmes hartimit të legjislacionit, strategjive sektoriale, dhe politikave dhe programeve të zhvillimit për mbrojtjen, përmirësimin dhe ruajtjen e Burimeve Gjenetike Shtazore, për të promovuar rritjen e prodhimit të blegtorisë, krijimin dhe riprodhimin e vlerave të racave dhe ruajtjen e biodiversitetit gjenetike të kafshëve të fermës.

Në përmbushje të përgjegjësive të saj, kjo ministri ka në varësi rrjetin kombëtar të Instituteve Kërkimore-Bujqësore, të cilat në vitin 2006 u riorganizuan në formën e Qendrave të Transferimit të Teknologjive Bujqësore (QTTB). Ministria e Bujqësisë, njëmbëdhjetë vjet më parë, me mbështetjen teknike të FAO-s ka krijuar Rrjetin Kombëtar për ruajtjen, menaxhimin dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh nën

Ristrukturimi i shërbimeve të ekstensionit në agjencitë rajonale u shoqërua me një **ulje të numrit të specialistëve zooteknikë në këto struktura, roli i të cilave është shumë i rëndësishëm** për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të racave/ekotipeve autoktone të kafshëve në vend.

drejtimin e Koordinatorit Kombëtar të BGjSh. Rrjeti është aktivizuar në të gjithë vendin. Secili prej 12 koordinatorëve rajonalë ka vepruar në terren duke aktivizuar nën-rrjetin në nivelin rajonal të përbërë nga specialistë të prodhimit të kafshëve, shërbimit të ekstensionit, veterinerë, inseminatorë dhe fermerë. Në fakt, në nivelin rajonal ka:

- Katër Agjenci Rajonale të Ekstensionit Bujqësor dhe
- Katër Agjenci Rajonale të Shërbimit Veterinar.

Ristrukturimi i shërbimeve të ekstensionit në agjencitë rajonale u shoqërua me një ulje të numrit të specialistëve zooteknikë në këto struktura, roli i të cilave është shumë i rëndësishëm për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të racave/ekotipeve autoktone të kafshëve në vend.

Në Shqipëri, Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural (MBZHR) është ngarkuar me menaxhimin e burimeve blegtorale (përfshirë blegtorinë endemike), me tre qëllime kryesore: të promovojë aktivitete për rritjen e bagëtive brenda kontekstit të zhvillimit bujqësor, të promovojë përmirësimin e rendimentit të kafshëve dhe të ruajë dhe përmirësojë shëndetin e kafshëve. MBZHR merr rolin kryesor në programet e blegtorisë.

2. 1. 2. Ministria e turizmit dhe mjedisit (MTM) - MTM

është përgjegjëse për hartimin e legjislacionit dhe zbatimin e tij në drejtim të biodiversitetit. Ajo është autoriteti kombëtar për ruajtjen dhe përdorimin e

qëndrueshëm të biodiversitetit, të zonave të mbrojtura, mbrojtjen e natyrës, zhvillimin dhe administrimin e qëndrueshëm të pyjeve dhe kullotave, etj. Ajo përcakton objektivat kryesore për mbrojtjen e biodiversitetit, përgatit programe dhe strategji për zbatimin e tyre, harton rregullore të reja në këtë fushë dhe koordinon zbatimin e Strategjisë Kombëtare. MTM po bashkëpunon me MBZHR në drejtim të Agrobiodiversitetit. Të gjitha aktivitetet duhet të drejtohen nëpërmjet Drejtorisë së Biodiversitetit dhe Zonave të Mbrojtura (DBZM).

2. 1. 3. Institutet kërkimore

Gjatë periudhës 2005 - 2006, MBZHR ristrukturoi Institutet Kërkimore të Bujqësisë nën varësinë e saj me Vendimin e Qeverisë Nr. 515, datë 19.07. 2006 “Për ristrukturimin e instituteve kërkimore-shkencore, në varësi të MBUMK”. Sipas këtij vendimi, u krijuan 5 Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB-të) dhe një Institut, i quajtur “Instituti i Sigurisë Ushqimore dhe Veterinarisë (ISUV) -Tiranë”.

Instituti i Sigurisë Ushqimore dhe Veterinarisë (ISUV) dhe Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB-të) në Fushë Krujë e Korçë, janë institucione publike që luajnë një rol të rëndësishëm në bashkëpunimin me rrjetin kombëtar për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh. Këto janë institucionet publike që kanë përgjegjësi të mbështesin dhe bashkëpunojnë me aktorët e tjerë për zbatimin e programeve dhe projekteve në fushën e ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të BGjSh. Prioritetet dhe studimet do të identifikohen për këtë çështje përmes vizitave dhe takimeve në këto qendra.

2. 1. 4. Universitetet e bujqësisë

Universiteti Bujqësor i Tiranës dhe Universiteti Bujqësor i Korçës janë universitetet publike që diplomojnë studentë në kurrikulat e mbarështimit të kafshëve. Gjithashtu, këto universitete janë qendra të rëndësishme shkencore përfshirë kërkimin shkencor në fushën e Burimeve Gjenetike Shtazore.

2. 1. 5. Agjencia kombëtare e zonave të mbrojtura (AKZM)

pjesë e Ministrisë së Turizmit dhe Mjedisit (MTM), është institucion publik që ka detyrën e menaxhimit, mbrojtjes, zhvillimit, zgjerimit dhe funksionimit të zonave të mbrojtura në Shqipëri, të cilat sot përbëjnë rreth 16% të territorit të Shqipëri. AKZM

administron rrjetin e zonave të mbrojtura dhe rrjete të tjera natyrore si Natura 2000 në planet e menaxhimit. Në mënyrë që të kryejnë detyrat dhe përgjegjësitë e tyre, këto institucione, me përjashtim të financimit publik, bashkëpunojnë me institucione, agjenci të ndryshme dhe organizata të shumta ndërkombëtare.

2.2. ORGANIZATAT JOQEVERITARE NË FUSHËN E MENAXHIMIT TË BURIMEVE GJENETIKE TË KAFSHËVE AUTOKTONE TË FERMËS

Në këtë pjesë të raportit do të renditen organizatat joqeveritare që punojnë për zhvillimin e blegtorisë në vend në përgjithësi dhe për ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave autoktone/ekotipeve të kafshëve të fermës.

Shoqatat joqeveritare dhe jofitimprurëse në fushën e blegtorisë: Shoqata Kombëtare e Blegtorëve Shqiptarë (LEAA), ALBAGENE, Shoqata Kombëtare e Inseminatorëve, Fondacioni BLEKALB - Shërbimi i Shkencës, Teknologjisë dhe Ekstensionit për Zhvillimin e Fermave, Shoqata e Mbarështuesve të Ripërtypësve të Vegjël (SHFBI), Programi Mbështetës për Shoqatat Rurale (PMSHR), etj. janë aktorë aktivë në trajtimin e çështjeve për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh.

Burimi kryesor financiar për këto organizata janë grantet e dhëna nga institucione të ndryshme ndërkombëtare, siç janë GEF/UNDP, Banka Botërore, etj., dhe në kuadrin e bashkëpunimit dypalësh mbështetja përmes agjencive të ndryshme si GIZ. LEA, ALBAGENE, Fondacioni BLEKLAB, dhe PMSHR janë organizatat më aktive për ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të BGjSh.

Disa nga projektet e realizuara nga organizatat ndërkombëtare kanë mundësuar krijimin dhe bashkëpunimin e blegtorëve në shoqata, por pas përfundimit të projektit nuk ka pasur qëndrueshmëri. MBZHR nuk ka aplikuar skema mbështetëse për fermerët ose shoqatat e mbarështimit të kafshëve të racave/ekotipeve autoktone.

2.3. KUADRI LIGJOR

Shqipëri ka zhvilluar një proces legjislativ intensiv gjatë periudhës 1992-2018 për mbrojtjen, përdorimin dhe zhvillimin e biodiversitetit.

2.3.1. Aktet ligjore për BGjSh

Ligji kuadër për blegtorinë, Ligji nr. 9426, datë 20.01.2008 “Për Mbarështimin e Blegtorisë” është një nga më të rëndësishmit në lidhje me Burimet Gjenetike Shtazore. Ky ligj i është nënshtruar disa ndryshimeve ndër vite. Qëllimi i këtij ligji është përmirësimi dhe mbrojtja përmes programeve të mbarështimit dhe ruajtjes (ruajtja in-situ, ex-situ in vivo, ex-situ) dhe përdorimit të qëndrueshëm.

Ligji rregullon çështjet e mëposhtme:

- Kushtet dhe praktikët e blegtorisë për një mbarështim të mirë, metodat dhe teknologjitë për rritjen dhe ushqyerjen e kafshëve;
- Kriteret për përgatitjen dhe miratimin e programeve racore;
- Fondet gjenetike dhe racat vendase;
- Shërbime profesionale në fushën e mbarështimit të kafshëve;
- Krijimi dhe administrimi i bankave gjenetike;
- Krijimi i shoqatave të mbarështuesve; dhe
- Tregtimi i materialeve racore;

Ligji parashikon sigurimin e burimeve gjenetike dhe fondet për ruajtjen dhe mirëmbajtjen e burimeve gjenetike nga Buxheti i Shtetit dhe/ose donatorë privatë dhe modalitetet dhe procedurat e ruajtjes dhe mirëmbajtjes së burimeve gjenetike përcaktohen nga Këshilli i Ministrave. Nenet e ligjit ofrojnë mundësinë e duhur për hartimin e rregulloreve për çështje të caktuara që lidhen me ruajtjen e Burimeve Gjenetike Shtazore të Fermës.

Në ligjin “Për Mbarështimin e Blegtorisë”, çështjet që lidhen me ruajtjen in-situ dhe ex-situ të BGjSh trajtohen vetëm në përgjithësi. Legjislacioni shqiptar dhe/ose kuadri rregullator nuk përmban ndonjë parashikim për ruajtjen in-situ, ex-situ in vitro ose in vivo si alternativa të tjera për ruajtjen e racave lokale të kafshëve në rrezik zhdukjeje. Në legjislacionin aktual trajtohen çështjet e subvencioneve, por procedurat zbatuese

e vështirësojnë realizimin e tyre. Detyrohet Këshilli i Ministrave të vendosë, rast pas rasti, metodologjinë dhe procedurat e realizimit të subvencioneve. Kjo praktikë legislative është ndjekur deri më sot në rastin e buallit dheracave të ripërtpësve të vegjël të shpallura në rrezik.

Analiza e këtyre vendimeve tregon, që në fakt, në të dyja rastet, subvencionet janë instrumente të efektshme, por jotë mjaftueshme për të zgjidhur problemet. Përsuksesin e programeve të ruajtjes in-situ mënyra e efektshme është ndërthurja e programit të ruajtjes in-situ mezhvillimin e qëndrueshëm të kafshëve që mundësojnë realizimin e vlerës së shtuar ekonomike. Kjo për shkak se ky legjislacion nuk jep detaje konkrete për mekanizmat dhe instrumentet ligjore që duhet të përdoren për zbatimin e programeve të ruajtjes.

Zhvillimi dhe zbatimi legjislativ duhet të marrë parasysh lidhjet e forta midis aspekteve teknike të menaxhimit të burimeve gjenetike shtazore në fermë (p.sh. programet e çiftëzimit dhe ruajtjen e racave në rrezik) dhe faktorë të tjerë që mund të ndikojnë në zbatimin e përgjithshëm të legjislacionit (p.sh. vendimet që ndikojnë programet e çiftëzimit ose mbajtjen e racave tradicionale). Legjislacioni shqiptar në fushën e blegtorisë duhet të përafrohet me legjislacionin e BE-së, megjithëse disa përpjekje janë bërë nga stafi i MBZHR-së. Bashkëpunimi me organizatat ndërkombëtare në këtë fushë është i domosdoshëm.

LIGJI NR. 9587, DATË 20.07.2006 “PËR MBROJTJEN E BIODIVERSITETIT”

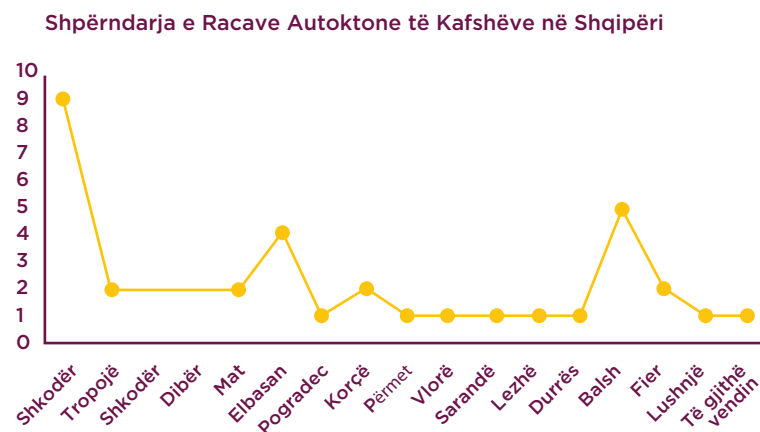
Kreu 6 trajton racat/ekotipet autoktone të kafshëve në kafshët e fermës të rëndësishme për ushqimin dhe bujqësinë. Nenet 29, 30, 31 kanë të bëjnë me Ruajtjen dhe përdorimin e racave/ekotipeve autoktone të kafshëve të fermës, metodat e ruajtjes ex-situ/in-situ, identifikimin etj. Në nenin 30, përcaktohet që Ministria e Bujqësisë, Ushqimit dhe Mbrojtjes së Konsumatorit, aktualisht MBZHR duhet të mbajë një regjistër të racave dhe specieve indigjene të rëndësishme për ushqimin dhe bujqësinë. Kjo dispozitë e parashikuar me ligj nuk është zbatuar deri më tani. Gjithashtu, Ministria e Bujqësisë, Ushqimit dhe Mbrojtjes së Konsumatorit, aktualisht MBZHR, përmes rrjetit të saj të inventarit dhe mbikëqyrjes së biodiversitetit, koordinon punën kërkimore, inventarizuese dhe monitoruese për të mbështetur ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të racave indigjene dhe llojeve të rëndësishme për ushqimin dhe bujqësinë.

3 Burimet gjenetike shtazore (racat/ekotipet autoktone të kafshëve)

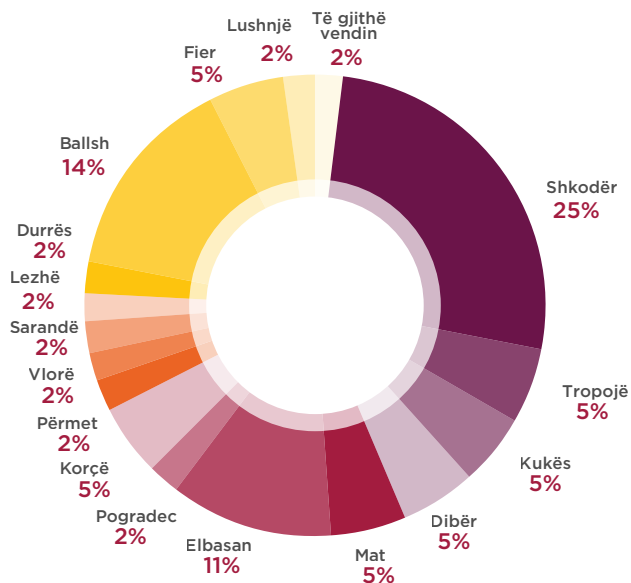
3.1. MADHËSIA DHE STRUKTURA E POPULLATËS

Madhësia e popullatës së racave autoktone, ekotipeve dhe struktura.

Graf.4 Shpërndarja gjeografike e racave/ekotipeve autoktone të kafshëve

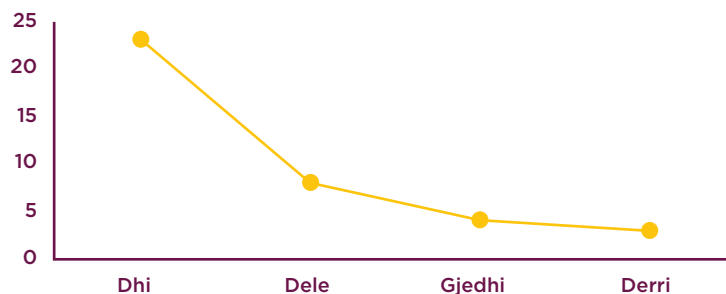

Graf.5 Numri i Specieve/Racave/ekotipeve/në %

Shpërndarja gjeografike e racave/ekotipeve autoktone të kafshëve në vend tregon një përhapje të rëndësishme.

Graf.6 Struktura/Specia

Struktura e species autoktone dominuese është raca/ekotipi i dhisë ndjekur nga raca/ekotipi i dhenve. Qarku i Shkodrës është i pasur në burime gjenetike autoktone shtazore të fermës në rreth 25%.

Tabela 6 Shpërndarja e Racave/ekotipeve Vendase në qarkun e Shkodrës

Nr.	Raca/ekotipe vendase	Zona e Shkodrës
1	Dhia e Velipojës	Velipojë
2	Dhia “Capore e Dragobisë”	Rec
3	Dhia e Hasit	Rec
4	Dhia “Lara e Kallmetit”	Postrisë
5	Delja e racës “Shkodrane”	Shirokë, Oblike, Velipojë
6	Raca e deles “Bardhokë”	Mjedë, Theth
7	Derri “I Bardhë”	Velipojë
8	Derri “Pullalliu i Shkodrës”	Velipojë
9	“Derri me vath”	Velipojë

Qarku i Shkodrës dallohet për pasurinë e tij të madhe në larminë biologjike të peizazhit. Konsiderohet si një nga rajonet më të pasur në specie dhe raca të kafshëve dhe varieteteve bimore të vlefshme për zhvillimin e bujqësisë dhe prodhimit blegtoral. Rritja e kapaciteteve turistike në këtë rajon ku rriten këto kafshë është një faktor që po ndikon në rritjen e popullatës së këtyre ekotipeve ose racave vendase.

Në qarkun e Shkodrës, janë zbatuar disa projekte nga organizata qeveritare dhe joqeveritare në fushën e zhvillimit të turizmit, duke pasur një ndikim të rëndësishëm në mbarështimin e racave/ekotipeve të kafshëve të fermës.

Foto: Dhia “Capore e Dragobisë”/Dragobi -Tropojë

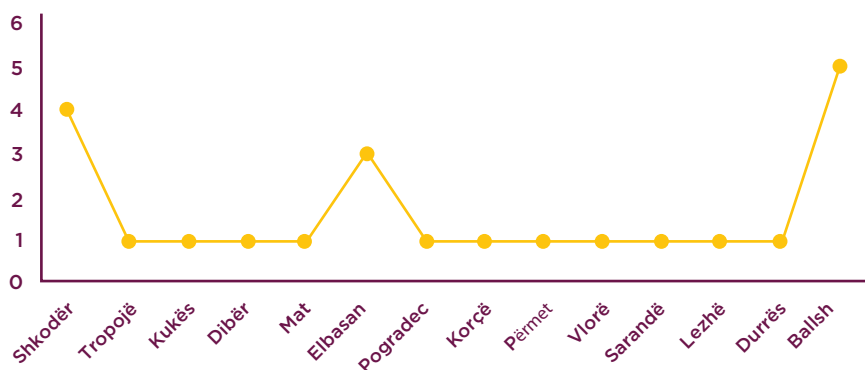
3.1.1. DHIA

Specia e dhisë zë një vend të rëndësishëm në mbarështimin vendas të produkteve të saj të vlefshme si qumështi, mishi dhe nënprodukte të tjera.

Në Shqipëri, dhitë zënë një vend të rëndësishëm mes bagëtive. Aktualisht ka rreth 1 milion krerë dhi. Ato janë të përhapura në zonat malore dhe kodrinore, në zonat ku ka më shumë kullota natyrore. Rreth 97% e tyre janë raca vendase ose ekotipe dhe 3% janë të kryqëzuara me racat dhi “Alpine” dhe “Sana”. Dhia është specia e vetme që nuk i është nënshtruar kryqëzimit masiv.

Ekotipet vendase të dhisë janë krijuar ndër shekuj falë pasionit e punës së fermerit. Përmes përzgjedhjes së vazhdueshme të gjeneratave, janë trashëguar ekotipe vendase që për ne përbëjnë një pasuri të shkëlqyer gjenetike - tradicionale. Historia e krijimit të këtyre ekotipeve është një histori e gjallë plot pasion, sakrificat e shumta për mbijetesë. Përzgjedhja natyrore ka favorizuar zhvillimin e balancuar të gjenotipit. Ato ruhen në zonën e tyre, duke marrë emrin sipas zonës gjeografike ku rriten si “ Dhia e “Velipojës”, Dhia “Capore e Dragobisë”, Dhia e “Hasit” Dhia e “Skuqe e Matit”, Dhia e “Shpatit”, Dhia “E kuqe e Krrabës” Dhia “Capore e Mokrrës” Dhia “E zezë e Dukatit” Dhia “Lara e Kallmetit”.

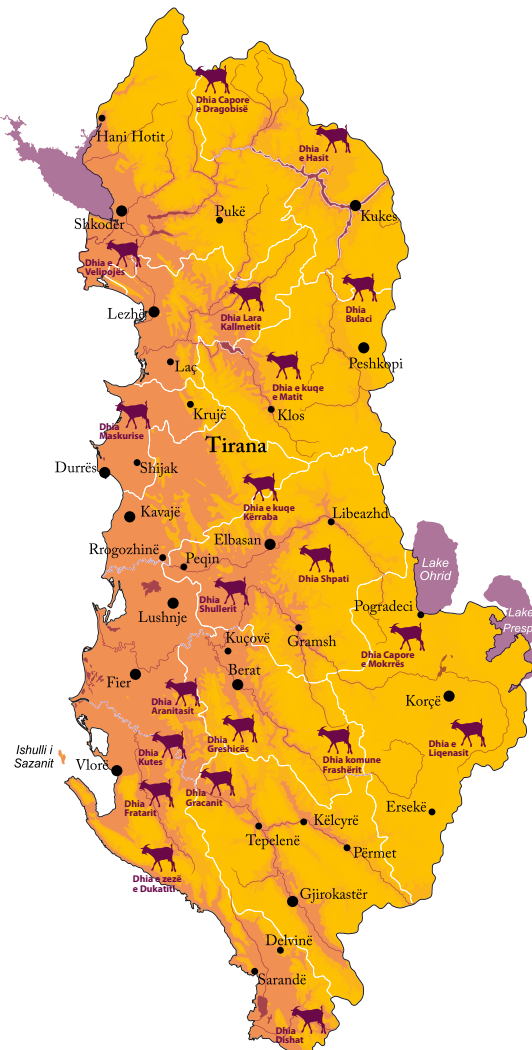
Graf. 7 Shpërndarja e racave autoktone të dhive në Shqipëri

Në Shqipëri dhitë janë përgjithësisht të ngjashme me dhitë e Ballkanit dhe nga pikëpamja kronologjike, me origjinë nga Capra Priska. Në përgjithësi dhitë e Ballkanit kanë qime dhe jo lesh. 70-90% e tufave të dhive në pjesën veriore të Shqipëri janë me ngjyrë të kuqe, ndërsa në jug ka dhitë laramane, me ngjyrë gështenjë, të zezë dhe të kuqe.

Sipas Katalogut të Burimeve Gjenetike Shtazore të Fermës në Shqipëri të vitit 2008, 20 raca dhish/ekotipe ekzistojnë në fermat e vendit.

2. Harta e Racës/Ekotipit të Dhisë Indigjene në Shqipëri

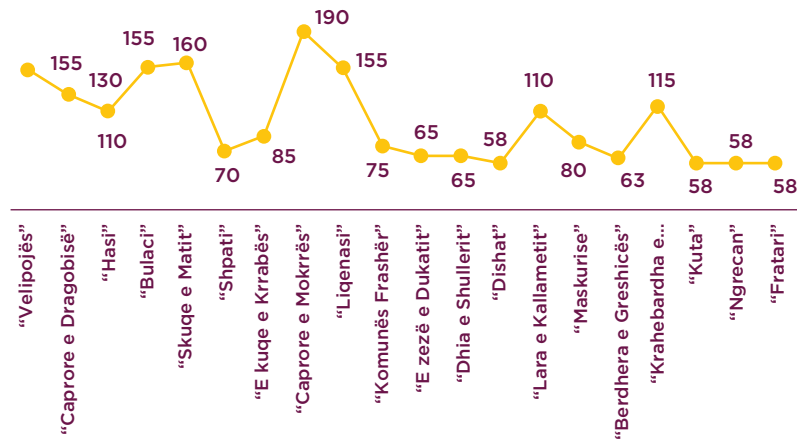

Falë përshtatjes ndaj mjediseve, cilësisë për të shfrytëzuar kullotat natyrore, ekotipet vendase të dhive i përshtaten më lehtë mjedisit të kullotjes, për të prodhuar produkte blegtorale më cilësore (qumësht, mish) me kosto më të ulët, produkte bio, etj. Zhvillimi i kulinarisë në zonat turistike kërkon keca të racave vendase dhe produktet e qumështit dhe nënproduktet e këtyre dhive.

Origjina e dhive të vendit tonë dhe karakteristikat e tyre morfo-fiziologjike përfshihen në grupin e dhive të leshit me shfrytëzim të kombinuar të qumështit - mishit dhe mishit - qumështit (Dhia e Hasit) duke marrë prej tyre një sasi të vogël leshi.

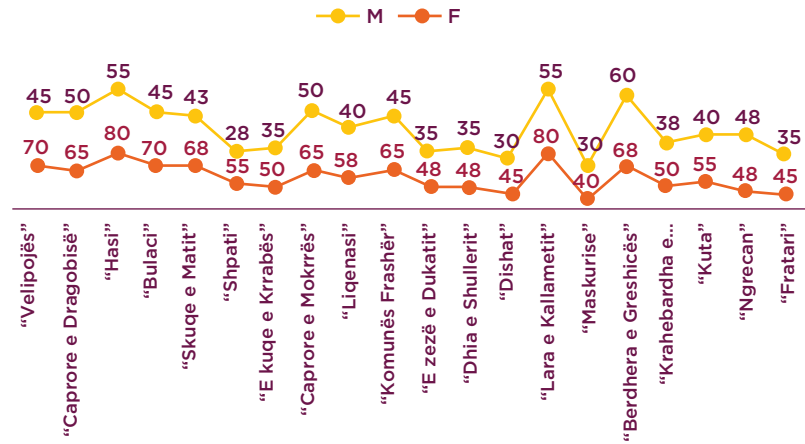
Ndër vite janë realizuar studime nga institucionet shtetërore dhe organizatat joqeveritare mbi fondin gjenetik autokton të kafshëve, shpërndarjen e tyre dhe lokalizimin, tiparet morfologjike dhe fenotipike dhe disa tipare ekonomike të racave.

Graf. 8 Prodhimi mesatar i qumështit për kokë dhi/lakt.1

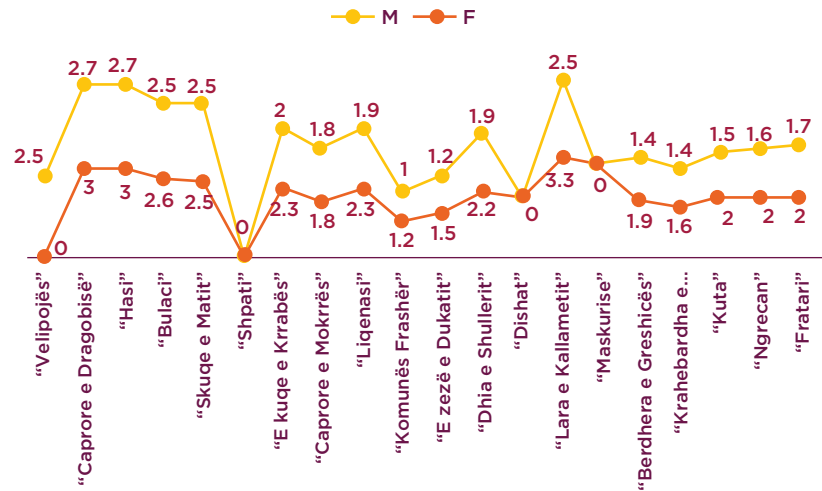
Grafiku nr.8 paraqet rendimentin mesatar të qumështit gjatë laktacionit 1 për kokë dhi sipas racës/ekotipit lokal. Prodhimi mesatar i qumështit për kokë dhi varion nga 190 kg në 58 kg.

Graf.9 Pesha e gjallë mesatare për kokë dhi (kg)

Grafiku nr. 9 paraqet peshën e gjallë mesatare për kokë dhi (kg) për meshkuj e femra sipas racës/ekotipit lokal. Pesha e gjallë mesatare sipas ekotipit varion nga 80 kg/M në 60 kg/F.

Graf. 10 Pesha e gjallë mesatare në lindje

Pesha mesatare në lindje e kecape paraqitet në grafikun 10. Ajo varion nga 3 kg në meshkujt në 2.7 kg në femrat. Ndërsa pesha e gjallë mesatare në këputje e kecape varion nga 21 kg në meshkujt në 18 kg në femrat.

Graf.11 Pesha e gjallë mesatare në këputje

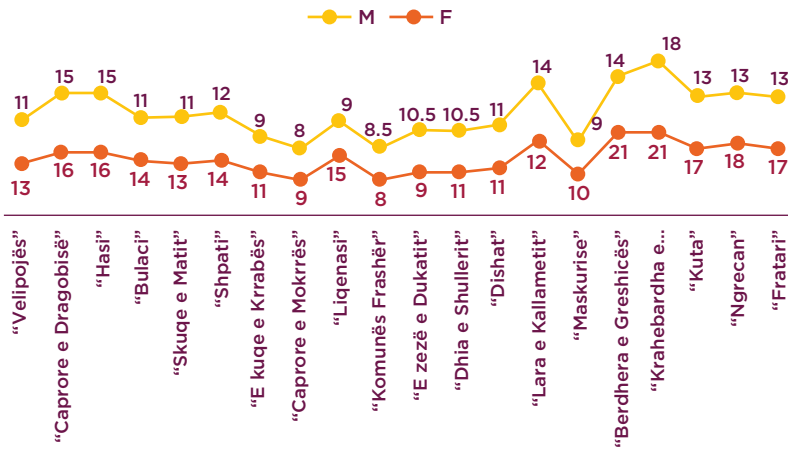

Fig.2 Statusi i rrezikut për popullatat e racave vendase/lokale

- Duhet të ndërmerren programe të ruajtjes së grupit të racave/ekotipeve të dhive lokale që janë në statusin “në rrezik”.
- Për grupin e racave/ekotipeve të dhive lokale që janë në statusin “rrezik i mundshëm” & “të parrezikuar” duhet të ndërmerren programe për të përmirësuar tiparet e synuara (diversitetin gjenetik brenda popullatës) duke pasur parasysh tregun dhe shoqërinë.

Tabela 7 Popullata e racave vendase/lokale të dhive

Nr.	Ekotipi/Raca	Numri i 2008 **	Numri/2013	Numri/2019	Prirja
1.	Capore e Dragobisë	3.500 – 3.800	10,200	5,442	▼ Në rënie
2.	Hasi	11.000 – 12.000	43,500		▲ Në rritje
3.	Velipoja	900 – 950	2,200		▲ Në rritje
4.	E kuqe e Matit	14,500	47,800		▲ Në rritje
5.	Lara e Kallmetit	850 – 900	900	*800	▼ Në rënie
6.	Capore e Mokrrës	350 – 400	5,200	1,089	▼ Në rënie
7.	E zezë e Liqenasit	3,500-4,000	3,150		▼ Në rënie
8.	Dukati	1,800-2,200	6,500	15,703	▲ Në rritje
9.	Muzhake		54,600		— E qëndrueshme

Burimi: Të dhëna të vlerësimit statistikor (MBZHR, 2013, 2019)

* Burimi: Projekti CABRA, 2018

**Burimi: MBUMK, 2008, Katalogu i Burimeve Gjenetike Shtazore në Fermë në Shqipëri

Karakteristika kryesore e procesit të administrimit të rezervës gjenetike në popullatën e racave vendase dhe lokale të dhive është zbatimi i programeve të çiftëzimit nga vetë fermerët. Me programe të tilla duhet kuptuar zgjedhja e meshkujve, duke përdorur informacionin empirik, si dhe organizimi dhe zbatimi i skemës së rotacionit vetëm në fermat e fshatit. Kjo ka edhe pasoja negative. Nga pikëpamja fonotipike disa specie i mbizotërojnë heterogjenitetin që tregon mangësi të theksuar në zgjedhjen e kafshëve potenciale të racave lokale;

- Në shumë raste mungon matrikulimi si hallka fillestare e procesit të çiftëzimit, e cila pengon ruajtjen in-situ të zhvillimit brenda tufës me tipare fenotipike;
- Riprodhuesit nuk qarkullojnë në të njëjtën mënyrë midis fermave të ndryshme, përkeqësimi i koeficientit të afërsisë së gjakut shkakton rënie të prodhimit të qumështit, mishit etj.
- Meshkuj të pakontrolluar kryqëzohen me raca të ndryshme lokale, duke shkaktuar pjellori të ulët në tufa.
- Njohuri të mangëta të fermerëve në lidhje me programin e çiftëzimit, mungesë e informacionit dhe bashkëpunim i dobët mes tyre për shkëmbimin e meshkujve, etj.

Tabela 8 Statusi aktual i Racave Vendase/Lokale të Dhive

Nr.	Racat/Ekotipet Vendase të Dhive	Statusi aktual	Arsyet e statusit aktual
1.	Ekotipi “Dhia e Velipojës”	I cenueshëm	Prodhim i ulët dhe të ardhura të ulëta për fermat familjare.
2.	Ekotipi “Capore e Dragobisë”	I pa rrezikuar	Interesi i fermerëve për të prodhuar mish dhe qumësht për konsum familjar dhe vështirësitë për ta përpunuar dhe tregtuar. Kërkesa e lartë për mish keci dhe djathë në zonën me zhvillim turistik (Valbona).
3.	Ekotipi “Dhia e Hasit”	I pa rrezikuar	Interesi i fermerëve për të prodhuar mish dhe qumësht për konsum familjar dhe vështirësitë për të rritur gjedh dhe dhen në kushtet e vështira të zonave malore.
4.	Ekotipi Dhia “e Kuqe e Matit”	I pa Rrezikuar	Interesi i fermerëve për të prodhuar mish dhe qumësht për konsum familjar dhe vështirësitë për të rritur gjedh dhe dhen në kushtet e vështira të zonave malore.
5.	Ekotipi “E kuqe e Krrabës”	Në rrezik zhdukje	Rritja e interesit të fermerëve për të kultivuar një ose dy lopë në fermën e tyre familjare sesa dhinë “E kuqe të Krrabës”
6.	Ekotipi “Capore e Mokrrës”	Kritik	Mungesa e infrastrukturës për përpunimin dhe tregtimin e djathit.
7.	Ekotipi “E zeze e Liqenasit”	Në rrezik Zhdukje	Prodhim i ulët dhe rritje e interesit të fermerëve për të rritur lopë në fermën e tyre familjare.
8.	Ekotipi “E zeze e Dukatit”	Në rrezik zhdukje	Kërkesa e lartë për mish keci dhe djathë në zonën me zhvillim turistik
9.	Ekotipi “Lara e Kallmetit”	I cenueshëm	Interesi i fermerëve për të prodhuar qumësht dhe produkte mishi për tregun vendas dhe turistët.

- Në vitet e fundit, interesi i fermerëve kryesisht në zonat kodrinore për të kryqëzuar racat/ekotipeve vendase të dhive me racat ekzotike është rritur.
- Rrjedhimisht, niveli i erozionit gjenetik është rritur dhe nevoja urgjente për zbatimin e programit të ruajtjes in-situ është e dukshme.

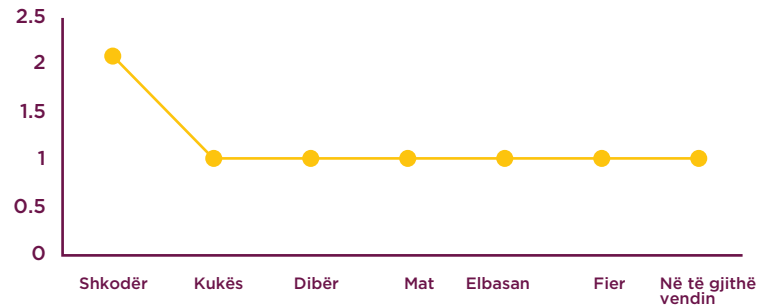
3.1.2. DHENTË

Racat lokale të dhenve (autoktone) përbëjnë afërsisht 40% të popullatës së dhenve. Ato shërbejnë për dy qëllime: për qumësht dhe mish dhe i përshtaten mirë mjedisit dhe kushteve të vështira të rritjes. Mbarëshkrimi i dhenve është një traditë e gjatë në Shqipëri.

Foto: Raca e dhenve “Bardhoka”– Mjedë, Shkodër

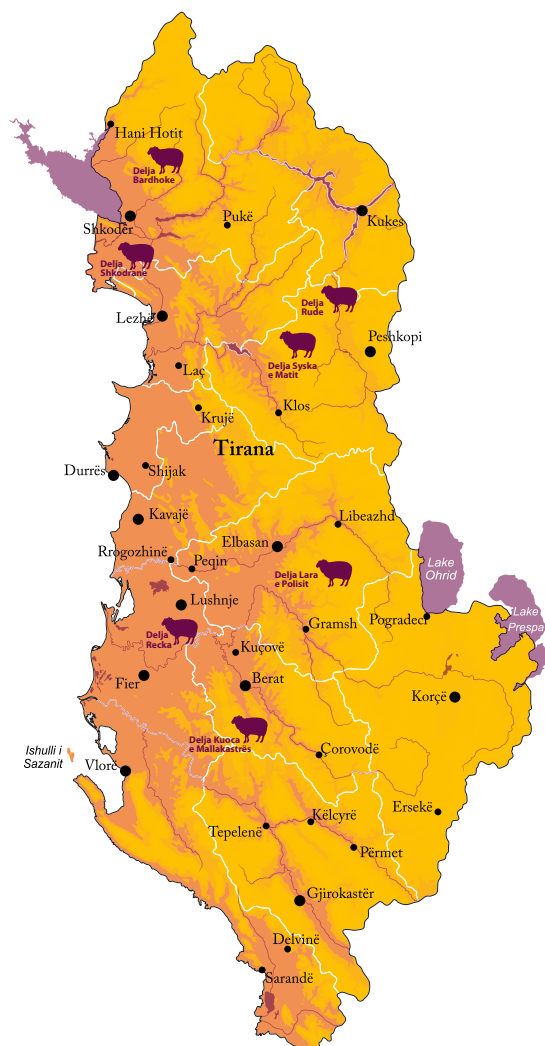
Graf.12 Shpërndarja e racave autoktone të dhenve në Shqipëri

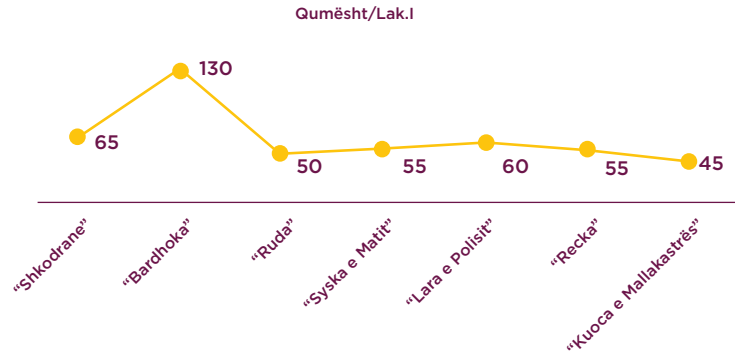
Struktura racore e dhenve të veriut (në Alpe) dhe e rajonit verilindor spikat për pasurinë e madhe racore me diversitetin më të pasur biologjik në zhvillimin e blegtorisë. Kjo pasuri e germoplazmës indigjene kërkon pasion, vlerësim, ruajtje dhe shfrytëzim të vlerave për zhvillimin e agroturizmit në zonat alpine të vendit tonë. Statusi aktual i katër racave kryesore të rëndësishme natyrore vendase “Bardhoka”, “Ruda” “Syska e Matit” “Recka” është i parrezikuar. Fermeri i përdor këto raca vendase për prodhim tregtar. Këto katër raca dhensh prodhojnë së bashku rreth 45% të sasisë së qumështit të deles dhe rreth 35% të sasisë së prodhimit të mishit prej ripërtpësve të vegjël.

Një nga racat më të spikatura të mbarështuara në vendin tonë për prodhimin e qumështit, mishit e leshit është raca autoktone “Bardhoke” e cila është e përhapur kryesisht në pjesën veriperëndimore të vendit dhe konkretisht në Alpe, në Tropojë, Has, Pukë, Malësinë e Madhe, Shkodër, Mirditë, Lezhë etj. Sipas Katalogut të Burimet Gjenetike Shtazore të Fermës në Shqipëri/2008, në fermat e vendit gjenden 7 raca të dhenve.

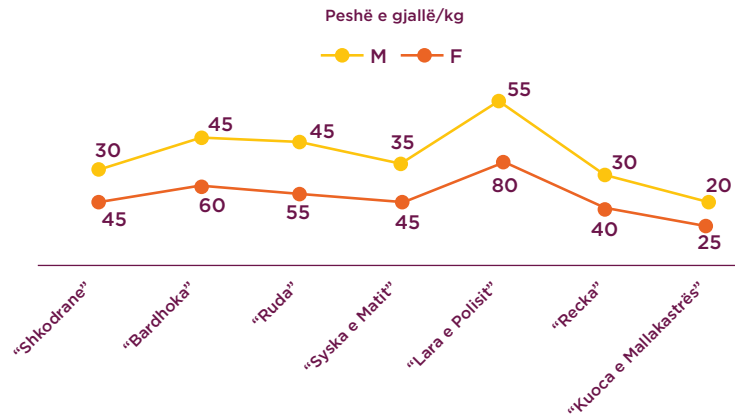
3. Harta e racës së dhenve autoktone në Shqipëri

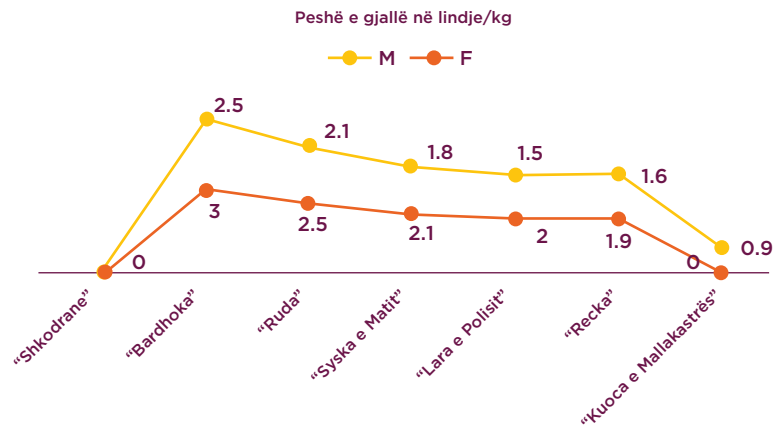
Graf. 13 Prodhimi mesatar i qumështit për kokë dele/lakt. 1

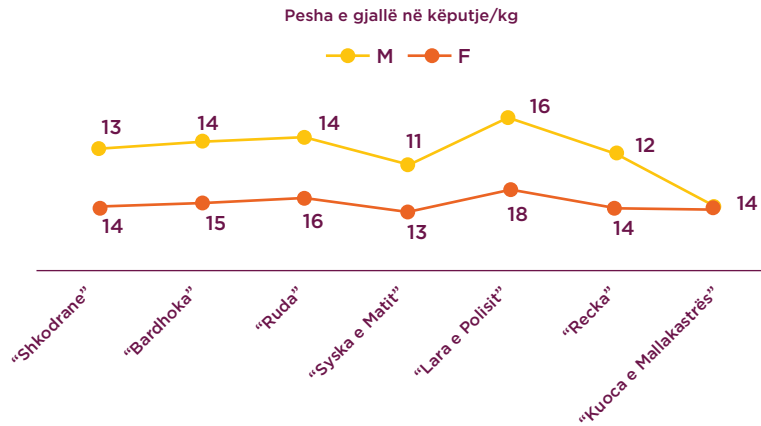
Graf.14 Pesha e gjallë mesatare për dele (kg)

Graf. 15 Pesha e gjallë mesatare e qengjave në lindje

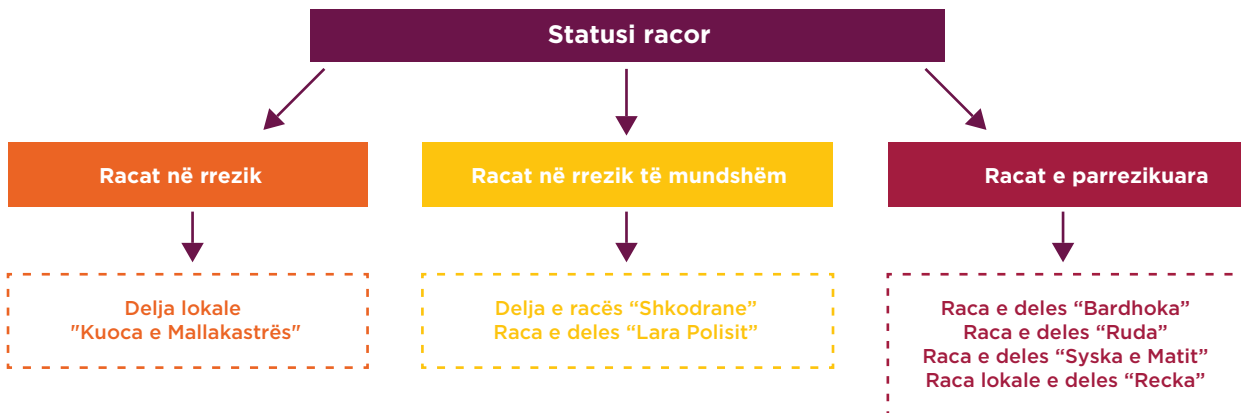
Graf. 16 Peshë e gjallë mesatare e qengjave në këputje

Grafiku nr. 13 paraqet rendimentin mesatar të qumështit për kokë dele gjatë laktacionit të racave lokale. Prodhimi mesatar i qumështit për kokë dele varion nga 130 në 45 L. Grafiku nr.14 paraqet peshën e gjallë mesatare për dele (kg) për meshkuj e femra të racave lokale. Peshë e gjallë mesatare për kokë dele varion nga 45- 80 kg/M në 20 - 55 kg/F.

Peshë mesatare në lindje e qengjit jepet në grafikun nr. 15 Peshë e gjallë në lindje varion nga 1.1 - 3 kg te meshkujt në 0.9 - 2.7 kg te femrat. Ndërsa peshë e gjallë mesatare në këputje e qengjit është nga 18 kg te meshkujt në 12 kg te femrat.

Fig. 3 Statusi i rrezikut të popullatës së racave vendase/lokale të dhenve

- Duhet të ndërmerren programe të ruajtjes së grupit të racave/ekotipeve të dhenve lokale që janë në statusin “në rrezik”.
- Për grupin e racave/ekotipeve të dhenve lokale që janë në statusin “rrezik i mundshëm” & “të parrezikuar” duhet të ndërmerren programe për të përmirësuar tiparet e synuara (diversitetin gjenetik brenda popullatës) duke pasur parasysh tregun dhe shoqërinë.

Tabela 9 Popullata e racave lokale të dhenve

Nr.	Raca e dhenve	Numri 2008 *	Numri/2013	Numri/2019	Prirja
1.	“Rrecka”	275.000 - 300.000	675,000		▲ Në rritje
2.	“Ruda”	82.000 - 89.000	87,500		— E qëndrueshme
3.	“Bardhoke”	40,000 - 45,000	45,600		▲ Në rritje
4.	“Shkodrane”	450 - 500	468	668	▲ Në rritje
5.	“Syska e Matit”	2,900 - 3,200	11,200	689	▼ Në rënie
6.	“Lara e Polisit”	320	720	427	▼ Në rënie

Burimi: Të dhëna të vlerësimit statistikor (MBZHR, 2013, 2019)

*Burimi: MBUMK, 2008, Katalogu i Burimeve Gjenetike Shtazore në Fermë në Shqipëri

Tabela 10 Statusi aktual i racave lokale të dhenve

Nr.	Racat lokale të dhenve	Statusi aktual	Arsyet e statusit aktual
1.	Racë vendase “Shkodrane”	Kritik	Kafshë e vogël me prodhim të ulët qumështi dhe mishi. Ulje e interesit të fermerëve për lesh.
2.	Racë vendase “Bardhoka”	I parrezikuar	Rritje e interesit të fermerëve për të prodhuar qumështin dhe mishin. Kafshë me prodhimtari të mirë
3.	Racë vendase “Ruda”	I parrezikuar	Rritje e interesit të fermerëve për të prodhuar mish. Kafshë me prodhimtari të mirë
4.	Racë lokale vendase “Syska e Matit”	I parrezikuar	Rritje e interesit të fermerëve për të prodhuar mish. Kafshë me prodhimtari të mirë
5.	Racë vendase “Lara e Polisit”	Kritik	Migrimi i popullsisë në zonat urbane. Mungesa e infrastrukturës për tregtimin e prodhimeve.
6.	Raca e zakonshme “Rrecka”	I parrezikuar	Alternativë për prodhimin e qumështit dhe mishit në pjesën më të madhe të zonave rurale në kushte të sistemit të traditës së ekstensionit të prodhimit me sa më pak inpute.

Në vendin tonë zbatohen sistemet e mëposhtme të mbarështimit për ripërthypës të vegjël

- **Sistemi ekstensiv** - bazuar kryesisht në kullotjen gjatë vitit, si dhe në disa periudha me sasi të kufizuar të ushqimit koncentrat dhe të thatë që përdoret për fazën e fundit të barsmërisë.
- **Sistemi gjysmë intensiv** - bazuar në kombinimin e kullotjes dhe ushqyerjes në grazhd.
- **Sistemi intensiv** - bazuar në mbajtjen në kushte të qëndrueshme (ushqyerja në grazhd), dhe zbatohet për përmirësimin e racave të deleve, dhive dhe hibridëve të tyre.

Fermtat që mbarështojnë ripërthypës të vegjël janë mbizotëruese në Shqipëri. Në këto ferma mbizotëron sistemi ekstensiv me pak inpute. Në varësi të madhësisë së tufës, fermtat që mbarështojnë ripërthypës të vegjël zbatojnë variante të ndryshme të këtij sistemi:

Sistemi i imigrimit - është praktikuar tradicionalisht dhe do të vazhdojë të luajë një rol të rëndësishëm edhe në të ardhmen, në fermtat me tufa jo më pak se 50 - 100 krerë ripërthypës të vegjël. Është sistemi mbizotërues për mbarështimin e popullatës së dhenve të zonës verilindore dhe jugore të Shqipërisë (Prefekturat - Kukës, Dibër, M.Madhe, Gjirokastrë, Sarandë, etj). Racat e përdorura janë kryesisht autoktone. Tufat e bagëtive lëvizin nga fshatrat në drejtim të kullotave malore dhe anasjelltas. Tufat e vogla të familjeve organizohen në fillim të verës në kope të mëdha. Tufat mblidhen nga barinjët e fshatit dhe lëvizin në distanca të shkurtra për të kullotur në verë, në zonat alpine. Tufat kthehen në fshat në fund të vjeshtës dhe mbahen gjatë gjithë stinës së dimrit. Gjatë periudhës së lindjes ushqehen me bar dhe pak koncentrat. Gjatë stinës së pranverës ushqehen me kullotat rreth fshatit. Ky sistem ka gjithashtu efekte pozitive në mirëmbajtjen dhe zhvillimin e traditave kulturore, agro-ekosistemit dhe zhvillimit të agroturizmit.

Aktualisht, nuk zbatohen programe të përmirësimit gjenetik përveçse në fermtat bërthamë të racës Bardhokë dhe Rudë. Përzgjedhja e riprodhuesve bëhet nga vetë fermerët, në mënyrë empirike. Për të rritur prodhimin e qumështit dhe të mishit, gjatë njëzet viteve të fundit interesi i fermerëve i ka orientuar në kryqëzimin e racave të tyre vendase me raca ekzotike. Shqipëria ka një numër të mirë të dhenve indigjene të fermave. Midis këtyre racave janë delet shkodrane dhe delet e Polisit në rrezik zhdukjeje.

Stacioni i Ripërtpësve të Vegjël (QTTB Korça - Institucion Publik) ka përgjegjësinë të organizojë dhe zbatojë programet e Ruajtjes dhe përmirësimit të racave me skema të kryqëzimit. Zbatimi i programit të mbarështimit në Departamentin e Blegtorisë ka këto objektiva:

- Të ruajë gjenomin e këtyre dy racave (dele e Shkodrës dhe dele e Polisit) në rrezik zhdukjeje pa ndikuar në ndryshueshmërinë e tyre gjenetike . Ruajtja ex-situ in vivo e dy racave me një popullatë prej 50 delesh.
- Të vetëzhvillohet për një kohë relativisht të gjatë (30 vjet) në mënyrë që të homogjenizohet përbërja gjenetike pa pësuar rënie në bashkëgjakësi. Të zbatojë programe të çiftëzimit dhe gjenetikës për ruajtjen e tyre të qëndrueshme in vivo. Të zbatojë rrjetin e skemës së mbarështimit, çiftëzimit, (tufave të grumbullimit dhe prodhimit) me këto popullata.
- Të shtojë numrin e krerëve në zonën e origjinës për të dalë nga faza kritike. Programi synon të sigurojë mbështetje teknike dhe ekonomike për fermerët.

3. 1. 3. GJEDHI

Foto: Gjedhi Xhuxh Ilir “Lopa e Lekbibajt” – Tropojë

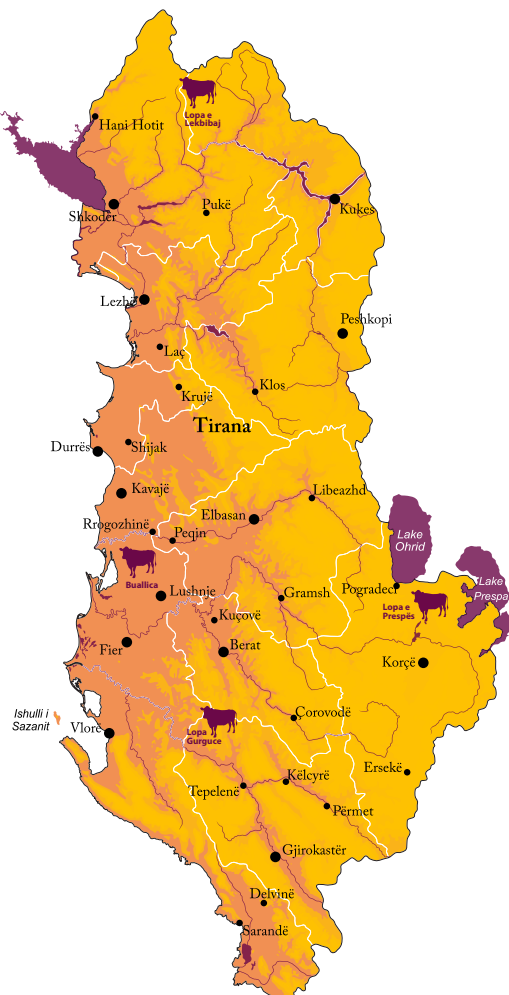

Shqiptarët janë marrë kryesisht me blegtori që në lashtësi. Kjo ka të bëjë me kushtet klimatike që siguronin tokën për rritjen e kafshëve në rajon. Deri në fillim të shekullit XX në Shqipëri, ekzistonte vetëm raca lokale e gjedhit. Kafshët me vlera dhe tipare

të veçanta fenotipike janë mbajtur dhe rritur në territoret shqiptare. Në raporte të ndryshme ky lloj gjedhi përmendet si Gjedhi Xhuxh Ilir. Ai klasifikohet në grupin e Bos Taurus Brachycerous. Vetëm në zonat malore të thella, nuk u zbatuan projektet për përmirësimin gjenetik të gjedhit lokal me anën e demave të racave ekzotike.

Marrëdhënia midis njeriut dhe gjedhit daton qysh në kohët e hershme. Gjedhi i kultivuar sot siguron qumësht, mish për të përbushur dietën ushqimore të njeriut. Për shekuj me radhë, gjedhi është konsideruar si tregues i shëndetit, madje edhe sot në disa kombe dhe

4. Harta e racës së gjedhit lokal në Shqipëri

kultura, pronarët e gjedhit mbeten si simbol i shëndetit dhe ekonomisë prijëse kudo ku shitet ose blihet në treg. Gjedhi i kultivuar hyri gjërësisht në lashtësi në dietën ushqimore të njeriut. Ai siguron proteinat me anë të qumështit dhe mishit. Rritja e gjedhit ndihmon në plotësimin e nevojave të përditshme për ushqim. Kjo dhe lehtësia e ushqyerjes së tij e bën gjedhin kafshën më të mbarështuar. Gjedhi është ripërthypës me një sistem unik tretës që i lejon të tretë bimë të patretshme nga njeriu. Në kullotë, gjedhi mund të kthejë me lehtësi barishtet dhe bimët në burime ushqimore që mund t'i përdorë me lehtësi.

Ekspeditat e para kërkimore, të përgatitura në mënyrë metodike, u kryen në vitet 2003 - 2006. (K.Kume et al). Sipas Katalogut të Burimeve Gjenetike Shtazore në Fermë në Shqipëri/2008, në fermat e vendit tonë ka 3 raca lokale gjedhi.

Gjedhi Lokal "Lopa e Prespës" - Botime të ndryshme tregojnë se në rajonin e Liqeneve të Prespës, i cili shtrihet në juglindje të Shqipërisë, në kufirin me Maqedoninë e Veriut dhe Greqinë është i pranishëm "Gjedhi Xhuxh". Sipas informacioneve personale të Dr. Th. Schultze - Westrum "në zonat malore të këtij rajoni, janë parë duke kullotur lope, por që ngjanin si dhi".

Në zonat e thella malore të Shqipërisë, mundësitë për ekzistencën e gjedhit lokal raportohen nga vëzhgues të ndryshëm, Dr., Berthold Traxler në SAVE Foundation Magazine, 2001 shkroi "është e rëndësishme të studiohet nëse "raca e gjedhit Busha - Kosova, ka ngjashmëri gjenetike me Gjedhin Xhuxh Ilir që ndodhet në zonën kufitare, Shqipëri. Dallimet si pasojë e kryqëzimit me racat ekzotike nuk vërehen për shkak se këto zona të Shqipërisë kanë qenë gjithmonë të izoluar.

Popullata e gjedhit lokal - Gjedhi Xhuxhi Ilir - Zona e Lekbibajt - Tropojë. Zona e Lekbibajt është një nga më të izoluarit e Qarkut Tropojë. Nuk ka rrugë makine për të udhëtuar drejt fshatrave Salce, Palc, Brise, Curraj dhe Betash. Për pasojë, mundësitë e hyrjes së racave ekzotike dhe kryqëzimit të tyre me racat lokale kanë qenë dhe janë shumë të kufizuara. Ekspedita për identifikimin e popullatës së gjedhit lokal në këtë zonë të izoluar, në veri të Shqipëri, vërtetoi hipotezën për ekzistencën e saj. Morfologjia tregon një trup të shkurtër, skelet të fortë, vithe të ngushta dhe gjinj të pazhvilluara. Kokë të madhe, mandibula të zhvilluara, orbitë e syve e zhvilluar. Ngjyra e mantelit

është kafe-e kuqërremtë ose kafe e lehtë, me hije gri. Brirë të kthyer nga mbrapa, të lartë e me majë të hollë. Buzë dhe ekstremitete të bardha, vulvë e zezë.

Sipas të dhënave të mbledhura deri më tani, madhësia e popullatës është 550 - 650 krerë. Tendencat për të rritur numrin e krerëve dhe ruajtjen in-situ-të kësaj lope janë në rritje, por lëvizja e popullatës nga këto zona drejt qyteteve po luan një rol negativ në këtë drejtim. Kjo vërteton të dhënat statistikore të mbledhura në zonën Nikaj - Mërtur ku në vitin 1990 kishte 2350 krerë gjedhi nga kjo racë dhe në fund të 2011 kishte vetëm rreth 650 krerë (sipas të dhënave të Komunës Lekbibaj),(Leka (Sulaj) F. et al. 2013).

Popullata e gjedhit lokal - Gjedhi Xhuxh Ilir – Sinanaj –Zona e Tepelenës. Në fshatrat Sinanaj dhe Dhemblan, në zonën malore të Kendrevicës, është identifikuar raca e gjedhit lokal. Profili fenotipik dhe madhësia e trupit janë tregues që mbështesin hipotezën që kjo popullatë mund të klasifikohet si gjedh lokal – Gjedhi Xhuxh Ilir. Sinonimi lokal i kësaj popullate është Gurguckë. Kjo shpreh faktin se është një kafshë që kullot në terren të ashpër me shumë guralecë. Popullata e gjedhit lokal Gjedhi Xhuxh Ilir e njohur me emrin

“Lopa Gurgucke” është një nga relikat e pakta të gjalla të kësaj race vendase që në të kaluarën popullonte Ballkanin Jugperëndimor. Aktualisht, identifikohen katër popullata, të cilat në bazë të tipareve fenotipike dhe morfometrike dhe karakterizimit molekular, klasifikohen si raca të gjedhit vendas. (Tabela nr.11).

Tabela 11 Madhësia e popullatës së racave të gjedhit vendas në Shqipëri

Nr.	Racat e gjedhit vendas	Madhësia e popullatës			Prirja
		Totali	Dema	Lopët	
1	Gjedhi Xhuxh Ilir i quajtur “Gjedhi Shqiptar i Prespës”	750-800	18	500-550	▲Në rritje
2	Gjedhi “Busha”	600-650	14	400-450	E qëndrueshme
3	Varieteti Busha “Lopa Lekbibaj”	650-700	20	500- 550	▲Në rritje
4	Varieteti Busha “Gurgucka”	250-300	8	150-180	▲Në rritje
5	Gjedhi ilir “E kuqe e Shkodrës”	45-50	4	25-30	▲Në rritje

Tabela 12 Statusi aktual i racave të gjedhit vendas

Speciet	Racat/Ekotipet lokale	Statusi aktual	Arsyet e statusit aktual
Bualli	Bualli	Kritik	Interes i ulët ekonomik i fermerëve.
Gjedhi	Gjedhi Xhuxh Ilir “Gjedhi Shqiptar i Prespës”	I rrezikuar	Prodhim i ulët dhe të ardhura të ulëta për fermat familjare. Zëvendësimi me racat e importuara dhe kryqëzimi intensiv me to.
	Gjedhi Xhuxh Ilir “Gurgucka”	Kritik	Prodhim i ulët dhe të ardhura të ulëta për fermat familjare.
	Tipi Busha “Gjedhi Lekbibaj”	Kritik	Prodhim i ulët dhe të ardhura të ulëta për fermat familjare.
	Gjedhi “Busha”	Kritik	Kryqëzimi me racën e gjedheve Jersey dhe Simmental. Prodhim i ulët dhe të ardhura të ulëta për fermat familjare.
	Gjedhi ilir “E kuqe e Shkodrës”	Kritik	Kryqëzimi me racën e gjedheve Jersey Prodhim i ulët dhe të ardhura të ulëta për fermat familjare.

Racat e gjedhit vendas rriten në ferma të vogla familjare në zona kodrinore dhe malore të vendit, veçanërisht në zona të izoluara, në kushtet e sistemit tradicional të prodhimit. Traditat familjare për rritjen e gjedhi ruhen deri më sot. Gjedhi mbahet 9 muaj në stalla të ndërtuara afër banesave dhe për 3 muaj kullot në livadhe dhe kullota alpine (male). Kullotat malore shfrytëzohen nga fillimi i qershorit deri në fillim të shtatorit. Kullotat malore përdoren nga ripërtpësit (dhitë dhe dhentë) që i kositin livadhet, bari i të cilave përgatitet për zahire në dimër. Secila zonë ka grupin e saj të fshatrave malore. Çdo familje ndërton një hangar afër shtëpisë për mbarështimin e kafshëve. Stallat janë përgjithësisht të thjeshta. Një vend i thatë përdoret për ndërtimin e stallës, për të mbrojtur lopët nga lagështia dhe erërat, për t'i izoluar nga rrymat e forta të ajrit (erës) për periudhën e dimrit. Nuk ka tubacione për të furnizuar me ujë të pijshëm kafshët, por furnizimi me ujë realizohet me kazanë dhe kova. Një fakt pozitiv për furnizimin me ujë të kafshëve është se ka ujë mjaftueshëm (prej burimit ose rezervuarit) në çdo familje për të përmbushur kërkesat e tyre fiziologjike. Demat e zgjedhur përdoren për çiftëzimin natyror, duke shmangur afërsinë e gjakut.

Bashkëpunimi midis fermave familjare të vogla konsiston në shkëmbimin e demave vetëm për çiftëzimin natyror. Pavarësisht nga madhësia e fermës, të gjitha kafshët janë të identifikuar (matrikullimi në vesh), por ky matrikullim nuk përdoret për

qëllimet e programeve të çiftëzimit. Programet e çiftëzimit në popullata e gjedhit nuk janë zbatuar. Shoqatat e mbarështuesve nuk janë të efektshme.

- Ministria e Bujqësisë, Ushqimit dhe Mbrojtjes së Konsumatorëve, në vitin 2007 (aktualisht MBZHR), ka financuar një projekt pilot, për identifikimin e gjedhit lokal në zonën e Lekbibajt dhe krijimin e kushteve për fillimin e një programi të ruajtjes in-situ dhe përdorimit të qëndrueshëm ekonomik të këtij gjedhi lokal.
- Me mbështetjen financiare dhe teknike të donatorëve të ndryshëm, agjencive ndërkombëtare dhe OJQ-ve, programet e ruajtjes in-situ u zbatuan për të gjitha racat e gjedhit vendas në rrezik zhdukjeje. Për qëllime të ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm, fermerët që mbarështojnë Gjedhin Ilir “Gjedhi Shqiptar i Prespës” dhe gjedhin “Busha” janë mbështetur për ngritjen e kapaciteteve të nevojshme për zbatimin e programeve të ruajtjes, programeve për menaxhimin dhe përdorimin e qëndrueshëm të kafshëve të tyre dhe për forcimin e kapaciteteve në drejtim të zhvillimit të sistemit tradicional të prodhimit dhe/ose metodave tradicionale të përpunimit.

3.1.4. BUALLI

Në vitin 1938, popullata totale e buallit ishte rreth 25, 000 krerë. Shumica e popullatës së buajve ishte vendosur në ultësirën bregdetare të Shqipëri. Gjatë viteve 1950-1990 popullata e buallit u zvogëluar në mënyrë të ndjeshme si rezultat i bonifikimit të

kënetave, mekanizimit të bujqësisë, zhvillimit të transportit në bujqësi dhe rritjes me ritme të larta të popullsisë së gjedhit të qumështit. Kohët e fundit, si pasojë e shndërrimeve politike, sociale dhe ekonomike që sollën shpërbërjen e fermave shtetërore dhe kooperativave bujqësore, popullata e buallit pësoi rënie katastrofike.

Shkaqet që kanë çuar në këtë situatë janë:

- mungesa e një tregu ose futja në treg për shitjen e produkteve
- vështirësia e sigurimit të të ardhurave të mjaftueshme;
- konkurrenca me racat e përmirësuara;
- kapaciteti i kufizuar i kullotjes për këtë specie, etj. Madhësia e popullatës është 350 kafshë, 38 buajt dhe 210 bualliza (MBU, 2013).

Në Shqipëri, buajt në përgjithësi përdoren si kafshë pune. Prodhimi i mishit sigurohet kryesisht nga therja e meshkujve të rinj. Qumështi konsumohet i freskët. Nuk ka asnjë traditë për prodhimin e djathit Mozzarella. Sistemi i menaxhimit të buallit është ekstensiv. Burimi kryesor i ushqimit të buallit është: kullotja, foragjeret e kultivuara, jonxha dhe sana. Një sasi e vogël e ushqimit koncentrat si misri ose krundet u jepet gjatë kohës së dimrit. Rendimenti i qumështit është i ulët, rreth 380-480 kg. Bualli shqiptar klasifikohet në grupin e Buallit Mesdhetar. Popullata e buallit klasifikohet në grupin e popullatës në rrezik zhdukjeje. Popullata e buallit është një nga speciet së cilës duhet t'i kushtohet vëmendje e veçantë pasi kjo specie rrezikon të zhduket dhe kërkohet të ndërmerren veprime konkrete për ruajtjen, zhvillimin dhe përdorimin e qëndrueshëm ekonomik.

3.1.5. DERRI

Popullata e derrave në vitin 2018 u vlerësua me rreth 184 000 krerë derra, nga të cilët 12.000 ishin dosa dhe dosa që kishin pjellë për herë të parë (Vjetari Statistikor, 2014-2018, INSTAT). Pjesa më e madhe e kësaj popullate rritet brenda një sistemi me pak inpute, në fermat familjare të vogla. Zakonisht në fermat familjare mbarështohen 1-2 dosa që kryqëzohen me raca të ndryshme ekzotike. Gjatë gjithë ditës kafshët mbahen rreth fermës. Programi i mbarështimit i zbatuar në fermat tregtare të derrave dhe në komplekset industriale të derrave për qëllime majmërie, bazohet në racat e

importuara. Gjatë dhjetë viteve të fundit, janë identifikuar tre raca të derrit vendas. Këto raca mbarështohen në zona të izoluara, fshati Rrjollë e Pasmë, afër zonës turistike të Velipojës. Në bazë të madhësisë së popullatës, (Kume, K. 2014) që të tre racat vendase janë në rrezik kritik zhdukjeje:

Tabela 13 Racat e derrit vendas –Madhësia e popullatës dhe prirja

Nr.	Raca	Numri		Prirja	
		Totali	Derra		Dosa
1	Derri “I Bardhë”	225-250	6 - 8	31	▲Në rritje
2	Derri “Pullalliu i Shkodrës”	350- 40	18-20	42	▲Në rritje
3	“Derri me vath”	200-250	10-12	24	▲Në rritje

Tabela 14 Statusi aktual i racave të derrit vendas

Speciet	Racat/Ekotipet lokale	Statusi aktual	Arsyet e statusit aktual
Derri	Derri vendas “Derri me vath”	Kritik	Prodhim i ulët dhe të ardhura të ulëta për fermat familjare. Zëvendësimi me raca të importuar dhe kryqëzimi me to.
	Derri vendas “Pullalliu i Shkodrës”	Kritik	
	Derri vendas “Siska e Bardhë e Shkodrës”	Kritik	

3.1.6. SHPENDËT

Shpendët rriten në vetëm dy lloje fermash: Fermat familjare për konsum vetjak dhe fermat e mesme tregtare dhe komplekset industriale që prodhojnë mish, vezë, zogj ose shpendë. Raca e shpendëve që rritet në fermat familjare është e papërcaktuar. Në fermat tregtare dhe komplekset industriale përdoret vetëm materiali gjenetik i importuar. Programet e çiftëzimit nuk zbatohen as në fermat familjare as në fermat tregtare. Të dhënat e vlerësimit mungojnë për çiftëzimin e shpendëve në fermat e vogla familjare në drejtim të strukturës gjenetike të popullatës. Popullatat e tyre janë një përzierje e racave vendase dhe çiftëzimit të tyre të kryqëzuar me racat e importuara. Shpendët në rajonet kodrinore dhe malore janë raca të kryqëzuara mes racave lokale dhe racave të importuara, të cilat kanë qenë në gjendje të përshatën me kushtet e vështirësive të rritjes. Ekotipet vendase me emrin “Pula e zezë e Tropojës”, “Pula e Tiranës” “Pula e zakonshme” vlerësohen se zënë rreth 6-7% të popullatës. Komplekset industriale rritin linjat e importit dhe hibridet e pulave.

Tabela 15 Statusi aktual i pulës vendase

Speciet	Racat/Ekotipet lokale	Statusi aktual	Arsyet e statusit aktual
Pula	“Pula e Tiranës” lokale	Kritik	E kryqëzuar me raca të importuara.
	Pula e zezë e Tropojës, Lekbibaj	I parrezikuar	
	Pula e zezë e Devollit	I parrezikuar	Interes i shtuar i fermerëve për të prodhuar vezë dhe mish për konsum familjar.
	Pula e oborrit	I parrezikuar	
	Pula pikaloshe	I parrezikuar	
	Gjeli i detit ngjyrë bronz dhe bakër - Zadrime	I parrezikuar	Interes i shtuar i fermerëve për të mbarështuar gjelin e detit për tregun lokal - tradita shqiptare e konsumit të gjelit të detit për Vit të Ri.

Rreth 75-80% e popullatës së rosave, patave dhe gjelit të detit vlerësohet të jetë e kryqëzuar mes racave lokale dhe atyre të importuara. Fermat që kultivojnë gjelin e detit po rriten. Në këto ferma shumohet një racë e quajtur “Zadrime”, e cila është një kryqëzim i përparuar i gjelit të detit me racat lokale. Kjo racë kryqëzohet në këto rajone prej rreth 20-25 vjetësh. Sistemi ekstensiv i prodhimit për mbarështimin e gjedhit,

derrit dhe shpendëve në kushtet e fermave të vogla familjare zbatohet pothuajse në mënyrë të barabartë, pavarësisht nga rajoni në të cilin ndodhet ferma. Ky sistem ka veçori të dallueshme në rastin e ripërthypësve të vegjël. Këto tipare ndikohen, në një pjesë të madhe, nga madhësia e tufës.

Përqindja më e lartë e popullatës së njëthundrakëve përbëhen nga kryqëzime midis racave ekzotike dhe lokale. Të dhënat ekzistuese për këtë specie janë marrë vetëm nëpërmjet vlerësimeve dhe deklaratave të fermerëve. Në kuajt, rreth 70% e popullatës konsiderohet popullatë lokale. Hibridët me racat “Haflinger” “Nonius” “Sardo-Arabe” zënë rreth 30% të popullatës, me një tendencë të rënies për shkak të mungesës së racave mashkullore të pastra. Kryqëzimi me racat “Nonius” dhe “Haflinger” është i përhapur kryesisht në zonën e ultësirës perëndimore të vendit dhe në rajonin e Korçës. Kryqëzimi me racën “Sardo-Arabe” është i përhapur kryesisht në fermat e zonës kodrinore të vendit. Kuajt e racave lokale popullojnë zonat malore. Gomaret dhe mushkat janë popullata lokalë pothuajse të përhapura në të gjitha zonat kodrinore dhe malore.

Informacioni mbi statusin dhe statusin e rrezikut të të gjitha racave/ekotipeve autoktone të kafshëve të fermës tregohet në tabelën nr. Nga 39 racat/ekotipet e kafshëve autoktone të fermës, 12 prej tyre janë në gjendje kritike dhe vetëm 2 janë në rrezik zhdukjeje. Importimi i racave të përmirësuara gjenetike dhe aplikimi i programeve për përmirësimin gjenetik të racave lokale nëpërmjet kryqëzimit me racat ekzotike, duke ulur interesin e fermerëve për të mbarështuar racat lokale për shkak të kapaciteteve të tyre të ulëta prodhuese janë faktorë që kanë ndikuar fuqimisht dhe vazhdojnë të veprojnë në rënien e biodiversiteti të BGjSh-së.

Nga ana tjetër, ky biodiversitet rrezikohet nga faktorë veprues që lidhen me urbanizimin e tokës. Pasojat negative të këtij urbanizimi në ekosistemet bujqësore ndikojnë drejtpërdrejt në uljen e diversitetit biologjik të kafshëve të fermës.

4 Programet e përmirësimit gjenetik për ruajtjen dhe zhvillimin e racave/ekotipeve autoktone të kafshëve

4.1. STUDIMET PËRKATËSE PËR AKSESIN DHE NDARJEN E PËRFITIMEVE DHE BURIMEVE GJENETIKE SHTAZORE

STUDIMI : Nisma për ngritjen e kapaciteteve me katër grupe fermerësh në 3 qarqe të ndryshme. (PMSHR)

Nisma për zhvillimin e kapaciteteve në zinxhirin e vlerës të ripërtypësve të vegjël: Mishi i thatë i dhisë -

Kjo nismë është duke u zbatuar në rajonin e Hasit. Në këtë nismë PMSHR është duke punuar me një grup fermerësh në Cahan dhe me një grup tjetër në Gjinaj, të dy në komunën e Hasit. Qëllimi i kësaj nisme është të zhvillojë një produkt të ri (mish i thatë i dhisë, sipas traditës vendase. Situata është analizuar plotësisht dhe janë formuluar objektivat kryesore.

- Të ngrihen kapacitetet e fermerëve për të përmirësuar procesin e tharjes dhe sigurinë ushqimore për mishin e thatë.
- Të përmirësohet infrastruktura e përpunimit dhe garantimi i standardizimit të produktit dhe kontrolli i cilësisë.
- Të zhvillohet një fushatë promovuese për futjen në treg të mishit të thatë të dhisë.

Kjo nismë për ngritjen e kapaciteteve do të vazhdojë për një vit e gjysmë dhe do të përfshijë trajnime të fermerëve për aspektet teknologjike të procesit të tharjes, trajnime për përmirësimin e teknikave të menaxhimit, vizitë studimore, mbështetje për zhvillimin e marketingut dhe paketimit etj. Një element i rëndësishëm do të jetë përfshirja e grave në të gjitha aspektet e ngritjes së kapaciteteve, duke ndjekur një qasje të përshtatur sipas çdo rasti.

Studimi: Etiketa e cilësisë së mishit të dhisë të Hasit (orientimi gjeografik) - Projekt i përfunduar (PMSHR)

PMSHR ka përfunduar “Etiketën e Cilësisë së Mishit të Dhisë së Hasit” në kuadër të projektit të Biodiversitetit të Ballkanit me qëllim Ruajtjen dhe Vlerësimin e biodiversitetit për zhvillimin e qëndrueshëm rural në malet e Ballkanit.

Qëllimi i projektit ishte *“Promovimi i produkteve origjinale si keci i Hasit nëpërmjet sistemit të shenjave të cilësisë, në rrethin e Hasit, që pritet të gjenerojnë një zhvillim të qëndrueshëm të bujqësisë dhe ruajtjen e biodiversitetit”*

Objektivat e projektit:

- Të themelohej Shoqata e Mbarështuesve të Dhive të Hasit, të miratohej një skemë përzgjedhjeje dhe të njihet si e ligshme nga të gjithë mbarështuesit në bazë të një diagnoze me pjesëmarrjen e praktikave ekzistuese të mbarështimit, seleksionimit dhe vlerësimit të prodhimit sipas racave (qumësht, mish, riprodhim); të krijohej libri i tufës në përputhje me standardet dhe kërkesat kombëtare.
- Të ngrihej procesi GI për mishin e kecit të Hasit nëpërmjet përcaktimit të territorit, specifikimit të produktit (mishi keci i Hasit), zgjedhjes së etiketës më të përshtatshme dhe regjistrimit të produktit (si GI ose Etiketë e Kuqe) dhe krijimit të një grupi prodhuesish, shpërndarjes dhe reklamës së produktit.

Projekti filloi në maj 2014 dhe përfundoi në dhjetor 2016 - Projekti synon zhvillimin dhe promovimin e një turizmi të qëndrueshëm nëpërmjet zhvillimit të aktiviteteve pilote të agroturizmit në zonat kufitare të Shqipërisë së Veriut dhe pjesës lindore të Malit të Zi, bazuar në përdorimin e burimeve natyrore dhe kulturore dhe gjithashtu në një përfshirje të gjerë të qeverisjes vendore në këtë proces. Të gjitha komunat e përmendura më lart do të përfshihen si partnerë kryesorë në projekt. Do të krijohet

një rrjet prej 20 fermash pilote në të dy anët e kufirit, në Shqipëri dhe Mal të Zi që do të shërbejë si model për agroturizmin, i cili mbështetet në traditën vendase, trashëgiminë kulturore të secilit rajon në mënyrë që t'u ofrojë vizitorëve një përvojë unike të turizmit.

PROJEKTI: Ruajtja, Përmirësimi dhe Zhvillimi i Racës Autoktone të Deles “Shkodrane” në Zonën e saj Gjeografike. (CABRA GIZ, 2018) (Leka (Sulaj) F. Dema A.)

Raca e deles “Shkodrane” është një racë unike autoktone që ekziston vetëm në territoret shqiptare (Shkodër - Mali i Zi)

- Raca e deles “Shkodrane” i përket grupit të racave autoktone të deleve të Shqipëri. Në të njëjtën kohë, është raca që ka koeficientin më të lartë të vjetërsisë (koeficienti 11), mes të gjitha racave të tjera autoktone. (Kume K. 1996).
- Popullata e tanishme e deles “Shkodrane” mund të konsiderohet si pasardhësi i drejtpërdrejtë i ruajtur shumë mirë gjenetiki i popullatave të asaj periudhe. “Mbi këtë racë nuk është ushtruar asnjë ndikim për përmirësimin, kryqëzimin ose përzierjen e gjakut, qoftë edhe pas epokës romake – gjatë epokës bizantine, veneciane apo osmane – ka mbetur raca e vjetër ilire, ajo pellazge” (Samimi, 1937).
- “Një racë që duhet të merret parasysh për të përmirësuar delen italiane për leshin e dyshekut është raca e Shkodrës që prodhon një sasi të madhe qumështi që jep 2-4 kg lesh të palarë. (Allamani, 1938).
- Raca e deles Shkodrane është një racë tipike për leshin e saj të gjatë që vlerësohet shumë për cilësitë e saj që mund të krahasohen me dyshekun më të mirë të gjumit në botë. (Maymone 1937)
- Në vitin 1937, në revistën “Drita” Dr. V. Samimi shkruante: “Raca e Shkodrës ka qenë e pozicionuar në prefekturën veriore, në Shtoin e rrethuar me male.
- Kjo race në drejtim të jugut është përhapur deri në lumin Mat, nga ku fillon të përzihet me racën e zakonshme. Në drejtim të veriut është përhapur në Malësitë e Shkodrës dhe shkon deri në Tuz, Podgoricë dhe Tivar.
- Në vitet 1970, raca autoktone e deles “Shkodrane” ishte planifikuar të kryqëzohej me racat e importuara (“Cigaja”, “Merinos”). Rezultatet e një pune 10-vjeçare

nuk ishin të kënaqshme. Studiues të ndryshëm shprehën kundërshtimin e tyre ndaj këtij veprimi: Një shtrirje e tillë e kryqëzimit është e rrezikshme sepse një gjenotip që është shumë produktiv në zonën e tij të shtrirjes, jo gjithmonë e ruan këtë avantazh në racat autoktone kur zhvendoset në mjedise më pak të përshtatshme” (Bleta, 1987)

Gjatë një periudhe të konsiderueshme, delja e Shkodrës u kryqëzua me racën e Bardhokës- racë autoktone. Megjithatë, proceset e kryqëzimit të zhvilluara gjatë gjysmës së dytë të shekullit të kaluar nuk shkaktuan zhdukjen e plotë të popullatës së deles – racë e pastër “Shkodrane”.

- Madhësia aktuale e popullatës dhe zona e mbarështimit

Tabela 16 Madhësia e popullatës së Deles “Shkodrane”

Katalogu i racave/popullatave autoktone të kafshëve të fermës/viti 2008		Projekti CABRA/maj 2017	
Madhësia e popullatës	450 – 500 krerë	Madhësia e popullatës	700 krerë
Deshë	14 krerë	Deshë	25 krerë
Dele	380 - 420 krerë	Dele Shkodrane/hibridë	621 krerë/320 krerë - racë e pastër
Prirja e popullatës	Në rritje	Prirja e popullatës	Në rritje
Nevoja për veprim ekonomik	Shfrytëzimi	Nevoja për veprim	Shfrytëzimi ekonomik

Ka një rritje të popullatës së racës së pastër dhe hibride të deles “Shkodrane” në këtë zonë mbarështimi me afro 28%. Tufat e deleve u janë nënshtruar matjeve biometrike (të jashtme dhe konformimit të trupit) në rreth 60 krerë prej të cilëve 51 krerë ishin dele dhe 9 krerë desh. Nga krahasimi i matjeve biometrike, del se ka një rritje të lehtë të lartësisë në xhidavi dhe të parametrave të tjerë biometrikë. Kjo ka ardhur si pasojë dhe e përdorimit të deshve të pa njohur ose të racës autoktone “Bardhoke” nga njëra anë dhe vendosja në kushte të mira të trajtimit në disa nga fermat e monitoruara.

Tabela 17 Parametrat e prodhimitarisë së fermat me dele “Shkodrane”

Fermere	Dele/krerë	Dita e sezonit të çiftëzimit	Pesha në këputje /kg		Moshë në ditë	Rendimenti i qumështit/litra/ditë Totali	Rendimenti i qumështit/litra/ditë /krerë
			M	F			
11	601	40	18,6	17,3	78,3	445	0,716

Riprodhimi: Delja “Shkodrane” në kushte normale çiftëzimi lind një herë në vit. Periudha e çiftëzimit fillon në korrik dhe mbaron në gusht. Periudha e pjelljes përkon me periudhën e dimrit, janar-shkurt. Nga fermat e vëzhguara që mbarështojnë delen “Shkodrane” rezulton:

Sezoni i çiftëzimit: Mesatarisht është 40 ditë, çka është mëse normale, por duke i vëzhguar fermat një nga një, rezulton se ky sezon është zgjatuar. Kjo ka shkaktuar: Trajtimin e papërshtatshëm të tufave të deleve dhe deshëve me shtim të racioneve të ushqimit për të prodhuar nxehtësi e për ta sinkronizuar atë.

Tabela 18 Krahasimi i rezultateve për treguesit fenotipikë të deleve “Shkodrane”

Treguesit fenotipikë	Katalogu Kombëtar		QTTB Korçë		Projekti CABRA	
	Mashkull	Femër	Mashkull	Femër	Mashkull	Femër
Pesha në lindje	2,9	2,7	3,16	2,99		
Pesha në këputje, kg	14	13	10,39	12,64	18,6	17,3
Pesha e trupit - kafshë e rritur, kg	45-50	25-30	50-55	33-35		
Lartësia në xhidavi, cm	60		62	59	64	61
Gjatësia e trupit, cm			69	67	75	70
Perimetri i toraksit, cm			88	81	109	104
Perimetri i kërcirit, cm	8,6	7,5				
Prodhimi i lleshit, kg	4,3	2,6	3,2	2,3		
Rendimenti i qumështit	Lakt. I 65 kg Lakt III 85 kg			61 109		
% e yndyrës	7-7,3			7,2		
% e proteinave në qumësht	5,5-5,8			5,63		
% e pjellorisë	95			103		
% e riprodhimit	100-103			94		
Shpeshtësia e binjakëve	8-10 %					

Sezoni i këputjes: Mesatarisht është 78.3 ditë me disa variacione të shënuara nga njëra fermë në tjetrën. Zgjatja e periudhës së këputjes varet nga disa faktorë:

- Vështirësia (largësia ose mungesa) e dërgimit të qumështit pranë baxhove ose fabrikave të qumështit;
- Kërkesa e lartë për mish qengji në treg i nxit fermerët të prodhojnë qengja qumështi të konvertuar prej pirjes së qumështit.

Nga monitorimi i peshës së qengjave në këputje, konstatoam se pesha mesatare për meshkujt ishte 18.6 kg dhe për femrat 17.3 kg me disa luhajtje në varësi të ditëve kur kishin pirë nga delet.

Bazuar në informacionin e mbledhur, vlerësohet se aktualisht popullata e deles “Shkodrane” mund të klasifikohet në grupin e popullatës në » Rrezik zhdukjeje ».

Kjo race është nën veprimin e fortë të erozionit gjenetik që është rezultat i veprimit të saj mbi racën “Bardhoke”. Niveli i bashkëgjakësisë ndodh për shkak të mungesës së kontrollit të çiftëzimit dhe numrit shumë të vogël të linjave mashkullore. Programi i ruajtjes duhet të synojë të rrisë ndryshueshmërinë gjenetike brenda kësaj popullate, të rrisë numrin e krerëve dhe të zvogëlojë nivelin e bashkëgjakësisë në tufat bërthama. Nga monitorimi i 12 fermave në zonat e cituara që mbarështojnë delet autoktone “Shkodrane”, rezulton se ekziston mundësia që kjo racë ta kapërcejë situatën e rrezikut: Shumë kritike, të mos përkeqësohet dhe të mos shkojë drejt zhdukjes duke ndjekur me rigorozitet disa masa teknike:

- Zbatimin e ndërzimit natyror të kontrolluar në vathën afër shtëpive të tyre për çiftëzimin e kafshëve gjatë sezonit të çiftëzimit (jo në kullotë) siç praktikohet aktualisht në të gjitha fermat e deles autoktone “Shkodrane”. Kjo metodë do të sjellë shkurtimin e periudhës së çiftëzimit dhe, rrjedhimisht, shkurtimin e periudhës së pjelljes dhe zgjatjen e periudhës së laktacionit.
- Trajtimi i deshëve dhe qengjave 6 vjeç një muaj para sezonit të çiftëzimit me shtesa proteinike në grazhd.
- Deshët dhe qengjat riprodhues mbi 6 vjeç të shfrytëzuar për çiftëzim duhet të jenë racë e pastër e ekotipit të deles “Shkodrane” nga tufa të tjera, në mënyrë që të mos ketë përkeqësim të koeficientit të afërsisë së gjakut.

- Kullotat më të mira të lihen gjatë sezonit të çiftëzimit.
- Mundësia e shkëmbimit ciklik të qengjave meshkuj të fermerëve.
- Të konsiderohet furnizimi ose mundësia e shkëmbimit të qengjave meshkuj mbi 6 muaj nga tufat e deleve “Shkodrane” nga Mali i Zi, gjatë këtij viti ose deri në maj 2018.
- Siguroni ndihmë teknike duke filluar nga sezoni i çiftëzimit deri në sezonin e pjelljes dhe laktacionit nga ekipi i projektit CABRA.
- Sensibilizimi i strukturave përgjegjëse dhe mbështetja për ruajtjen dhe zhvillimin e racës autoktone të deleve “Shkodrane”.

Shqipëria ka një numër të konsiderueshëm të racave autoktone të kafshëve të fermës. Midis këtyre racave është delja “Shkodrane” në rrezik zhdukjeje.

Zbatimi i këtij programi çiftëzimi ka këto objektiva: Ruajtja in-situ e (12) tufave të deleve “Shkodrane” në zonat tradicionale historike: Zagora, Kastrat (M.Madhe), Reç - (M.Madhe), Muriqan, Oblike, Shirokë, Dobraç, Mali Kolar - Qarku Shkodër, Torovicë, Lezhë;

Raca e deles “Shkodrane” Shkodër

- Ruajtja e fondit gjenetik të kësaj race në rrezik zhdukjeje pa ndikuar në variacionin gjenetik duke ruajtur treguesit gjenetikë dhe racorë të këtyre tufave.
- Zbatimi i programit gjenetik zootehnik dhe racor për ruajtjen e tyre të qëndrueshme in vivo, duke përfshirë: zbatimin e skemës racore, teknologjitë e çiftëzimit, prodhimin e riprodhuesve meshkuj dhe femra nga tufat e racave të deleve (bërthamat racore) që mbarështojnë ata.
- Vetëzhvillimi për një kohë relativisht të gjatë për të homogjenizuar përbërjen gjenetike, pa iu drejtuar ndërzimit me afërsi të gjakut. Programi i ruajtjes duhet të synojë të rrisë ndryshueshmërinë gjenetike brenda kësaj popullate, të rrisë numrin e krerëve dhe të zvogëlojë nivelin e bashkëgjakësisë.

Studim rasti Projekti: Ruajtja e Agrobiodiversitetit në Shqipërinë Rurale

Mbrojtja e agrobiodiversitetit në zonat rurale të Shqipërisë është në fokus të projekteve të zbatuara nga G.I.Z. Në këtë linjë është sinkronizuar projekti CABRA i cili synon “Përmirësimin e mbrojtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të biodiversitetit natyror dhe bujqësor në zonat malore të përzgjedhura në Shqipëri”. Nëse menaxhohet mirë, turizmi malor mund të kontribuojë në ruajtjen e biodiversitetit dhe larmisë së pasurive të fermave dhe gjenerimin e të ardhurave. Zonat e përcaktuara janë zonat malore që fillojnë nga M.Madhe deri në Vermosh.

OBJEKTIVAT DHE DETYRAT E LIDHURA ME TO:

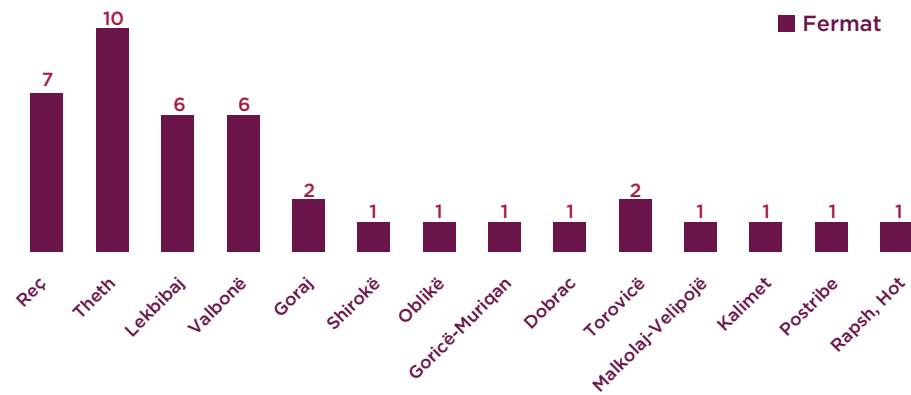
A. Mbështetja e minimalisht 40 fermave për të shtuar numrin e kafshëve të racave vendase dhe lehtësimi i minimalisht 5 fermave gjenetike bërthamore që të shërbejnë si furnizues të burimeve gjenetike për grupin e zgjedhur prej 40 fermerësh. Përzgjedhja e fermave në fazën e parë të projektit në zonat e përcaktuara krijoi terrenin e çiftëzimit për grupin e fermerëve mbarështues dhe ekotipet autoktone vendase në zonat e mbrojtura. Në total, është ngritur një rrjet, i përbërë prej rreth 41 fermerësh që mbarështojnë raca dhe ekotipe autoktone në këto zona nga 20 ferma të planifikuara për vitin 2016/2017.

REZULTATET

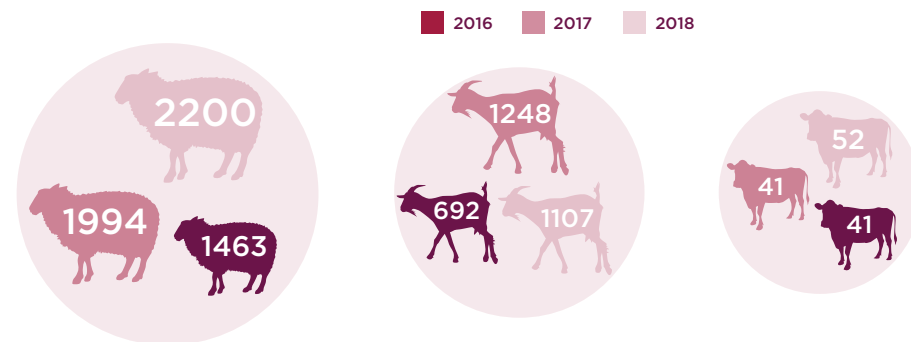
Mbështetja e një grupi prej 41 fermerësh që mbarështojnë racat ose ekotipet autoktone në zonat e projektit CABRA: 12 Fermerët që mbarështojnë dele autoktone “Bardhoke”, ,

6 Fermerë që mbarështojnë “Caporen e Dragobisë” dhe dhinë e “Hasit”, 10 fermerë që mbarështojnë më shumë delen autoktone më të lashtë të Ballkanit dhe Evropës, “Shkodranen”; 11 Fermerët që mbarështojnë lopën ilire “Busha” e cila ndryshon shumë nga racat e përmirësuara të gjedhit, 2 Fermerët që mbarështojnë dhinë “Lara të Kallmetit”. Monitorohen 41 ferma që mbarështojnë në total 3500 krerë; nga këto 2200 dele, 1248 dhi dhe 52 lopë. Në krahasim me vitin 2017 kemi një rritje prej 10.2% të numrit të kafshëve.

Graf.17 Shpërndarja e fermave

Graf.18 Numri i kafshëve/krerëve

Harta e shpërndarjes së grupit të fermerëve që mbarështojnë racat/ekotipet autoktone është brenda zonave të mbrojtura ku zhvillimi i turizmit ka parë përparim. Në vitin 2018, fermerët e përfshirë kanë mbarështuar delen autoktone “Shkodrane”, dhinë “Lara e Kallmetit” në zonën e Lezhës dhe Shkodrës, për statusin “shumë kritik” në të cilin janë përfshirë gjithashtu.

Në fillim të zbatimit të projektit, parametrat paraqiteshin në nivele të ulëta me pasoja negative:

- ✎ Nga pikëpamja fonotipike (dele dhe dhi) disa specie mbizotërojnë heterogjenitetin që tregon mangësi të theksuar në zgjedhjen e kafshëve potenciale të racave lokale;
- ✎ Mungon tërësisht matrikulimi si hallka fillestare e procesit të çiftëzimit, e cila pengon ruajtjen in-situ të zhvillimit brenda tufës me tipare fenotipike;
- ✎ Riprodhuesit nuk qarkullojnë në të njëjtën mënyrë midis fermave të ndryshme, përkeqësimi i koeficientit të afërsisë së gjakut shkakton rënie të prodhimit të qumështit, mishit etj.
- ✎ Hibridë të pakontrolluar kryqëzohen me raca të ndryshme lokale, duke shkaktuar pjellori të ulët në tufa.
- ✎ Demat e rinj (gjedhi Busha) nuk qarkullojnë dhe mbahen në tufë gjatë gjithë vitit. Për pasojë, femrat e moshave/peshave të vogla shumohen duke shkaktuar përkeqësim të racës.
- ✎ Objektet e përpunimit të nënprodukteve të qumështit janë baxhot ose dhoma të thjeshta pranë shtëpive që nuk sigurojnë as kushtet minimale të higjienës.
- ✎ Mungesa e tregut të shitjes dhe përpunimit të qumështit. Ulja e interesit të fermerëve, mungesa e motivimit dhe rrjedhimisht largimi i tyre (migracioni, emigrimi) në zona të tjera.

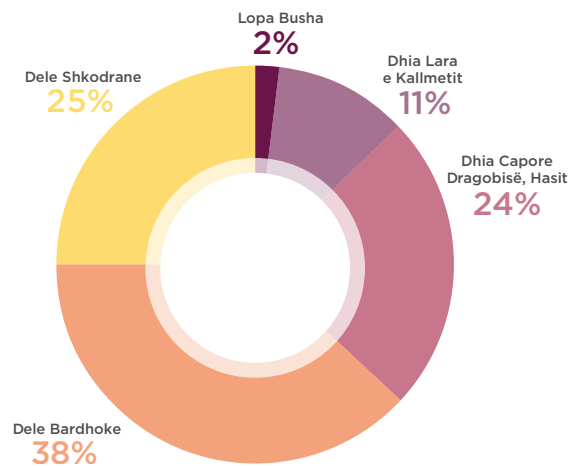
Të gjitha këto kanë rezultuar në pasoja negative për racat autoktone duke zvogëluar numrin e krerëve të bagëtisë. Me këtë grup janë realizuar disa aktivitete për vitin 2018, të tilla si: Seminare të kualifikimeve, mbi çiftëzimin e efektshëm të racave/ekotipeve vendase në tokën e tyre, demonstrim dhe panair promovues për racat dhe vlerat ekonomike të racave/ekotipeve autoktone në fushat e projektit.

Zbatimi i skemave të çiftëzimit për të përmirësuar parametrat prodhues dhe riprodhues të tufave të gjedhit. Gjatë periudhës 2018 ky grup i fermave u monitorua dhe u mbështet në drejtim të çiftëzimit: U ul niveli i bashkëgjakësisë duke përmirësuar 2 elemente teknike: Ndërzimi natyror i kontrolluar në vathë për çiftëzimin e kafshëve gjatë sezonit të çiftëzimit (jo në kullotë); Qarkullimi i meshkujve më të mirë riprodhues që i njohin mirë pronarët e tufave. Në sezonin e çiftëzimit të vitit 2018, realizuam nxitjen e përmirësimit të linjave mashkullore. Këto praktika të çiftëzimit kërkojnë një periudhë prej 3-4 vjetësh derisa të bëhen rutinë për fermerët. Në tufat e vogla dhe të

izoluara nuk është e lehtë të mbahet i ulët niveli i bashkëgjakisë. Sigurimi i ushqimit dhe racioneve ushqimore kryesisht për periudhën e dimrit dhe për plotësimin e tyre në disa faza kritike fiziologjike si: Trajtimi suplementar i normës së ushqimit gjatë periudhës së pjelljes, sezonit të çiftëzimit, etj. Këshilloni fermerët e zgjedhur gjatë vizitave në vend lidhur me përzgjedhjen dhe prodhimin e qengjave dhe kecape dhe qarkullimin e tyre midis fermave të bërthamave dhe fermave të tjera të përzgjedhura për të krijuar linja mashkullore që do të shërbejnë si baballarë.

B. Zhvillimi i aktiviteteve të planifikuara në përputhje me Strategjitë e Punës së Çiftëzimit për secilën racë/ekotip autokton në Delja/Dhia/Gjedhi Busha për të përmirësuar gjendjen gjenetike të racave vendase dhe parametrat e tyre ekonomike. Metodologjia e përdorur për zbatimin e projektit CABRA ndahet në katër faza. Metodatat e zhvilluara në skemë përmbliohen duke i krahasuar ato me metodatat tradicionale të përdorura para ndërhyrjeve tona.

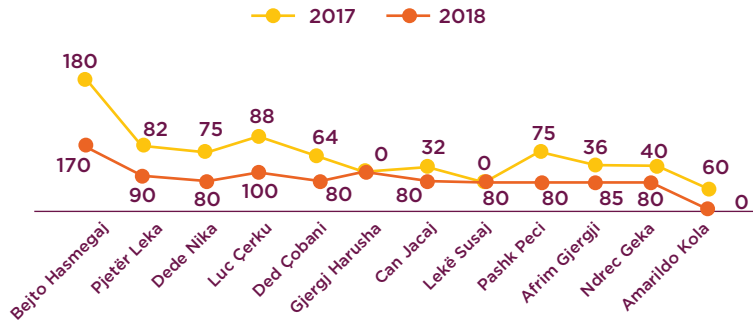
Graf. 19 Struktura racore

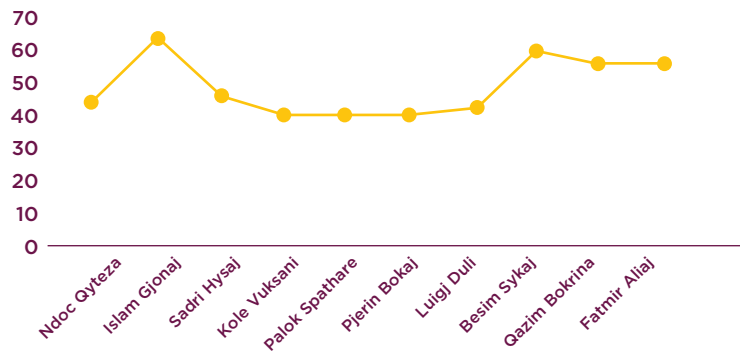
Në strukturën racore të kafshëve të fermës që mbarështohen në këto zona mbizotëron raca e deleve “Bardhoke” e ndjekur nga delja e racës “Shkodrane”, dhia “Capore e Dragobisë”, dhia “Lara e Kallmetit”. Zbatimi i “Skemave të Përmirësimit Racor” për delen e racës “Shkodrane”, dhinë “Lara e Kallmetit” dhe gjedhin “Busha” nëpërmjet fermave të përcaktuara - bërthama gjenetike (delja “Shkodrane”, dhia “Lara e Kallmetit”, gjedhi “Busha” bazuar në parametrat e prodhimit dhe matjet biometrike tipike të racës vendase, të cilat do të prodhojnë riprodhues për fermat e nivelit të parë dhe të dytë. Aktualisht ekziston një komunitet i fermerëve që mbarështojnë raca dhe ekotipe autoktone, të

cilët gjatë takimeve kanë shkëmbyer praktikat më të mira të mbarështimit, kanë filluar të shkëmbejnë material të gjallë çiftëzimi në formën e kafshëve të gjalla.

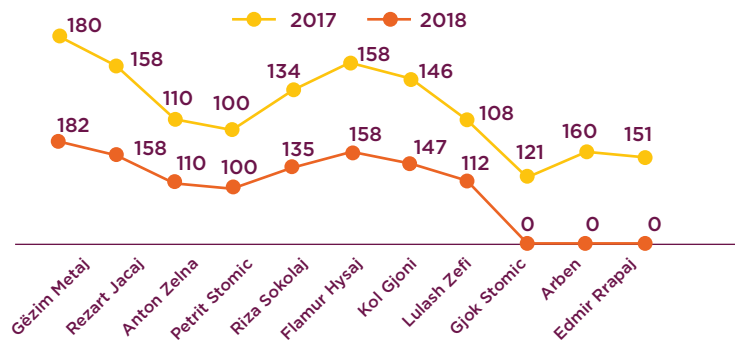
Graf.20 Rendimenti i qumështit/laktacioni/Dele Bardhoke

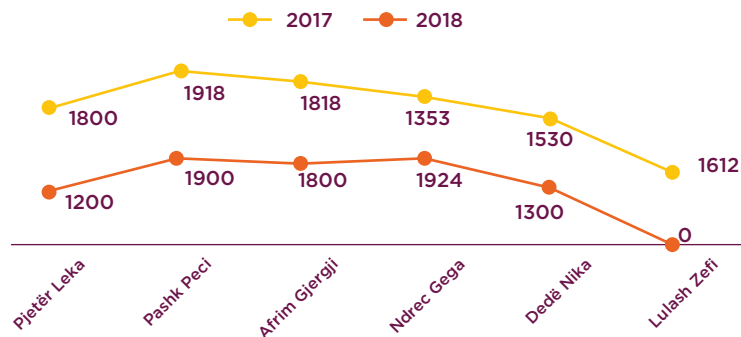
Graf.21 Rendimenti i qumështit/laktacioni/Dele Shkodrane

Graf.22 Rendimenti i qumështit/laktacioni/Dhi

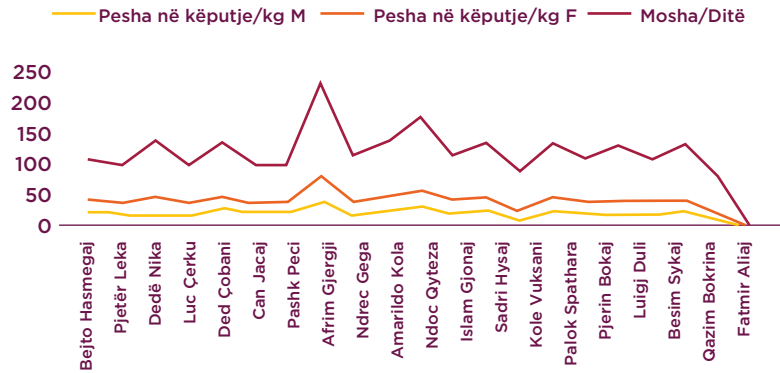
Graf. 23 Rendimenti i qumështit i Lopës Busha

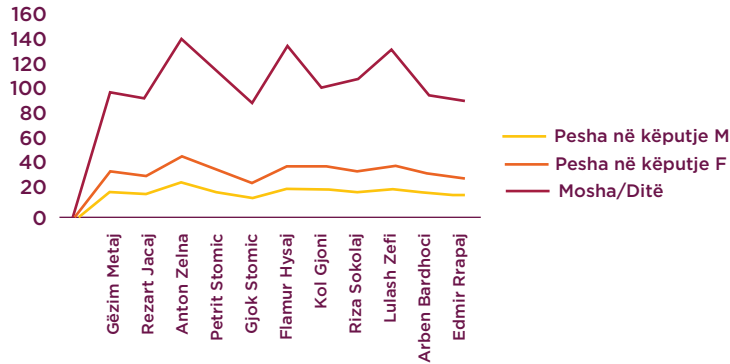
Për delen “Shkodrane”, rendimenti mesatar i qumështit është 49.5 ± 9 litra, ndërsa për delen “Bardhoke” është 73.2 ± 42.3 litra. Në tufat e dhive për vitin 2018, është arritur rendimenti mesatar prej 138.7 ± 25.9 litra qumësht për kokë. Për vitin 2018, rendimenti i qumështit në fermat e gjedhit Busha ka qenë mesatarisht 1672 ± 212 litra.

- Për vitin 2018, pjelloria në kopetë e deleve ka qenë 100% riprodhuese sipas kritereve teknike.
- Zbatimi i ndërzimit natyror të kontrolluar në vathë (jo në kullotë), për vitin 2018 ka sjellë një përmirësim të ndjeshëm në shkurtimin e sezonit të çiftëzimit me rezultate shumë pozitive në sezonin e pjelljes.
- Qarkullimi i riprodhuesve më të mirë meshkuj dhe femra midis fermave. Për vitin 2018, fermerët i trajtuan me shtesa ushqimore para dhe pas sezonit të çiftëzimit duke reflektuar këshillat e dhëna nga ekspertët.
- Në përgjithësi, të gjitha fermat që mbajnë lopën e Bushës, marrin një viç në vit, një tregues shumë i efektshëm i riprodhimit dhe i përdorimit të kapacitetit gjenetik të kësaj race autoktone. Demat riprodhues në përgjithësi çiftohen në ferma të tjera duke ua kontrolluar nivelin e bashkëgjakësisë. Qarkullimi i riprodhuesve pothuajse ka filluar të aplikohet gjerësisht në tufat e fermerëve nga njëri te tjetri.
- Fermerët janë trajnuar për të gjitha çështjet që lidhen me menaxhimin e efektshëm të tufave “Busha” në sezonin e çiftëzimit, pjelljes, laktacionit në lopët Busha, menaxhimin e efektshëm të kullotave dhe pyjeve, përmirësimin e bimësisë në kullota natyrore etj.

Graf.24 Pesha në këputje/Qengjat 2018

Graf. 25 Pesha në këputje/Kecat 2018

Në fermat e zgjedhura të mbarështimit të deleve të racave “Bardhoke”, “Shkodrane”, këto parametra kanë arritur rezultate mesatare: Pesha në këputje e qengjave meshkuj është 21.7 ± 6 kg, ndërsa e qengjave femër është 19.8 ± 5.8 kg në 80.7 ± 22.8 ditë të periudhës së këputjes. Pesha në këputje e qengjave M & F për vitin 2018 është rritur me afro 2 kg duke ruajtur të njëjtën periudhë si në 2017. Në fermat e përzgjedhura që mbajnë dhi kryesisht nga “Capore e Dragobisë”, dhia e “Hasit”, dhia “Lara e Kallmetit” janë arritur këto parametra mesatare: Pesha në këputje e kecape meshkuj është 18 ± 3 kg ndërsa e kecape femër është 16 ± 2.4 kg në 70 ± 13 ditë të periudhës së këputjes.

Ka disa ferma që e zgjasin këtë periudhë nga kriteri teknik prej 60 ditësh. Mesatarisht, kjo periudhë është 70 ± 13 ditë. Kjo zgjatje varet nga disa faktorë, por shpesh fermerët

nuk shqetësohen nga pamundësia për të prodhuar djathin e dhisë dhe vazhdojnë t'i lënë kecat të pinë pranë mëmave duke e kthyer qumështin në mish keci.

Studimi: Ruajtja e Qëndrueshme e Gjedit Xhuxh Ilir (Lloji Busha) Lekbibaj – Tropojë, Shqipëri (QTTB në Fushë-Krujë). (Leka Sulaj) F. Dedndreaj L. Topi H. Tahiri F.)

Studimi i popullatës së Gjedit Xhuxh Ilir (Lloji Busha) Lekbibaj - Tropojë, Shqipëri, Burimet Gjenetike Autoktone, është një kontribut original në përputhje me kërkesat e organizatave ndërkombëtare të burimeve gjenetike indigjene. Ky studim paraqet një kontribut të vërtetë në zhvillimin e burimeve gjenetike indigjene në habitatin e tyre historik.

Qëllimi i studimit ishte ruajtja dhe zbatimi i disa ndërhyrjeve të elementeve të teknologjive mbarështuese të popullatës së gjedit Busha në zonë. Rritja e gjedit në këtë zonë përbën veprimtarinë kryesore bujqësore dhe lidhet drejtpërdrejt me jetesën e popullsisë në këto zona. Nëpërmjet monitorimit të treguesve fenotipikë në popullatë, kemi krijuar një panoramë të qartë të ekzistencës së popullatës në këtë zonë dhe kemi realizuar një krahasim me të dhënat e autorëve të tjerë të realizuara 60 vjet më parë.

Për rreth 90 vjet, ndryshimet në treguesit morfologjikë janë të vogla. Ne besojmë se këto ndryshime nuk vijnë si rezultat i një kryqëzimi ose zëvendësimi me racat ekzotike,

Tabela 19 Parametrat Morfobiometrikë

Karakteristikat/cm	*Kuhneman A. viti 1922	**Tartari T. Viti 1965	Teknologjia në blegtori. Departamenti (Nikaj-Mertur)
Lartësia në xhidavi	96,29	98,90	127,7
Gjatësia e trupit	110,37	113,52	
Gjatësia e kokës	40,46	39,54	45,1
Gjatësia e fytyrës	17,80	17,33	
Gjerësia e fytyrës	13,53	13,15	21,2
Gjatësia e brirëve	16,70	18,44	28,9

*Krahasimi i të dhënave MORFOBIOMETRIKE -Kuheman A.

** Krahasimi i të dhënave MORFOBIOMETRIKE - Tartari T

por për shkak të zgjedhjes së vetë fermerit për të rritur prodhimin e qumështit dhe kujdesin për mbarështimin dhe ushqyerjen e lopëve. Prandaj, na forcohet ideja se gjedhi i sotëm në këtë zonë është një popullatë pasardhëse e drejtpërdrejtë e ish-gjedhit lokal të Alpeve Shqiptare.

Nëpërmjet përzgjedhjes së viçave meshkuj dhe femra që do të përdoren për krijimin e prindërve, ne konsolidojmë një gjeneratë jetësore, mëshqerra dhe dema prodhues që do të përdoren në ndërzimin natyror.

Vlerësimi dhe përpunimi i të gjitha të dhënave të mbledhura në lidhje me vlera të tipareve të ndryshme morf - biometrike, konformime, parametra prodhues dhe riprodhues. Rendimenti ditor i qumështit u monitorua dhe u morën rreth 4 mostra qumështi për secilën lopë. 60 mostra të qumështit u analizuan me metodën Lactostar për përcaktimin e përbërësve të qumështit. Kemi kryer metodën e ponderimit me metër dhe të dhënat janë përpunuar me metoda statistikore. Të gjitha shërbimet natyrore janë regjistruar (të dhëna), demat, pjelljet (të dhënat) dhe mbi këtë bazë janë përpunuar parametrat riprodhues. Kemi përpiluar racionet ushqimore për të gjitha kategoritë e gjedhëve, në varësi të fazës fiziologjike sipas metodologjisë.

REZULTATET

Identifikimi i popullatës, karakterizimi i popullatës fenotipike të gjedhit në zonën e Lekbibaj “Busha” dhe monitorimi i parametrave prodhues dhe riprodhues të popullatës ishin disa nga aktivitetet e kryera. Në tabelë janë paraqitur të dhënat krahasuese për lopën Busha në disa vende të Ballkanit.

Tabela 20 Parametrat Morfobiometrikë

Nr.	Rezultati	Njësia	Alpet Shqiptare Nikaj-Mërtur	Mali i Zi	Kroaci	Bosnjë	Rodopi
1	Lartësia në xhidavi	cm	127,7	99,3	114	104	97,4
2	Gjatësia e trupit	cm		114	130,4	117,9	111,23
3	Gjatësia e kokës	cm	45,1	41,8	42,1	39,9	39,72
4	Gjerësia e fytyrës	cm	21,2	19,3	18,4	18,4	18,8
5	Gjatësia e brirëve	cm	28,9	20,2	23,6	23,6	15,5

Duke krahasuar disa tregues morfologjikë të lopës Busha në Ballkan, ne nuk shohim ndonjë ndryshim domethënës (Takimi i tretë vjetor i Institutit ALBA-SHKENCA, Konferenca Kombëtare, Tiranë 1 - 3 shtator 2008).

Duke krahasuar vlerat e dhëna më lart, vlerat mesatare korresponduese të këtyre indekseve të botuara nga autorë të ndryshëm, zbulojmë se viçi vendas në Shqipëri, sipas Tartari, T. (1965), është shumë afër llojit të gjedhit me kafkë brachycerous. Hipoteza mbi gjedhin shqiptar për sa i përket këtij lloji ka shumë të ngjarë të jetë e vërtetë.

Tabela 21 Parametrat e Prodhimit

Nr.	Emri	Nikaj – Mërtur M - F	Sinanaj M - F	Prespa M - F
1.	Pesha në lindje	18 - 15	14 - 13	18 - 15
2.	Pesha e gjallë	280 - 210	250 - 200	280 - 230
3.	Lartësia në xhidavi	135 - 120	125 - 100	125 - 105
4.	Rendimenti i qumështit / laktacioni	Lakt. I 700-800 kg Lakt. III 1300-1400 kg	Lakt. I 800 Lakt. III 1000	Lakt. I 800 Lakt. III 1200
5.	Mesatarisht ditë laktacioni	270 -300 ditë	280 ditë	300 ditë
6.	Mosha në pjelljen e parë	21-23 muaj	850 ditë	850 ditë
7.	Pesha në pjelljen e parë	105-115 kg	100 kg.	110 kg.
8.	% Pjellorisë	80-85	85	85

Siç shihet nga tabela dhe midis rajoneve brenda Shqipërisë nuk ka ndryshime të rëndësishme në treguesit fenotipikë dhe prodhues.

Ushqyerja dhe Ushqimi i Kafshëve

Për shkak të kushteve të krijuara nga shiu dhe veçanërisht dëborat dhe temperaturat e ulëta që janë të pranishme nga fillimi i nëntorit deri në mes të prillit, pra rreth 6 muaj, lopët mbahen në regjim stallor. Sana sigurohet nga livadhet malore dhe fermerët kanë një traditë të shkëlqyeshme në përgatitjen e barit, të cilin e kositin në qershor në kufij dhe nga fundi i qershorit deri në fillim të korrikut në livadhet malore. Sana ka vlerë të lartë ushqyese (0.54 NjU Kg). Përmbajtja e sanës konsiston në bar 48.5%, bishtaja 23:36% dhe 28,13% specie të tjera.

Tabela 22 Ushqimi i kafshëve - Racioni ditor

Nr.	Ushqimi	Kg	Nj.U	Masë e thatë	Prot.
1.	Sanë	4	2,16	87	15
2.	Misër (fletra, kokërr)	6	1,26	86	8
3.	Suplement me koncentrat	1,5	1,65	88	07

Në tabelë paraqiten racionet ushqimore për lopën (nëntor-prill). Nga mesi i prillit dhe gjatë muajve maj, shtator dhe tetor, racioni kryesor ushqimor ditor për lopët bëhet kullotja afër banesave me bimë të ndryshme të tokës, bar, gjethe të dushqeve. Gjatë kësaj periudhe, lopëve të qumështit u jepet në mëngjes 0.5 - 0.7 kg. koncentrat si suplement . Gjatë periudhës qershor - gusht, lopët mbahen në male (në livadhet alpine) 1000 - 1800 m mbi nivelin e detit. Diversiteti i lartë i habitateve në zonën alpine, me shumëllojshmërinë e bimësisë, burimet ujore dhe klimën e përshtatshme malore krijon kushte më të favorshme për mbarështimin e lopëve Busha në këtë periudhë. Ato u përshtaten këtyre kushteve dhe krerët më të mirë u japin fermerëve produkte të qumështit, mish, nënprodukte me cilësi të mirë. Kullotat në zonë janë heterogjene, që përmbajnë të gjithë elementët ushqimorë të nevojshëm për mbajtjen e mirë të trupit dhe rendimentit të qumështit.

Rendimenti i qumështit

Studimi i kryer tregon se rendimenti mesatar i qumështit për laktacionin (n = 30) është 1355 litra. Prodhimi nga laktacioni i parë 700-800 kg rezulton në një rritje të laktacionit të tretë 1300-1400 kg. Kohëzgjatja mesatare e laktacionit është 9.7 muaj. Qumështi i freskët konsumohet dhe një pjesë e tij shkon në prodhimin e nënprodukteve. Ky produkt është i destinuar për konsum vetjak nëse nuk ka treg për t'u shitur. Por mund të themi se këto produkte janë me cilësi bio, pasi prodhohen në kushte krejtësisht natyrore.

Janë marrë mostra për të vlerësuar cilësinë e qumështit sipas metodologjisë dhe për të analizuar treguesit e tij cilësorë. Janë marrë mostra të qumështit dhe janë analizuar me metodën Lacto Star për të përcaktuar përbërësit e qumështit. (Laboratori, QTTB Fushë Krujë.) Janë analizuar treguesit: % yndyrë, % proteinë, % laktozë, % lëndë e thatë jo-yndyrore (L.thY). Përbërësit e cilësisë së qumështit të lopës Busha në zonën Nikaj - Mertur, Tropojë raportohen në tabelë.

Tabela 23 Përbërësit e Cilësisë së Qumështit

Treguesit	% Yndyrë	% Proteina	% Laktozë	* % DM F.
X ± DS	3.3±0.6	3.8±0.08	5.5±0.10	10.1 ± 0.20
(*) % lëndë e thatë jo-yndyrore				

Me anë të metodës së elektroforezës, kushtet acide tregojnë proteinën beta/kasein të pranishme në qumësht. Rezulton se raca e importuar e gjedhit është heterozigotë beta-kasein A1A2 ku gjenet gjejnë dy alele bashkëdominuese në kromozomin e gjashtë. Nga analizat e bëra në qumështin e tipit A2 të lopëve Busha konstatohet lidhje midis llojit të qumështit të konsumuar dhe vdekshmërisë nga sëmundjet ishemike.

Prodhimi i mishit

Mishi i prodhuar ka vlera të larta ushqyese. Ushqimi që kafshët konsumojnë është organoleptik dhe dietik, kullota ku kullotin viçat që theren për mish ka ushqim voluminoz, të lagësht dhe të përqendruar. Përveç polifitit me bimësi kullosore, një rol të rëndësishëm luan edhe dielli, ajri dhe lëvizja e kafshëve, veçanërisht në tretjen e ushqimit dhe shtimit të peshës. Kjo bën të mundur që kafshët të preken më pak nga sëmundjet infektive dhe parazitare. Këto karakteristika e bëjnë prodhimin e mishit të sigurt për konsum. Për prodhimin e mishit, theren viçat meshkuj dhe femra që nuk janë zëvendësues. Sistemi i rritjes së kombinuar të viçave (qumësht, kullotë) ku baza e racionit ushqimor është ushqyerja me qumështin drejtpërdrejt nga lopa. Pësha mesatare në lindje e viçave është rreth 15-18 kg ose pothuajse 12 herë më e pak se ajo e nënave të tyre. Shtimi ditor i peshës arrin 700 gr/ditë, kur vendoset në kullota të përshtatshme për fazën fiziologjike. Shitja e viçave në një moshë të re (3 - 4 muaj) dhe pësha e vogël ndikon negativisht në të ardhurat ekonomike të fermerëve. Përcaktimi i vlerës së duhur të këtij produkti mbetet një nga sfidat për zhvillimin në këtë fushë.

Riprodhimi

Riprodhimi është një faktor kryesor në përcaktimin e efikasitetit të rendimentit të kafshëve. Afshi i parë shfaqet rreth moshës 14 muajsh dhe ndërzimi natyror ndodh në moshën rreth 14-15 muaj me peshë 160-180 kg. Riprodhimi i lopëve i arritur përmes çiftëzimit natyror. Demat prodhohen brenda tufave për çiftëzim natyror. Mesatarisht, intervali i pjelljes është 337 ditë, lindet 1 viç në vit (objektiv teknik). Konceptimi

i intervalit të pjelljes kthehet 47 ditë. Demat e çiftëzimit qarkullohen çdo vit për të shmangur bashkëgjakësinë. Në përgjithësi lopët përdoren deri në pjelljen e pestë.

Ruajtja e traditës nga njëra anë, dhe zhvillimi i infrastrukturës nga ana tjetër përbëjnë sfida të ardhshme për turizmin malor që do të sjellë zhvillimin dhe përmirësimin e cilësisë së jetës. Vlera e gjësë së gjallë duhet të përcaktohet domosdoshmërisht nga vlera e produkteve biologjike që duhet të jenë mjaft të pranueshme falë bagëtisë cilësore të rritur dhe mbarështuar në një mjedis natyror. A do të mbetet bukuria natyrore aty ku është, apo do të shndërrohet në një surprizë me vlerë të shtuar, me tradita të kulinarisë dhe mikpritjes të vëna në dispozicion të vizitorëve e turistëve, përmes një infrastrukture të përshtatshme që siguron jo vetëm rrugën turistike, por edhe rrugën e tregimit të produktit specifik blegtoral.

Studimi: Gjendja e Gjedhit Lokal të Tipit Busha në Shqipëri dhe Kosovë. Identifikimi dhe përshkrimi morfometrik. (Universiteti Bujqësor i Tiranës, Shqipëri) (Rexhaj N. Papa L. Hoda A. Kume K.)

Popullatat e gjedhit lokal të tipit Busha gjenden ende në zona të thella të Shqipërisë dhe Kosovës. Ato kanë mbijetuar deri më tani për shkak të izolimit gjeografik dhe kushteve të ashpra që nuk janë të përshtatshme për racat ekzotike. Numri i këtyre popullatave po bie me shpejtësi duke i vënë ata në rrezik zhdukjeje. Ruajtja e këtij diversiteti gjenetik është sfiduese për të dy vendet. Identifikimi i popullatës lokale të gjedhit të tipit Busha të kultivuara në rajone të ndryshme në Shqipëri dhe Kosovë, karakterizimi fenotipik dhe gjenetik, ka qenë dhe është një temë interesante studimore me qëllim hartimin e një strategjie të mbarështimit të qëndrueshëm që do të ndihmojë në zhvillimin e një programi kombëtar ose ndërkuftar të ruajtjes.

Studimi është kryer në 5 rajone të shpërndara në veriperëndim dhe verilindje të Shqipëri ndërsa në Kosovë, në rajonin lindor dhe jugperëndim. Numri i individëve të studiuar të gjedhit lokal të tipit Busha për të kryer karakterizimin fenotipik ishte 94 nga të cilët 86 ishin femra dhe 8 meshkuj. Matja lineare e trupit të kafshëve të rritura është bërë vetëm sipas udhëzimeve të FAO 2012. Vlerat mesatare të variablave metrikë janë llogaritur për kafshët të pandara sipas gjinisë.

Gjedhi lokal i tipit Busha karakterizohet nga ngjyra të ndryshme të lëkurës, që nga kafe në të kuqe, të kuqërremtë, të errët dhe të çelët. Gjedhi lokal i Velipojës ka mesataren më të ulët të lartësisë në xhidavi, perimetrit të toraksit dhe gjatësisë së trupit nga popullatat e tjera (103.07, 137.57 dhe 113.5 cm). Mund të vërehet se popullatat e vendosura në kufirin midis Shqipëri dhe Kosovës (rajonet e Kukësit dhe Prizrenit) si dhe popullata e Gjilanit kanë vlera të ngjashme mesatare në drejtim të lartësisë në xhidavi, perimetrit të toraksit dhe gjatësisë së trupit. Vlera më e lartë mesatare e lartësisë në xhidavi është gjetur në gjedhin lokal të Gjakovës (133.0 cm).

Me gjithë këto ndryshime të vogla në madhësinë e trupit rendimenti i qumështit ndryshon midis popullatës në Shqipëri dhe asaj në Kosovë. Është përdorur modeli i analizave diferencuese për të vlerësuar nivelin e ndryshimit mes popullatave të gjedhit lokal. Formohen tre grupe: Tufa Rjoll e Pasma e Shqipërisë që pasqyron ndryshime të vazhdueshëm nga grupet e tjera; grupi i përbërë nga tre tufa të vendosura në Kukës (Shqipëri), Prizren dhe Gjilan (Kosovë); grupi ku gjejmë vetëm tufën e Gjakovës. Rezultatet e analizave diferencuese tregojnë se procesi i evolucionit të tipareve

Gjedhi Xhuxh Ilir “Lopa e Lekbibajt”

morfometrike dhe seleksionimi janë diktuar nga izolimi për shkak të largësisë. Rezultatet kanë nevojë për verifikime të mëtejshme.

Studimi: Zhvillimi i Integruar i Fermës Agro - Turistike (Ferma Ditore) me Ruajtje In-Situ dhe Shfrytëzimi ekonomik i Qëndrueshëm i Tufës së Buajve në Zonën e Divjakës, Rrethi i Lushnjës, Shqipëri. (QTTB, Fushë-Krujë) (Tahiri F. Topi H.)

Në fillim të viteve 2011 nisi një program për ruajtjen in- situ, i orientuar drejt shfrytëzimit të qëndrueshëm ekonomik të popullatës së buallit. Në program u përfshi një tufë buajsh e përbërë nga 108 krerë të kafshëve me origjinë nga dy ish-ferma bërthama. Në bazë të numrit të kafshëve për mbarështim, kjo specie kategorizohet në rrezik zhdukjeje.

Monitorimi i parametrave të kafshëve

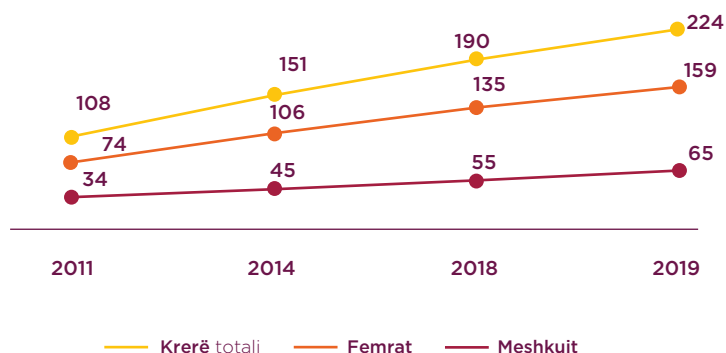
- Do të zhvillohet një sistem ekspert për ruajtjen dhe do të krijohet një bazë e të dhënave. Për sistemin ekspert do të merren parasysh disa komponentë:
 1. të sigurohet një sistem i marrjes së vendimit në bazë të njohurive për të gjithë procesin;
 2. të sigurohet një bazë të dhënash e përvojës së ruajtjes të klasifikuar sipas kuadrit të vendimit;
 3. të sigurohen mjete për procesin aktiv të ruajtjes (d.m.th. fletë regjistrimi të kompjuterizuara për mbledhjen e mostrave, mjete për regjistrimin e gjenealogjisë, mjetet e vlerësimit dhe përzgjedhjes. Këto elemente mund të zhvillohen veçmas, duke përbërë të gjithë sistemin dhe të njihet nevoja për integrimin e elementeve.
- Karakteristikat e kullotjes së popullata së buallit- Mbledhja e informacionit mbi karakteristikat e kullotjes së popullatës së buallit. Vëmendje e veçantë do t'u kushtohet tipareve përshtatëse që i lejojnë kafshët të kenë rezultate të mira në një mjedis të ashpër dhe rolit pozitiv të buallit në habitatin ekzistues.

Rezultatet e programit të ruajtjes in- situ të tufës së buallit

Analiza e strukturës moshore të klasës dhe numrit të individëve femra dhe meshkuj, veçanërisht të gjeneratës prindërore (riprodhuesit meshkuj dhe femra) të tufës, rritja e

popullatës, përmirësimi i çiftëzimit dhe ushqyerjes, planifikimi dhe zbatimi i një skeme të përshtatshme çiftëzimi dhe ulja e niveleve të vdekshmërisë të të porsalindurit kanë qenë ndërhyrjet e nevojshme për tufën e buallit.

Graf. 26 Rritja e madhësisë së popullatës së buallit

Të dhënat e paraqitura në grafik tregojnë që madhësia e tufës së buallit për vitin 2019 arriti në 224 krerë nga 108 krerë duke u shtuar me 207% krahasuar me vitin 2011 që ishte viti i fillimit të programit të ruajtjes in-situ. Numri total i individëve të gjeneratës prindërore (mashkull + femër) rezulton me një rritje prej 172%; rritja e efektshme e popullatës ka qenë 474% dhe koeficienti i afërsisë së gjakut ka rënë me 229% krahasuar me vitin 2011.

Tabela 24 Numri total i prindërve meshkuj (NM) dhe femra (NF), madhësia e efektshme e popullatës (Ne), koeficienti i afërsisë së gjakut (ΔF) dhe intervali i gjeneratave (Ig) me vite 2011-2019

Viti	2011	2012	2013	2014	2015	2018	2019
NM	4	5	6	8	9	15	18
NF	46	54	60	74	90	99	121
Ne	14,7	18,3	21,8	28,9	32,7	58,4	69,66
ΔF	2,36	1,87	1,61	1,56	1,07	0,65	0,54
Ig	5,78	5,81	5,82	5,84	5,89	6,21	6,13

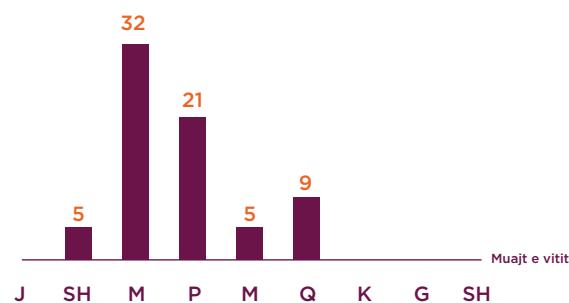
Mosha mesatare e femrave është 6.75 vjeç. Mosha mesatare e meshkujve është 1.99 vjeç. Për vitin 2019 madhësia e efektshme e popullatës (Ne) është 69.66 kafshë për

gjeneratë dhe ΔF 0.54% dhe intervali mes gjeneratave është rritur me 6.10%. Një dinamikë e tillë e treguesve të arritur për këtë popullatë është shumë premtuese jo vetëm për madhësinë e tufave, ruajtjen e ndryshueshmërisë gjenetike, por edhe për përmirësimin e parametrave të ardhshëm të popullatës.

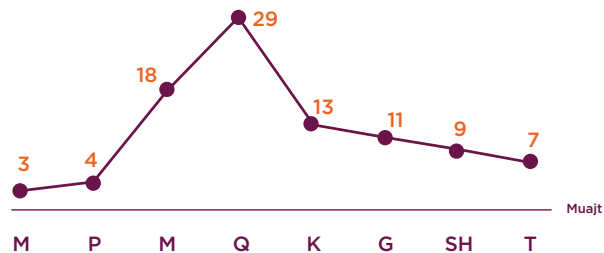
Monitorimi i parametrave riprodhues të tufës së buallit

Graf. 27 Shpërndarja e pjelljes së buallicës

a. Shpërndarja e pjelljes së buallicës për vitin 2019

b. Periudha e barsmërisë të buallica (krerë) sipas muajve

Grafiku 27 tregon shpërndarjen e pjelljes së buallicës gjatë muajve të ndryshëm të vitit. Për vitin 2019, 72 krerë buaj u mbarsën ose u realizua 72.7% e pjellorisë. Kurba e pjelljeve tregon një shpërndarje jo normale gjatë muajve të ndryshëm të vitit. Lindja e buallicës është më tepër e përqendruar në muajt mars dhe prill, ku 73.6% e krerëve i lindin të vegjlit në këto dy muaj. Një kurbë e tillë e sezonalitetit të pjelljeve ka të bëjë me bimësinë e bollshme për t'u kullotur në pranverë dhe verë dhe rrjedhimisht me plotësimin më të mirë të nevojave ushqyese që reflektohet në një gjendje optimale të trupit të buallit gjatë pranverës dhe verës dhe ngjizjes së buallicës në këtë periudhë.

Intervali mesatar i pjelljes ka qenë 563 ± 188 ditë. Intervali relativisht i gjatë ka të bëjë me burimet e kufizuara ushqimore që kjo specie ka në habitat dhe me praninë e disa buajve të vjetër në tufë, por ky tregues do të përmirësohet si rezultat i largimit të buajve më të vjetër, të cilët mbahen në tufë për të ruajtur ndryshueshmërinë e lartë gjenetike të tufës.

Nga 114 buajt, 94 janë ngjizur ose kanë pasur koeficient të ngjizjes 82%. Siç tregohet në grafik, përqendrimi më i lartë i ngjizjes rezulton në periudhën maj-gusht, i cili ka të bëjë me përmbushjen më të mirë të nevojave ushqyese për shkak të bimësisë së bollshme dhe rrjedhimisht edhe nivelit të tyre të ngjizjes dhe barsmërisë.

Monitorimi i rendimentit të qumështit të tufës së buallicave

Tabela 25 Rendimenti i qumështit (kg) dhe kohëzgjatja e laktacionit (ditë)

Tiparet	Lakt. I n=6	Lakt. II (n=7)	Lakt. III (n=21)	Lakt. IV (n =12)	Lakt.> IV (n=10)
Rendimenti i qumështit (kg)	540±72	654±36	697±42	624± 31	608±42
Kohëzgjatja e laktacionit (ditë)	251±27	263±47	271±49	271±52	257±35

Monitorimi i parametrave të rritjes të tufës së buajve

Tabela 26 Peshë e trupit (kg), lartësia në xhidavi (cm) & perimetri i toraksit të korrëve, mosha 0-6 muajsh

Tiparet	Në lindje		3 muaj		6 muaj	
	f	m	f	m	f	m
Nr. Krerë	24	29	24	29	24	29
Peshë e trupit (kg)	23,10±0,38	25,11±0,98	54,5±7,23	57,8±5,84	97,22±5,94	101,86±7,67
Lartësia në xhidavi (cm)	68,75±4,76	74,28±1,24	82,94±6,31	85,34±2,76	91,66±4,56	96,7±2,81
Perimetri i toraksit (cm)	73,24±3,51	76,36±3,15	89,02±4,79	94,15±6,33	97,58±5,22	102,98±7,12

Konkluzione

- Menaxhimi optimal përmes zbatimit të programit të ruajtjes in-situ dhe programit të përmirësimit gjenetik që mbështesin shfrytëzimin e qëndrueshëm është çelësi për ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të specieve dhe racave vendase që kërcënohen nga erozioni gjenetik ose zhdukja.
- Meqenëse tufa e buallit në Divjakë ndodhet në një zonë turistike dhe është pjesë e një ekosistemi të karakterizuar nga biodiversiteti i lartë, ajo mund të konsiderohet si pjesë integrale e tij, e cila ndikon pozitivisht në këtë ekosistem si dhe kontribuon në zhvillimin e agroturizmit duke ofruar produkte specifike cilësore për tregun lokal dhe më gjerë.

Kjo fermë përmbush tre parime themelore të një ferme agroturizmi (Ferma Ditore):

- **Vizitorët kanë diçka për të parë:** kafshët e fermave janë një specie e veçantë, vizitorët mund të kënaqen me pamjen e tyre, mund të marrin pjesë në veprimtaritë bujqësore dhe blegtorale, (të ushqejnë/kullotin kafshët, etj.), Ferma shtrihet në afërsi të Parkut Kombëtar, ku vizitorët mund të shohin kafshë dhe zogj të egër, zogj të rrallë si pelikani (specie endemike) etj. Natyra dhe peizazhi i mrekullueshëm janë shumë tërheqës për turistët. Plazhi i bukur i Divjakës, një zonë e tëra me rërë, e cila shtrihet në një vijë bregdetare prej 20 km, është destinacioni kryesor turistik. Laguna është një tjetër pasuri e zonës, e cila është mjaft e pasur me specie të ndryshme peshqish. Flora, fauna dhe ushqimi vendas janë në harmoni të përsosur. Përveç tyre, kultura, veshja, festivalet, panairët mund të ngjallin interes të lartë për vizitorët.
- **Vizitorët kanë me se të merren:** Pjesëmarrja në veprimtaritë bujqësore (mbledhja e sanës, ushqyerja dhe krehja e kafshëve të fermës, etj.) Vizitorët kanë çfarë të blejnë. Djathi “Mozzarella” dhe mishi i kotorrit (produkte me vlerë të shtuar) janë shumë të shijshme dhe të preferuara nga vizitorët e huaj. Veprat artizanale rurale, materialet e veshjeve, produktet e freskëta bujqësore, ushqimet e përpunuara janë disa nga produktet që turisti mund t’i blejë si suvenir.

Faktorët e rëndësishëm që do të kontribuojnë në zhvillimin dhe suksesin e kësaj ferme të agroturizmit janë:

- Ka një traditë të gjatë të mbarështimit të buallit autokton në këtë zonë;
- Fermeri Llambi Monçe është me arsim të lartë dhe ka një përvojë të gjatë 50 vjeçare në rritjen e buallit;
- Ferma ndodhet në një zonë turistike (500 m larg nga Parku Natyror, laguna) dhe 1500 m larg nga plazhi;
- Fermeri çdo të huaj e pret si mik dhe e trajton përzemërsisht pa ndonjë motiv tregtar. Pritja e miqve është kënaqësi për të. Fermeri i kënaq miqtë ndërsa kënaqet edhe vetë . Struktura e komunitetit është më homogjene dhe trajtimi i vizitorëve është më tepër pjesë e kulturës sesa një aktivitet profesional që krijon një mjedis të natyrshëm të nevojshëm për një formë të tillë të turizmit;
- Produktet e qumështit (djathi “Mozzarella” dhe mishi i kotorrit) janë atraksione për turistët e huaj;

- Burimet natyrore janë unike në llojin e tyre duke nxitur kureshtjen dhe tërheqjen e turistëve;
- Kultura dhe njohuritë tradicionale janë një thesar i zonës dhe ato janë tërheqëse për turistët;
- Kombinimi i fermës, fshatit dhe bujqësisë krijon një gjendje të mrekullueshme e cila ofron kënaqësi të pakufizuar për turistët veçanërisht nga zonat urbane.
- Vlera edukative qëndron në rritjen e ndërgjegjësimit rreth jetës rurale dhe shtimin e njohurive mbi menaxhimin dhe ushqimin e kafshëve mes nxënësve të shkollave të qytetit. Kështu sigurohet një alternative më e mirë për shkollat.
- Është një mjet për të mësuar fermerët e ardhshëm. Mund të përdoret në mënyrë të efektshme si mjet arsimor dhe formues për të trajnuar specialistët e blegtorisë dhe të departamenteve të linjës. Kjo siguron mundësi unike për të mësuar nëpërmjet argëtimit, pasi të nxënit bëhet argëtues, i efektshëm dhe i lehtë.

Ferma e buajve – Divjakë - Lushnjë

Studimi: “Ruajtja In-Situ e Racës Vendase të Derrit” (ALBAGENE, QTTB, Fushë-Krujë) (Kume K. Tahiri F.)

Ekspeditat në rajonin e Velipojës gjatë vitit 2005 kanë identifikuar tre raca të derrit vendas: Siska e bardhë e Shkodrës, Pullalliu i Shkodrës dhe Derri me vath. Racat janë në gjendje kritike.

Ndër faktorët që prekën nga kjo situatë janë:

- Interesi i ulët ekonomik i fermerëve, për rrjedhojë, shqetësimi i fermerëve për ruajtjen e këtyre racave dhe rritjen e numrit të kafshëve ka qenë i ulët.
- Mungesa e tregut lokal;
- Mungesa e organizimit dhe programit të fermerëve për ruajtjen dhe zhvillimin e racave lokale. Si rezultat, përzgjedhja e riprodhuesve, hartimi dhe monitorimi i skemave të çiftëzimit, parandalimi i bashkëgjakësisë (derrat vijnë nga Mali i Zi) ka qenë pothuajse i pamundur.
- Aktivitetet dhe objektivat e programit për ruajtjen in-situ:
Zbatimi i masave urgjente, të domosdoshme për të ndaluar procesin e erozionit gjenetik dhe zvogëlimin e madhësisë së popullatës
- Ngritja e një ferme ku të mbarështohen 4-5 dosa dhe 1-2 derra për secilën racë vendase, që do të shërbejë si tufë bërthamë për ruajtjen in - situ/në fermë dhe si një Qendër Shpëtimi.
- Mbështetja e bashkëpunimit midis fermerëve, ngritja dhe forcimi i kapaciteteve të Rrjetit Lokal të fermerëve për të mbështetur ruajtjen in- situ/në fermë
- Ngritja e kapaciteteve për të mbështetur tregtimin e mishit.

Pas dy vjetësh

Madhësia e popullatës u katërfishua. U krijuan tre ferma bërthamore. Çmimi i mishit të derrit ka qenë 80-90% më i lartë se ai i zakonshëm. Kërkesat e konsumatorëve për këtë produkt do të rriten. Pjesa kryesore e prodhimit të mishit i kushtohet tregut turistik të Velipojës. Është rritur interesi i fermerëve, jo vetëm në rajonin e Velipojës por edhe në rajone të tjera, për të mbarështuar racat e derrave vendas.

Racat e derrit vendas

4.2. PROGRAMET E PËRMIRËSIMIT GJENETIK PËR RUAJTJEN DHE ZHVILLIMIN E RACAVE/EKOTIPEVE AUTOKTONE TË KAFSHËVE

Shqipëria ka katër prioritete në menaxhimin e blegtorisë: shfrytëzimin vetëm të racave lokale; zhvillimin rural të lidhur me parametrat e përmirësuar të blegtorisë; pjesëmarrjen aktive të komuniteteve rurale dhe rajonalizimin e programeve. Në kuadër të strategjisë për përmirësimin e parametrave të blegtorisë, ruajtja in-situ e racave autoktone të ripërtpësve nga fermerët e vegjël është identifikuar si një aktivitet prioritar. Në Shqipëri, Plani i Veprimit ka miratuar si qëllim prioritar përmirësimin optimal të prodhimtarisë së kafshëve, duke mbrojtur edhe mjedisin natyror. Për më tepër, një nga objektivat e tij të mëparshëm është ruajtja e racave lokale të kafshëve shtëpiake nën kërcënimin e zhdukjes. Plani Global i Veprimit përbëhet nga prioritete strategjike të grupuara në 4 fusha prioritare strategjike:

- Karakterizimi, Inventarizimi dhe Monitorimi i Prirjeve dhe Rreziqeve të Lidhura me to;
- Përdorimi dhe zhvillimi i qëndrueshëm;
- Ruajtja;
- Politikat, institucionet dhe ngritja e kapaciteteve.

Përgjegjësia kryesore për zbatimin e Planit Global të Veprimit u takon qeverive qendrore, por organizatat joqeveritare dhe ndërqeveritare pritet të luajnë gjithashtu një rol kryesor.

Programet e ruajtjes gjenetike dhe të përmirësimit gjenetik të sanksionuara në legjislacionin shqiptar për blegtorinë duhet të zbatohen për popullatën autoktone të kafshëve të fermës. Në realitet ka shumë nene të ligjit që nuk janë zbatuar. Kjo ka ndodhur për disa arsye:

- ✶ Kapacitetet e pamjaftueshme të institucioneve publike, siç janë qendrat kërkimore, shërbimi i extensionit në gjënë e gjallë të pamjaftueshme;
- ✶ Hartimi i politikave dhe programeve realiste të përmirësimit gjenetik;
- ✶ Mungesa e mbështetjes financiare;
- ✶ Niveli i ulët i njohurive mes komunitetit të fermerëve dhe niveli i dobët i bashkëpunimit mes tyre.
- ✶ Zbatimi i programeve të ruajtjes dhe çiftëzimit të popullatave të kafshëve autoktone kërkon zhvillimin e politikave që mbështesin:
- ✶ Krijimin dhe përditësimin e “Librit të Tufës”, “Librit të Racave” për çdo fermë që rrit racat/ekotipet autoktone dhe i tregton produktet dhe nënproduktet blegtorale.
- ✶ Forcimi i kapaciteteve për të mbështetur monitorimin e çiftëzimit natyror, përzgjedhjen e riprodhuesve meshkuj dhe femra, sistemin ushqyes dhe të kullotjes, etj.
- ✶ Mbështetja e fermerëve për të zbatuar kontrollin dhe regjistrimin e parametrave të prodhimit dhe parametrave riprodhues të tufës.
- ✶ Mbështetja për krijimin e shoqatave të mbarështuesve të fermave autoktone.

Në burimet gjenetike autoktone, është ndërhyrë në mënyrë të fragmentuar dhe të kufizuar. Gjatë dekadës së fundit janë ndërmarrë programe për ruajtjen e grupit të kafshëve të fermës së racave/ekotipeve autoktone, ndërsa për grupin e kafshëve autoktone të fermës me statusin “në rrezik të mundshëm” dhe “të parrezikuar” kanë nisur programe për përmirësimin e tyre me anë të tipareve të synuara (diversiteti gjenetik brenda popullatës) duke marrë parasysh tregun dhe shoqërinë.

Në Tabelën nr.27 kemi renditur speciet/racat/ekotipet autoktone të kafshëve që i

janë nënshtruar programeve të ruajtjes ose zhvillimit të qëndrueshëm. Gjithashtu kemi renditur numrin e fermave pjesëmarrëse, periudhën, burimin e financimit dhe institucionet qeveritare dhe joqeveritare që kanë zbatuar këto programe.

Tabela 27 Programet e ruajtjes in-situ/në fermë

Nr.	Specia	Raca	Numri i fermave	Vite	Burimi financiar	Institucioni
1.	Bualli	Bualli	12	2002-2014	GEF/UNDP MBZHR	Shoqata Albagene QTTB -Fushë-Krujë
			2	2015-2018	MBZHR	QTTB-Fushë-Krujë
2.	Gjedhi	Gjedhi Shqiptar i Prespës	21	2005-2015	GEF/UNDP Fondacioni SAVE	Shoqata Albagene Fondacioni SAVE
			8	2005-2014	MBZHR	QTTB-Fushë-Krujë Fondacioni Blekalb
		Varieteti Busha "Lopa Lekbibaj"	10	2015- 2019	MBZHR	QTTB-Fushë-Krujë
			10	2016-2018	GIZ	FRPKK
		Lopa Busha"	32	2008-2015	GEF/UNDP MBZHR	Fondacioni Blekalb QTTB-Fushë-Krujë UB-Tirana
			Ekotipi "Capore e Mokrrës"	12	2014-2016	GEF/UNDP
3.	Dhia	Ekotipi "Capore e Dragobisë"	31	2013-2015	Bashkëpunimi Francez MBZHR	UB-Tirana AZHZM PMSHR
			10	2010 - 2012	GTZ/GEF	QBZHR
		Ekotipi "E zezë e Dukatit"	7	2016 - 2018	GIZ	FRPKK
			8	2010-1012	GEF/UNDP	ShKRV
		"Lara e Kallmetit"	2	2017-2018	GIZ	FRPKK
			'Raca Shkodrane"	14	2005-2006 2010-2012	GEF/UNDP MBZHR
4.	Dhen	10		2017-2018	GIZ	FRPKK
		Raca "Lara e Polisit"	10	2013-2016	GEF/UNDP MBZHR	Fondacioni Blekalb QTTB -SRS -Korça
		Raca "Bardhoka"	11	2016 - 2018	GIZ	FRPKK
		Derri vendas "Derri me vath"	5	2007-2010	GEF/UNDP Fondacioni SAVE	Shoqata Albagene Fondacioni SAVE
5.	Derri	Derri vendas "Pullalliu i Shkodrës"	6	2007-2010	GEF/UNDP Fondacioni SAVE	Shoqata Albagene Fondacioni SAVE
		Derri vendas "Siska e Bardhë e Shkodrës "	8	2007-2010	GEF/UNDP Fondacioni SAVE	Shoqata Albagene Fondacioni SAVE

Programet in-situ janë zbatuar në grupe fermash që mbarështojnë raca/ ekotipe autoktone, në zonën e tyre të origjinës duke u mbështetur më së shumti në komunitetet lokale. Fermat u zgjodhën në bazë të treguesve fenotipikë karakteristikë të racës/ ekotipit autokton të kafshës. Janë kryer aktivitete të tilla si monitorimi i treguesve të prodhimit, riprodhimit, ushqyerjes, gjendjes shëndetësore, etj. Është krijuar rrjeti i fermerëve të cilët janë mbështetur me zbatimin e programeve të ruajtjes in-situ, janë trajnuar në përmirësimin e infrastrukturës bujqësore dhe përmirësimin e sistemit të prodhimit. Këto kanë qenë pjesa më e rëndësishme e aktiviteteve.

Organizatat ndërkombëtare si GEF/UNDP, Fondacioni SAVE, GIZ, Bashkëpunimi Francez në bashkëpunim me organizatat qeveritare dhe joqeveritare kanë luajtur një rol vendimtar në zbatimin e programeve të ruajtjes in-situ.

4.3. MBËSHTETJA E DONATORËVE TË HUAJ PËR AKTIVITETET AKTUALE DHE TË MËPARSHME PËR BIODIVERSITETIN BUJQËSOR

Studim bazë për statusin dhe përdorimin e bimëve native dhe të popullatave të vendit të kafshëve në zonën e projektit CABRA (Alpet Shqiptare veriore). Projekt nr.: 2014.2199.9. Financuar nga GIS-Albania, Gusht - Tetor 2015

Fokusi i projektit ishte në fushat e veprimit, si më poshtë:

- Ruajtja e biodiversitetit natyror dhe bujqësor, dhe
- Përmirësimi i të ardhurave rurale përmes përdorimit të qëndrueshëm, me paanshmëri gjinore dhe të barabartë të burimeve natyrore. Anketimi bazë i kryer u përqendrua te perimet, frutat, bimët aromatike dhe mjekësore (BAM) dhe bagëtitë.

Ruajtja dhe përdorimi i qëndrueshëm i biodiversitetit bujqësor në Alpet Veriore të Shqipërisë. Projekti CABRA, Nr. kontratës: 83226204: 2016-2018, Financuar nga GIZ-Albania (Dervishej L.)

Ky projekt promovon ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të biodiversitetit bujqësor në zonat malore të përzgjedhura në Alpet Veriore (që zënë rreth 8% të territorit të vendit).

Objektivat specifike:

- Mbledhja dhe përhapja e varieteteve lokale dhe popullatave të vendit nga zona e projektit si in-situ (në ferma në Alpet Veriore) dhe ex situ (në terren në IRGJB);
- Shpërndarja/përhapja e materialit bimor te fermerët lokalë në zonën e projektit;
- Trajnimi i fermerëve lokalë në mbarëshkrimin e kafshëve dhe kultivimin e kultivarëve lokalë;
- Forcimi i kapaciteteve të IRGJB-së për ruajtjen in-situ.

Biodiversiteti bujqësor njihet si një pasuri kryesore për të përmirësuar jetesën dhe produktivitetin e fermerëve të vegjël e të varfër. Biodiversiteti bujqësor siguron shërbime mjedisore dhe mbështet qëndrueshmërinë dhe ripërtëritjen e sistemeve bujqësore; ai mund të sigurojë një dietë të larmishme dhe me vlera ushqyese e të kontribuojë në shëndet.

Komisioni i FAO-s për Burimet Gjenetike për Bujqësinë dhe Ushqimin theksoi se ndër kërcënimet kryesore ndaj diversitetit gjenetik në bujqësi dhe prodhimit të ushqimit është mungesa e zhvillimit dhe përdorimit të “varieteteve dhe racave të përshtatura të kafshëve dhe i karakteristikave të tyre të rëndësishme” duke rekomanduar, ndër të tjera, kombinimin e ruajtjes in-situ dhe ex-situ, krijimin e rrjetit mes prodhuesve dhe konsumatorëve ku mundësitë e tregut për fermerët dhe iniciativat edukative për konsumatorët mund ta forcojnë këtë rrjet, të mbështesin diversifikimin dhe përshtatjen e bujqësisë dhe prodhimit të ushqimit me nevojat e tregut dhe kështu “të mundësojnë që varietetet dhe racat e kafshëve të përshtatura në nivel lokal të integrohen në turizëm, prodhim ushqimi, tregti ushqimesh dhe aktivitete kulturore lokale”.

Konsiderohet se ka prova që sistemet lokale të bujqësisë dhe zinxhirët e shkurtër kanë një efekt shumëfish më të lartë në ekonominë vendase sesa zinxhirët e gjatë (EC-JRC, 2013). Për më tepër, qasja e integruar e masave të lartpërmendura, është alternativa më e mirë për ruajtjen dhe përfitimin nga produktet me vlerë të lartë, vëllim të ulët dhe diversitet në zinxhirët e vlerës malore, ku ka distancë të gjatë deri në treg, mjedis të brishtë dhe marginalitet në komunitet (ICIMOD, 2010).

Tendencat e fundit të konsumatorit, si rritja e kërkesës për ushqime vegjetariane dhe vegane ose lëvizja slow-food (ushqimi i ngadaltë), gjithashtu ofrojnë mundësi për produkte të biodiversitetit bujqësor. Produktet e biodiversitetit bujqësor mund të tërheqin gjithashtu blerës të mundshëm që janë të interesuar në larminë dhe vlerat kulturore, risi, ushqimin e shëndetshëm dhe mjedis.

Ruajtja dhe përdorimi i qëndrueshëm i biodiversitetit natyror dhe bujqësor në rajonet malore të Shqipërisë është një problem që u identifikua nga ekspertë dhe institucione, si dhe ka tërhequr vëmendjen e projekteve të zhvillimit ndërkombëtar dhe ekspertizës kërkimore siç është Ruajtja e Biodiversitetit Bujqësor në Shqipërinë Rurale (duke synuar zonat në rajonet malore që kufizohen me Malin e Zi dhe Kosovën, përkatësisht komunitetet e Alpeve Shqiptare (Kelmend, Shkrel, Shalë, Lekbibaj dhe Margegaj).

Për të përmirësuar kushtet kuadër për ruajtjen e biodiversitetit natyror dhe bujqësor, projekti ka vendosur vetë objektivin për të ndihmuar familjet përfaqësuese për të rritur numrin e specieve të kafshëve native, varieteteve ose racave, si dhe përfitimet ekonomike që mund të merren nga shitjet e këtyre të fundit.

Projekti aplikoi një qasje të integruar për përdorimin e qëndrueshëm të burimeve të biodiversitetit bujqësor, duke kombinuar ruajtjen e bujqësisë dhe të burimeve blegtorale, përmes ruajtjes in-situ dhe ex-situ (përmes IRGJB-së në Shqipëri, duke mbështetur kapacitetet e një rrjeti prej 100 fermerësh, duke i furnizuar me 25 kultivarë ndër 100 varietetet e bimëve lokale të rigjeneruara dhe 15 të rikuperuara, duke mbështetur kapacitetet për mbarështimin e kafshëve dhe përmirësimin e produktivitetit të një bërthame prej 40 mbarështuesish të 7 racave autoktone të kafshëve) në kombinim me menaxhimin e parqeve natyrore dhe të biodiversitetit (duke mbështetur menaxhimin e 4 zonave të mbrojtura), valorizimin e tyre përmes mundësive të vlerave të shtuara, të tilla si zbatimi i zinxhirëve të shkurtër të vlerës, zhvillimi i ekoturizmit bujqësor, mbështetja e natyrës dhe e zhvillimit të produkteve të turizmit rural si itineraret në parqet natyrore, shtigjet mes gështenjave, mbështetja e zinxhirëve të shkurtër përmes konsumit turistik dhe pikave të shitjes në vend si promovimi i panaireve, tregjet e fundjavës, promovimi i ditëve të biodiversitetit në parqet natyrore, krijimi i skemave të certifikimit (promovimi i Markës së Produkteve të Alpeve si produkt malor), gjetja e produkteve të përshtatshme, etj.

Rezultatet e këtij projekti me një rritje të dukshme të ruajtjes dhe përdorimit të biodiversitetit bujqësor që rezulton në përfitime ekonomike dhe rritje të marketingut dhe interesit turistik për zonën e Alpeve mund të shërbejnë si një model për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të biodiversitetit dhe biodiversitetit bujqësor në zonat malore dhe rurale.

Ngritja e kapaciteteve për të mbështetur ruajtjen in-situ dhe përdorimin e burimeve gjenetike shtazore. TCP/ALB/3001 (A). Financuar nga FAO, 2005-2006.

Objektivi ishte të mbështetej ruajtja afatgjatë në vend e BGjSh-ve në Shqipëri përmes hartimit të një Strategjie Kombëtare dhe Planit Kombëtar të Veprimit, zhvillimit të kapaciteteve të nevojshme teknike në nivel kombëtar, rajonal dhe lokal të nevojshme për zbatimin e planit të veprimit, krijimit të një rrjeti kombëtar të BGjSh-së për të mbështetur zbatimin e planit dhe ofrimin të rekomandimeve në lidhje me hartimin e një kuadri legjislativ të përmirësuar për të mbështetur ruajtjen e BGjSh-ve.

Zhvillimi i rrjetit rajonal në funksion të programeve të qëndrueshme të mbarështimit për racat ndërkufitare. Financuar nga Pika Fokale Rajonale Evropiane për BGjSh, www.rfp-europa.org, 2010-2012. Objektivat e PFRE-së ishin mbështetja e ruajtjes in situ dhe ex situ dhe i përdorimit të qëndrueshëm të BGjSh:

- Identifikimi dhe vlerësimi i statusit aktual të BGjSh, veçanërisht për racat e deleve dhe të gjedhëve;
- Zhvillimi dhe mbajtja e kontakteve të rregullta dhe shkëmbi i informacionit përkatës për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të racave lokale sipas karakteristikave gjeo-klimaterike në zonat e ulëta, kodrinore dhe malore në rajonet e Ballkanit.
- Shkëmbimi i ideve në lidhje me zhvillimin dhe zbatimin e një bashkëpunimi rajonal midis vendeve fqinje, në mënyrë që të identifikohen vlerat ekonomike dhe kulturore të menaxhimit dhe ruajtjes së racave autoktone, në rrezik të zhdukjeje.
- Për aspektet shkencore, kjo mbështetet nga Grupi i Punës i Shoqatës Evropiane të Prodhimit të Kafshëve për Burimet Gjenetike Shtazore (EAAP WG-AGR).
- Stimulimi dhe koordinimi i mirëmbajtjes dhe zhvillimit të mëtejshëm të bazave të të dhënave kombëtare dhe rajonale të BGjSh dhe nxitja e rrjetëzimit të informacionit evropian për BGjSh.

Vlerësimi i statusit aktual të gjedhit të Bushës dhe zhvillimi i një programi rajonal të mbarështimit për ruajtjen e tyre dhe përdorimin e qëndrueshëm ekonomik. Financuar nga Pika Fokale Rajonale Evropiane për BGjSh, www.rfp-europa.org, 2010-2013.

Objektivi i projektit në terma të përgjithshëm ishte qëndrueshmëria e projekteve të PFRE-së dhe arritja e efekteve të tyre në rajonin e Ballkanit. Projekti përpunoi një model për një program të qëndrueshëm të ruajtjes për racat ndërkufitare si një mjet për të forcuar kapacitetin e PFRE-së dhe rolin e tyre në rajonet e Ballkanit. Gjedhi i Bushës është në rrezik të madh zhdukjeje. Ai gjendet në Ballkan që nga epoka e neolitit. Ai është përshtatur ndaj kushteve të vështira mjedisore dhe është përhapur me varietete të shumta, por në popullata të vogla të fragmentuara në të gjithë Ballkanin.

Ngritja e rolit të Koordinatorit Kombëtar të FBGjSh për forcimin e kapacitetit të Rrjetit Ballkanik për biodiversitetin bujqësor blegtoral. Financuar nga Pika Fokale Rajonale Evropiane për BGjSh, www.rfp-europa.org, 2013-2014

Objektivat kryesore ishin: Platformë rajonale për mbështetjen e menaxhimit, ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të burimeve gjenetike shtazore.

Shpëtimi i racave të derrave të rrezikuara dhe ngritja e rrjetit të fermerëve në Rezervën Natyrore në Velipojë, Shqipëri. Financuar nga GEF/UNDP dhe projekti i Fondacionit SAVE, 2009-2013

Fshati ku janë mbarështuar popullatat e racave të rrezikuara të derrave është shpallur stacion shpëtimi dhe programi i ruajtjes in situ i zbatuar deri më tani është një histori suksesi.

Identifikimi dhe karakterizimi i racave native të ripërthypësve të vegjël në rajonin e jugut të Shqipërisë. ALB/SGP/OP4/Y3/CORE/2009 - GEF/UNDP, 2013-2014

Statusi aktual i popullatave të gjedhit Brachycerous në vendet e Evropës Juglindore dhe strategjitë për ruajtjen e tyre të qëndrueshme. Financuar nga Pika Fokale Rajonale Evropiane për BGjSh, www.rfp-europa.org, 2011-2013

Ruajtja dhe valorizimi i biodiversitetit për zhvillimin e qëndrueshëm rural në malet e Ballkanit financuar nga Fondi Francez për Mjedisin Botëror (FFEM), Qeveria e

Shqipërisë dhe CIHEAM / IAM, Instituti Agronomik Mesdhetar i Montpellier, Francë, 2014-2015. Partnerët shqiptarë të Agjencisë për Zhvillimin e Zonave Malore të (MADA), Ministria e Bujqësisë në Shqipëri (MBZhRAU). Promovimi i produkteve të origjinës si kecat e Hasit përmes sistemit të shenjave të cilësisë, në rrethin e Hasit, të cilët pritet të krijojnë një zhvillim të qëndrueshëm të bujqësisë dhe ruajtjen e biodiversitetit, projekti BiodivBalkans. BiodivBalkans (2012-2016) është një projekt me veprimtari kërkimore që synon të kapërcejë masën mjedisore të ruajtjes së biodiversitetit me objektiva ekonomike të zhvillimit rural, në zonat rurale malore të Shqipërisë. Hipoteza kryesore është se procesi i ndërtimit të një etikete të duhur të cilësisë / origjinës / kapitalit / qëndrueshmërisë (sidomos Treguesit Gjeografikë -TGj) mund të sigurojë një mjet efektiv për zhvillimin territorial dhe ruajtjen e biodiversitetit bujqësor. http://www.iamm.fr/recherche_cooperation/projets/BiodivBalkans.

Iniciativa për zhvillimin e kapaciteteve për zinxhirin e vlerave të ripërtypësve të vegjël: Mish dhe i tharë. Financuar nga SARED-RASP. 2016-<http://rasp.org.al/> RASP ka përfunduar “Etiketimin e cilësisë së mishit të dhive të Hasit” në kuadrin e projektit të Biodiversitetit në Ballkan “Ruajtja dhe valorizimi i biodiversitetit për zhvillimin e qëndrueshëm rural në malet e Ballkanit”. Qëllimi i projektit ishte “Promovimi i produkteve të origjinës si kecat e Hasit përmes sistemit të shenjave të cilësisë, në rrethin e Hasit, të cilët pritet të krijojnë një zhvillim të qëndrueshëm të bujqësisë dhe ruajtjen e biodiversitetit”

4.4. FAKTORËT PËRGJEGJËS PËR ULJEN E MADHËSISË SË POPULLATËS SË RACAVE AUTOKTONE NATIVE TË KAFSHËVE

Burimet e kërcënimeve për këto popullata janë të ndryshme dhe komplekse, por tre janë më kryesoret:

- Mbarështimi hibrid midis ekotipeve/racave lokale native të kafshëve me racat e kafshëve ekzotike.
- Braktisja e rritjes së bagëtive autoktone për shkak të kufizimeve në prodhim dhe në treg pa konkurruar racat ekzotike,

- Migrimi i popullsisë, veçanërisht të rinjtë, nga zonat rurale në ato urbane.
- Mbarështimi hibrid midis racave autoktone dhe atyre ekzotike të dhive - Popullsia autoktone e bagëtive në vend po bie, ndërsa ato po kryqëzohen me raca të tjera hibride. Si rezultat i këtij mbarështimi hibrid, ato po humbasin karakteristika të caktuara përshtatëse (fortësia, rezistenca ndaj sëmundjes) thelbësore për mbijetesën dhe prodhimin në mjedisin e tyre. Për më tepër, megjithëse mbarështimi hibrid ka përfitime afatshkurtra (rritje e prodhimit të qumështit dhe mishit, etj.), në planin afatgjatë mund të rezultojë në eliminimin e racave autoktone të rëndësishme në nivel global.

Mbarështimi hibrid ndodh për një sërë arsyesh:

- Shumica e bagëtive autoktone janë prodhues relativisht të ulët të qumështit ose mishit (dele dhe dhi native), blegtorët zgjedhin të mbarsin bagëtinë me kafshë ekzotike më produktive, veçanërisht pasi kërkesa e tregut për produkte mishi dhe qumështi është rritur në mënyrë të vazhdueshme.
- Përveç kërkimit të një produktiviteti më të lartë, shumë fermerë mendojnë se strukturat e tregut janë të rakorduara për të vlerësuar më shumë racat ekzotike dhe për t'i shpërndarë ato më gjerësisht brenda rajonit, duke rritur kështu vlerën e tyre në raport me racat endemike.
- Mungesa e ndërgjegjësimit mbi rreziqet për mbarështimin hibrid kontribuon në dëshirën e blegtorëve për të kryer mbarështim hibrid (shumica e mbarështuesve e konsiderojnë mbarështimin hibrid si një mjet për të forcuar tufat e tyre dhe nuk i kuptojnë problematikat e erozionit gjenetik në shëndetin afatgjatë të tufave të tyre). Shumica e fermerëve blegtoralë nuk i kuptojnë shumë mirë avantazhet e rritjes së bagëtive ripërthypëse autoktone, veçanërisht në vendet ku ekosistemet janë nën presion dhe tipare të tilla si fortësia dhe nevojat e ulëta për inpute do të bëhen gjithnjë e më të vlefshme me kalimin e kohës.

Fatkeqësisht, futja e gjermoplazmës ekzotike në rajonin e vendit tonë është parë (dhe vazhdon të shihet) si zgjidhje për produktivitetin e ulët të kafshëve madje edhe në zonat ku gjenotipet ekzotike janë keqpërshtatur. Në shumë raste, kjo prirje ka qenë përgjegjëse për zhdukjen ose erozionin e rëndë të diversitetit gjenetik në këto popullata. Kjo ka qenë, në pjesën më të madhe, për shkak të mungesës së vlerësimit (ose vlerësimit të papërshtatshëm) të aspekteve ekonomike të këtyre ndërhyrjeve. Në

veçanti, vlerësimet konvencionale të ndikimit të racave ekzotike shpesh nuk kanë marrë në konsideratë subvencionet e ofruara nga donatorët ose qeveria dhe as nuk janë bazuar në një analizë të shëndoshë të kostos dhe përfitimit, e cila përfshin shërbime mbështetëse veterinarie dhe të ekstensionit bujqësor, si dhe kostot “indirekte”. Më konkretisht, këto vlerësime nuk kanë përfshirë një vlerësim të rritjes së rrezikut, humbjes së diversitetit gjenetik të kafshëve indigjene të fermës, dhe të problematikave në ekuilibrin ekologjik përmes ndikimeve në elementët e tjerë përbërës të sistemit të prodhimit. Si rezultat i këtyre faktorëve, faktet sugjerojnë që mbarështimi hibrid midis racave ekzotike dhe racave endemike është rritur ndjeshëm në dy dekadat e fundit.

Braktisja e rritjes së bagëtive autoktone për shkak të kufizimeve të tregut dhe prodhimit

Humbja e burimeve gjenetike të kafshëve nuk lidhet vetëm me zhdukjen e racave indigjene, por edhe me humbjen e diversitetit gjenetik më të mirë brenda racave, ku gjenet dhe komplekset e gjeneve që ato mbartin mund të jenë të dobishme për bujqësinë në të ardhmen. “Ref.23”

Një kërcënim i madh për mbijetesën afatgjatë të racave autoktone të bagëtive në Shqipëri është prirja e vazhdueshme midis blegtorëve për të braktisur racat lokale për shkak të inferioritetit të tyre të perceptuar kundrejt racave ekzotike në drejtim të produktivitetit dhe tregtimit. Produktiviteti në aspektin e produkteve shtazore (qumështi, mishi) në veçanti përmendet nga shumë blegtorë si një arsye kryesore për të kaluar në racat ekzotike dhe/ose racat e hibride. Në disa kushte mjedisore dhe menaxhimi, bagëtitë autoktone nuk janë dukshëm të afta të konkurrojnë me racat ekzotike në produktivitet, por në kushte të tjera racat autoktone në fakt mund të prodhojnë mirë, nëse nuk janë të pranishme disa kufizime. Ndër këto kufizime, specifike për prodhimin e bagëtive ripërtypëse autoktone është rënia e ushqimit të tyre, që në shumicën e rasteve nuk zëvendësohet në mënyrë të duhur nga mbetjet e bimëve bujqësore ose nga ushqime të tjera. Si përfundim, ekziston një vetëdije e kufizuar midis prodhuesve blegtoralë për mundësitë e rritjes së prodhimit dhe të produktivitetit me raca hibride.

Përveç kufizimeve në prodhimin dhe produktivitetin e popullatave autoktone, tregtimi efektiv dhe efikas i kafshëve kufizohet gjithashtu nga disa faktorë. Për shkak të këtyre kufizimeve, kërkesa e tregut dhe vlerësimi i produkteve është i ulët, në krahasim

me kërkesën për racat ekzotike, dhe ka bërë që shumë fermerë të braktisin tufat e dhive në favor të racave ekzotike ose produkteve të tjera të tregtueshme. Një faktor tjetër është niveli i dobët i shfrytëzimit të nënprodukteve blegtorale, gjë që zvogëlon produktivitetin e përgjithshëm ekonomik të bagëtive.

Një nga pengesat kryesore për tregtimin e kafshëve në Shqipëri janë kanalet e shpërndarjes të organizuara keq ose informacioni i dobët i tregut për këto raca. Për më tepër, nuk ka kanale të qëndrueshme tregtare midis rretheve brenda rajonit dhe më gjerë, për shitjen e bagëtive dhe të produkteve të tyre.

Si përfundim, fermerët e bagëtive autoktone nuk janë të organizuar për të mbështetur përpjekjet e tyre, aq sa klientët e mundshëm nuk janë të vetëdijshëm për produktet blegtorale dhe vetë prodhuesit nuk janë shumë të ndërgjegjësuar për mundësitë e rritjes së marketingut.

Migrimi i popullsisë, veçanërisht të rinjtë, nga zonat rurale në ato urbane.

Popullsia rurale po braktis gjithashtu racat autoktone të bagëtive për shkak të kufizimeve në të gjithë prodhimin blegtoral (autokton dhe ekzotik), të cilat bëjnë që ata të përqendrohen në aktivitete të tjera ekonomike rurale, ose në shumë raste, të lënë plotësisht zonat rurale dhe të emigrojnë në qytet (zona e Lekbibajt).

Shkaqet kryesore të kërcënimeve ndaj popullatës autoktone të kafshëve.

Kërcënimet kryesore të menjëhershme për ta janë mbarështimi hibrid me bagëti ekzotike dhe rënia e interesit të popullatës lokale për rritjen e racave autoktone. Më pak të dukshme janë shkaqet themelore të këtyre kërcënimeve, të cilat janë: tendencat socio-ekonomike; menaxhimi i parregulluar dhe joefikas i burimeve; vendimmarrja bazuar në informacione jo të duhura; dhe incentivat me politika apo mungesa e tyre, si dhe shtrembërimet e tregut.

Tendencat socio-ekonomike.

Njerëzit brenda vendit tonë janë duke u përshtatur për të blerë dhe shitur shpesh ripërthypës të vegjël për të plotësuar nevojat e tyre për të ardhura monetare. Nga ana tjetër, ata, bazuar në vlerat kulturore dhe kursimet që lidhen me ripërthypësit e vegjël, mbajnë sa më shumë kafshë të jetë e mundur për sa më shumë kohë të jetë e mundur.

Kjo tendencë përkeqësohet më tej nga prishja e rregullave dhe praktikave tradicionale të administrimit të burimeve që ka shoqëruar migrimin në shkallë të gjerë të njerëzve dhe kafshëve në zona që mbështesin bagëtinë endemike të ripërtpësve.

Menaxhimi i parregulluar dhe joefikas i popullatës së racave autoktone

Menaxhimi jo i duhur i tufave autoktone shtrihet përtej praktikave të kullotjes së bagëtive dhe gjithashtu përfshin koordinim të dobët midis pushtetit lokal dhe komuniteteve në menaxhimin dhe mbrojtjen e pyjeve dhe livadheve. Menaxhimi i tufës është përgjithësisht i kufizuar në nivelin e pronarit individual të saj, me shumë pak koordinim me shërbimet për shëndetin e kafshëve, prodhimin/marketingun dhe shërbimet mbështetëse. Si rezultat, nuk ka menaxhim ose ruajtje të koordinuar të këtyre popullatave autoktone, apo kontroll të mbarështimit hibrid midis racave lokale dhe ekzotike, dhe një kornizë të plotë ligjore për të mbështetur përpjekje të tilla. Për më tepër, për shkak të mungesës së programeve të mbarështimit për popullatat e racave autoktone në Shqipëri, familjet që administrojnë tufa të tilla vazhdojnë të mbështeten te racat e papërmirësuara, ndërsa pronarët e racave ekzotike sigurohen vazhdimisht me burime të përmirësuara gjenetike shtazore. Familjet gjithashtu përfshihen në përdorimin joefikas të ushqimit ekzistues dhe të mundshëm, duke qenë se shumë pak është bërë për të përmirësuar teknikat e rritjes. Margjinalizimi i përhapur i grave vazhdon pavarësisht rolit të rëndësishëm që luajnë gratë në këtë sektor, veçanërisht në kujdes dhe prodhim.

Vendimarrja bazuar në informacionin jo të duhur.

Ndërgjegjësimi midis politikëbërësve dhe vetë fermerëve të vegjël për vlerën afatgjatë të racave lokale, duke përfshirë tiparet e tyre të rëndësishme gjenetike (fortësinë, rezistencën ndaj sëmundjeve) dhe nevojat e ulëta për inpute (kritike në zonat marginale dhe për familjet e varfra) është shumë i ulët.

Siç u përmend më lart, kjo përkthehet në një mbështetje shumë të kufizuar të qeverisë për menaxhimin e burimeve për habitatet e rëndësishme për blegtorinë, ose në fakt për menaxhimin, përmirësimin dhe promovimin e vetë kafshëve. Politikëbërësit dhe menaxherët e burimeve vuajnë gjithashtu nga mungesa e të dhënave të nevojshme për të hartuar strategji dhe programe efektive të administrimit dhe ruajtjes së burimeve, aq sa edhe kur vëmendja dhe burimet e shtetit shkojnë drejt menaxhimit efektiv të pyjeve dhe livadheve, mungojnë të dhënat e rëndësishme për të mbështetur këto përpjekje.

Po kaq problematik është edhe kapaciteti shumë i kufizuar advokues dhe organizativ ndërmjet fermerëve të vegjël. Fermerët e vegjël të tufave autoktone nuk janë të organizuar në shoqata në nivelin lokal për të promovuar ose edukuar veten ose të tjerët në lidhje me këto raca, dhe shumica e tyre nuk janë të vetëdijshëm për kërcënimet ndaj këtyre racave, ose për mundësitë për të përmirësuar kushtet e menaxhimit dhe prodhimit. Ndërsa për gratë, të cilat, në disa raste, luajnë një rol kritik në menaxhimin e tufave dhe të produkteve, pjesëmarrja e tyre në njësi të tilla mungon.

Incentivat me politika dhe tregu

Së pari, subvencionet dhe politikat favorizojnë prodhimin bujqësor (sera, vreshta, plantacione me ullinj dhe pemë frutore), duke ushtruar presion të mëtjshëm mbi habitatin e mbetur për bagëtitë endemike të ripërtpësve. Për më tepër, investitorët që promovojnë racat e bagëtive ekzotike mbi racat lokale janë kudo, duke ndikuar dhe prishur koston reale të prodhimit të racave të ndryshme që në të kundërt do të favorizonin shpesh racat endemike. Në krahun tjetër, mungojnë ose janë shumë të kufizuara politikat ose incentivat ekonomike që mbështesin prodhimin dhe tregtimin e racave lokale. Sistemi bankar / kreditor heziton të japë financim për pronarët e bagëtive të vogla. Përveç stimujve të papërshtatshëm, ekzistojnë edhe kufizime strukturore ekonomike dhe të tregut për prodhimin dhe tregtimin e bagëtive lokale ripërtpëse. Një pengesë tjetër strukturore është mungesa e një strategjie të koordinuar marketingu për racat lokale, ose në fakt për informacionin bazë të tregut mbi furnizimin, kërkesën, çmimet, etj., që kufizon në masë të madhe aftësinë e blegtorëve lokalë për të zgjeruar tregjet e tyre dhe për të siguruar çmime optimale.

5

KONKLUSIONE DHE REKOMANDIME

5.1. KONKLUSIONE

Sektorët bujqësorë janë përdoruesit kryesorë të biodiversitetit, por gjithashtu kanë potencialin për të kontribuar në mbrojtjen e biodiversitetit. Ekziston një ndërgjegjësim i kufizuar për rëndësinë e ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të BGjSh midis politikëbërësve dhe aktorëve kryesorë në sektorin e blegtorisë.

Nevojitet një qeverisje e mirë, kuadro mundësues dhe incentiva përkujdesjeje për të lehtësuar integrimin e biodiversitetit. Shqipëria nuk ka marrë ende masat e nevojshme në përputhje me Protokollin e Nagojës lidhur me monitorimin e burimeve gjenetike dhe masat përkatëse të pajtueshmërisë së përdoruesit.

Biodiversiteti është thelbësor për sigurinë ushqimore dhe ushqyerjen. Në ekosistemet bujqësore, mirëmbajtja e diversitetit biologjik është e rëndësishme si për prodhimin e ushqimit, ashtu edhe për të ruajtur themelet ekologjike të nevojshme për të ruajtur jetën dhe jetesën rurale. Shqipëria, për shkak të pozicionit të saj gjeografik dhe kushteve klimatike, është një vend që dallon për nivelin e tij të lartë të diversitetit biologjik në bimësi dhe kafshë për bujqësinë dhe ushqimin. Vendi ynë ka një potencial gjenetik që mbështetet kryesisht në racat autoktone të ripërtpësve të vegjël me cilësi prodhuese, me rezistencë ndaj kushteve mjedisore, ndaj sëmundjeve të ndryshme në krahasim me racat e kultivuara. Tendencat e vërejtura, në kontekstin e tregtisë së lirë me vendet në rajon dhe më gjerë, bazuar në këto burime nga njëra anë dhe zhvillimin e agroturizmit do të jenë nxitësit e zhvillimit të sistemit të prodhimit për racat autoktone dhe ekotipet dhe rrjedhimisht qëndrueshmërinë e fermës.

Faktorët kryesorë që lidhen me erozionin gjenetik në burimet gjenetike të kafshëve autoktone në fermë:

- Ulja e interesit ekonomik të fermerëve për shkak të rendimentit të ulët të racave lokale / ekotipeve të kafshëve të fermave. Zëvendësimi i racave/ekotipeve lokale native të kafshëve me raca të kafshëve ekzotike.
- Mbarështimi hibrid midis ekotipeve/racave lokale native të kafshëve me racat e kafshëve ekzotike për të rritur produktivitetin, ndonjëherë me mbështetje nga shërbimet e ekstensionit bujqësor.
- Braktisja e rritjes së bagëtive autoktone për shkak të kufizimeve në prodhim dhe në treg pa konkurruar racat ekzotike. Treg i pazhvilluar për produkte shtazore cilësore nga racat lokale në sektorët e gastronomisë, shitjes me pakicë, turizmit dhe sektorët e tjerë.
- Migrimi i popullsisë, veçanërisht të rinjtë, nga zonat rurale në ato urbane veçanërisht nga zonat kodrinore dhe malore, të cilat janë më të pasura me burime gjenetike shtazore lokale.
- Në rajone të ndryshme të Shqipërisë, veçanërisht në zonat malore, kodrinore të izoluara, shumë ferma të vogla përdorin sistemin tradicional të mbarështimit të kafshëve të fermave lokale që mbijetojnë në kushte të vështira. Ruajtja dhe zhvillimi i racave / ekotipeve lokale të kafshëve është një detyrë e përhershme në Shqipëri pasi ende ka zona ku këto burime nuk janë monitoruar në fermat tradicionale. Hapi i parë drejt një strategjie efektive të ruajtjes për burimet gjenetike shtazore është karakterizimi i duhur i vlerës së ruajtjes së racave të ndryshme.
- Mungesa e ndërgjegjësimit për rëndësinë jetike të ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të racave lokale për biodiversitetin në përgjithësi, por edhe për cilësinë dhe vlerën e kuzhinës së mishit dhe produkteve të qumështit dhe tërheqjen e tyre për agroturizmin dhe kulturën rurale.
- Përditësimi i rezultateve për identifikimin, karakterizimin dhe katalogimin e burimeve gjenetike shtazore të fermave lokale kërkon ngritje dhe kualifikim të mëtejshëm të kapaciteteve. Ne duhet të nënvizojmë se përvojat aktuale, metodologjia e aplikuar dhe kapacitetet e disponueshme për t'i zhvilluar ato në kontekstin e protokollit të Nagojës janë të pamjaftueshme.

Shqipëria është anëtare e organizatave të ndryshme ndërkombëtare dhe ka nënshkruar dhe ratifikuar konventat dhe protokollat ndërkombëtare në fushën e ruajtjes dhe përdorimeve të biodiversitetit. Një nga këto konventa është Protokollin e Nagojës, një marrëveshje në kuadrin e Konventës për Diversitetin Biologjik, e cila u miratua më 29

tetor 2010 në Nagoja (Japoni) dhe hyri në fuqi më 12 tetor 2014. Si përgjigje për zhvillimin e kapaciteteve kombëtare të nevojshme për të hartuar dhe zbatuar politika dhe programe për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm ekonomik të biodiversitetit bujqësor. Shqipëria ka përpiluar Strategjinë Kombëtare dhe Planin e Veprimit për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh, si pjesë e Strategjisë Kombëtare Ndërsektoriale për Zhvillimin Rural. Vlerësimi i rezultateve të arritura në zbatimin e këtyre dokumenteve politike tregon ekzistencën e vështirësive dhe pengesave që kanë shoqëruar këtë proces.

Ndër faktorët kryesorë përgjegjës për këtë situatë janë:

- ✎ Papërshtatshmëria e kuadrit ligjor (Ligje, Rregullore, VKM, etj.);
- ✎ Mungesa e konsiderueshme e infrastrukturës institucionale (specialistë zooteknikë, pajisje laboratorike dhe promovuese);
- ✎ Niveli i pamjaftueshëm i burimeve financiare duke përfshirë skemat e mbështetjes;
- ✎ Niveli i pamjaftueshëm i bashkëpunimit ndërmjet institucioneve publike dhe komunitetit bujqësor.
- ✎ Njohuri të pamjaftueshme për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të biodiversitetit bujqësor.
- ✎ Niveli i pakënaqshëm i vlerësimit të vlerave ekonomike dhe kulturore të biodiversitetit bujqësor.
- ✎ Kapaciteti i pamjaftueshëm për të vendosur një bashkëpunim efektiv ndërkombëtar, rajonal dhe ndërkufitar, etj.
- ✎ Në Shqipëri nuk ka një bazë të dhënash për BGjSh ose një regjistër kombëtar për racat/ekotipet autoktone të blegtorisë në ferma. Aktualisht nuk ka një strukturë institucionale për krijimin dhe përditësimin e regjistrit kombëtar dhe të bazës së të dhënave.
- ✎ Fondet publike për ruajtjen in-situ/në fermë të racave autoktone janë të pamjaftueshme.

Faktorët pozitivë në përdorimin e burimeve gjenetike në bujqësi

- ✎ Mbështetje teknike për fermerët për përdorimin e racave / ekotipeve lokale për të përmirësuar produktivitetin, por edhe cilësinë e produkteve, duke përfshirë shërbimet në kuadër të përpjekjeve të diversifikimit të të ardhurave rurale.
- ✎ Krijimi i qasjeve të reja për zhvillimin e bashkësive rurale që gjithashtu përfshijnë marketingun e kulturës rurale dhe tradicionale, turizmit bujqësor dhe rural, gastronominë rurale dhe urbane dhe ngjarjet e praktikave kulturore për të siguruar qëndrueshmërinë ekonomike të mbajtjes së racave lokale.

- Gratëmarrin pjesë më shumë në aktivitetet bujqësore të dedikuara për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike shtazore në tërësi, edhe pse, në disa zona mbarështimi është një domen tipik mashkullor. Çdo veprim i drejtuar drejt ngritjes së kapaciteteve dhe asistencës teknike për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të biodiversitetit duhet të sigurojë që gratë të përfshihen në mënyrë aktive dhe të nxiten për t'u bashkuar me programet, shoqatat dhe projektet.

Sa i përket ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të kafshëve indigjene të fermës, ligjet dhe rregulloret e hartuara nuk adresojnë plotësisht çështje që lidhen me aspektet teknike, ekonomike, sociale. Legjislacioni nuk është në pajtim me kuadrin ligjor ndërkombëtar dhe BE-në, si dhe me konventat dhe protokollat ndërkombëtare në të cilat Shqipëria ka aderuar ose i ka ratifikuar (Protokolli Nagojës).

Në vendin tonë ruajtja dhe përdorimi i qëndrueshëm i racave / ekotipeve indigjene të kafshët në fermë bazohet në nismat e vetë fermerit si pjesë e trashëgimisë historike. Në përgjithësi, fermerët nuk kanë pasur mbështetje ligjore. Këtu janë përjashtuar 2 raca: Raca e buajve dhe e deleve “Shkodrane” me status zhdukjeje kanë përfituar mbështetje financiare. Mundësia më premtuese për ruajtjen e burimeve gjenetike shtazore është të mbështeten dhe të ofrohen incentiva për komunitetet lokale për të vazhduar tufëzimin dhe menaxhimin e burimeve të tyre gjenetike shtazore në kontekstet e tyre përkatëse ekologjike.

Sidoqoftë, zbatimi i hapave pasues është më kompleks, pasi strategjitë e ruajtjes për burimet gjenetike shtazore në fermë duhet të integrojnë parametrat teknikë, ekonomikë, sociologjikë dhe politikë. Menaxhimi efektiv i burimeve gjenetike shtazore në fermë kërkon njohuri të plotë mbi karakteristikat e racave, duke përfshirë të dhënat për madhësinë dhe strukturën e popullsisë, shpërndarjen gjeografike, mjedisin e prodhimit dhe diversitetin gjenetik brenda dhe ndërmjet racave. Strategjia për ndërtimin e kapaciteteve midis fermerëve dhe komuniteteve lokale, përmes edukimit dhe trajnimit, ndërgjegjësimit, shkëmbimit të informacionit dhe shpërndarjes së rasteve studimore është gjithashtu shumë e rëndësishme. Edukimi për vlerat e mëdha ekonomike dhe kulturore të biodiversitetit bujqësor paraqet një sfidë për brezat e popullsisë. Vetëm në këtë mënyrë shoqëria do të marrë përgjegjësinë për një pjesëmarrje aktive në këtë proces në vazhdim dhe jetik.

5.2. REKOMANDIME

Biodiversiteti bujqësor duhet të jetë një përparësi në nivelin institucional dhe rëndësia e ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të racave lokale, indigjene, prodhimit blegtoral dhe bujqësor është një pjesë thelbësore e të gjitha politikave publike.

Harmonizimi i të gjitha përgjegjësive në nivelin kombëtar të të gjithë aktorëve (institucionet publike, politikëbërësit dhe organet vendimmarrëse në nivelin qendror dhe lokal, komuniteti i fermerëve dhe gjithë grupet e tjera të interesit) në lidhje me mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve indigjene të kafshëve në fermë është një domosdoshmëri institucionale. Politikat mbështetëse, organizatat dhe institucionet efçente, personeli kompetent, mbështetja financiare afatgjatë dhe lidhjet e forta midis këtyre elementeve janë gjithashtu të nevojshme.

Analizimi i situatës aktuale të burimeve gjenetike autoktone të kafshëve në fermë, i rezultateve të arritura, vështirësive dhe sfidave për të ardhmen kërkon rivlerësimin e legjislacionit në kuadër të Protokollit të Nagojës, forcimin e strukturave publike përgjegjëse për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve indigjene të kafshëve në fermë.

Bazuar në argumentet e mësipërme, unë do të rendisja rekomandimet si më poshtë:

- Në fushën e kuadrit ligjor dhe institucional, duhet të bëhen përmirësime të rëndësishme në lidhje me burimet gjenetike shtazore autoktone dhe përdorimin e tyre të qëndrueshëm.

Zhvillimi i legjislacionit kombëtar shqiptar në përputhje me Protokollin e Nagojës është prioritet për vendin, si edhe krijimi i një sistemi informacioni për të promovuar aksesin në burimet gjenetike shtazore në fermat shqiptare.

Ligji dhe rregulloret duhet të përmbajnë dispozitat e mëposhtme:

- Institucionin përgjegjës për identifikimin, karakterizimin dhe monitorimin e burimeve gjenetike shtazore për bujqësinë dhe ushqimin.

- Sistemin kombëtar të informacionit për monitorimin e diversitetit të kafshëve në fermë.
- Institucionet përgjegjëse për administrimin e bazës kombëtare të të dhënave.
- Institucionet përgjegjëse për bashkëpunim dhe shkëmbim ndërkombëtar dhe shumëpalësh.
- Rrjetin kombëtar, koordinatorin kombëtar dhe pikën kombëtare të kontaktit për burimet gjenetike shtazore për bujqësinë dhe ushqimin.
- MBZHR duhet të mbështesë institucionet e saj vartëse në lidhje me mbrojtjen, ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të racave/ekotipeve autoktone të kafshëve të fermës.
- MBZHR duhet të riorganizojë Shërbimin Zooteknik pasi minimizimi i tij në strukturë është shoqëruar me efekte të negative në menaxhimin e burimeve gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone në veçanti.

Krijimi dhe funksionimi i **Agjencisë Kombëtare për Menaxhimin e Burimeve Gjenetike Shtazore në Fermë (BGjSh)** (Institucion i parashikuar në dokument: Strategjia Kombëtare dhe Plani i Veprimit për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike shtazore në fermë, Tiranë 2007).

- Krijimi ose forcimi i autoriteteve kombëtare ose ente drejtuese për menaxhimin dhe përdorimin e burimeve gjenetike shtazore në fermë, të cilat kanë nevojë për një përkufizim të qartë të roleve, kompetencave, përgjegjësive, burimeve të tyre.
- Koordinimi i bashkëpunimit ndërkombëtar.

Krijimi dhe funksionimi i **Këshillit Kombëtar Këshillimor (KKK)** për “Ruajtjen dhe menaxhimin e biodiversitetit të kafshët në fermë” si një institucion për përcaktimin e statusit të racave në rrezik zhdukjeje, si dhe mbështetja e të gjitha veprimeve të përshkruara më lart, duke përfshirë sigurimin e burimeve të mjaftueshme financiare, stafit dhe infrastrukturës.

Këshilli Kombëtar Këshillimor (KKK) përfaqësohet nga tre ministri:

- Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural (MBZHR),
- Ministria e Turizmit dhe Mjedisit (MTM),
- Ministria e Arsimit, Rinisë dhe Sporteve (MARS)

Ndërtimi i kapaciteteve institucionale për mbështetjen e edukimit, kërkimit dhe trajnimit për të trajtuar karakterizimin, inventarizimin, monitorimin, ruajtjen, zhvillimin dhe përdorimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike shtazore.

Krijimi dhe funksionimi i Agjencisë Kombëtare për Menaxhimin e Burimeve Gjenetike Shtazore në Fermë (BGjSh)

- Përcaktimi i përkufizimeve ligjore të koncepteve themelore të tilla si racat indigjene, tradicionale, lokale dhe autoktone, metodat dhe programet e ruajtjes in situ dhe ex situ, bankat gjenetike dhe krioprezervimi i tyre, përmirësimi i racave dhe menaxhimi i organizatave dhe racave të bagëtive, regjistrat e tufave, librat gjenealogjike, statusi i rrezikut, etj.
- Krijimi ose përditësimi i Strategjive Kombëtare për Biodiversitetin Bujqësor dhe i Planeve të Veprimit për ruajtjen, zhvillimin dhe përdorimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike shtazore dhe garantimi që ato të përmbajnë një element të fortë të zbatimit praktik.
- Hartimi i një Plani Kombëtar të Veprimit i cili gjithashtu duhet të përmbajë informacion mbi metodën dhe zbatimin e çështjeve të tilla si:
 1. Vlerësimi i shkallës së rrezikut të racave / ekotipeve të kafshëve dhe i gjendjes së përdorimit.
 2. Edukimi dhe trajnimi në fushën e ruajtjes së burimeve gjenetike shtazore në fermë.
 3. Rritja e ndërgjegjësimit të publikut dhe paralajmërimi i hershëm i gjendjes dhe rëndësisë së ruajtjes së burimeve gjenetike shtazore në fermë.
 4. Vlerësimi dhe monitorimi i ndryshueshmërisë gjenetike.
 5. Veprimet për ruajtjen e racave të kafshëve në rrezik zhdukjeje.
 6. Menaxhimi dhe zhvillimi i një banke kombëtare gjenesh, krio-banke dhe një banke ex-situ in vivo.
- Krijimi i mekanizmave kombëtarë të monitorimit dhe alokimi i buxheteve të mjaftueshme me pjesëmarrjen e grupeve të interesit dhe gjithashtu hulumtimi i nivelit të mbarështimit hibrid me racat e kultivuara ose racat e reja.
- Planet kombëtare të veprimit gjithashtu duhet të përmbajnë informacion mbi metodën dhe zbatimin e çështjeve të tilla si: Dispozitat për monitorimin dhe zbatimin e CDB-së dhe Protokollit të Nagojës, duke përfshirë aksesin në burime

gjenetike dhe pjesëmarrjen në përfitime (ABS), ABS e njohurive tradicionale dhe regjistrimi ligjor e mbrojtja e produkteve blegtorale tradicionale, pëlqimi dhe pjesëmarrja e komuniteteve lokale.

- Ndërgjegjësimi në nivel kombëtar për publikun e gjerë përmes aktiviteteve promovuese si dhe aktiviteteve edukative. Rritja e ndërgjegjësimit të politikëbërësve mbi rëndësinë dhe vlerën e burimeve gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe atyre autoktone në veçanti.
- Bashkëpunimi rajonal dhe shkëmbimi i katalogëve të botuar të racave rajonale.
- Forcimi i bashkëpunimit ndërkufitar dhe rajonal për ruajtjen dhe përdorimin e burimeve gjenetike shtazore në fermë.

Forcimi institucional i Qendrës së Transferimit të Teknologjisë Bujqësore Korçë

- Qendra e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore - Korçë, ka një detyrë funksionale për prodhimin e materialit racor (riprodhuesit M&F) të ripërtpësve të vegjël (dhi /dele) të racave autoktone dhe të kultivuara. Ruajtja dhe konsolidimi i fondit gjenetik autokton të ripërtpësve të vegjël me vlerë të lartë për vendin tonë është një nga prioritetet kryesore të kësaj qendre.
- Ruajtja e gjenomit të racave në rrezik zhdukjeje pa ndikuar në ndryshueshmërinë gjenetike përmes ruajtjes ex-situ in vivo.
- Zbatimi i një programi gjenetik për ruajtjen e qëndrueshme in vivo përmes vetë-zhvillimit për një kohë relativisht të gjatë (30 vjet) për të homogjenizuar përbërjen gjenetike duke ulur nivelin e bashkëgjakësisë.
- Rritja e numrit të krerëve të racave / ekotipeve në rrezik zhdukjeje, në zonën e origjinës për të dalë nga faza kritike.
- Bashkëpunim institucional me AREB dhe organizatat joqeveritare lidhur me menaxhimin e burimeve gjenetike autoktone të kafshët në fermë.

Drejtoria e Teknologjive Blegtorale punëson gjithsej 6 specialistë, prej të cilëve 3 janë specialistë të veterinarisë, 1 specialist agronom dhe 2 vende të lira pune për specialist zooteknik.

Mungesa e specialistëve zooteknikë sjell pasojë të rëndësishme për zbatimin e programeve të ruajtjes së racave ose zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike në përgjithësi dhe atyre autoktone në veçanti.

DTBK realizon projekte kërkimore për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh.

Në Departamentin e Teknologjive Blegtorale Korçë që nga viti 2011, i janë nënshtruar Programeve të para të ruajtjes, dy raca dhe dy tufa:

- Raca e deleve “Shkodrane” - 45 krerë,
- Delja Lara e Polisit - 60 krerë, që ishin në rrezik zhdukjeje.

Kjo qendër prodhon dhe shpërndan riprodhues me vlera të larta gjenetike te fermerët, me ndikim në rritjen e të ardhurave të tyre. Specialistët e stacionit zbatojnë programe mbarështimi për racat/ekotipet lokale të deleve dhe dhive si: Dhia “Capore e Dragobisë”, Dhia “Capore e Mokrës”, delet “Bardhoke”, etj.

- Ruajtja e një grupi gjenesh të specieve të rrezikuara pa ndikuar në ndryshimin gjenetik përmes ruajtjes ex-situ in -vivo, me një popullatë prej 45 krerë delesh.
- Zbatimi i programit zooteknik dhe gjenetik për ruajtjen e qëndrueshme in vivo përmes vetë-zhvillimit për një kohë relativisht të gjatë (30 vjet) për të bërë homogjenizimin e përbërjes gjenetike pa ndonjë ulje të nivelit të bashkëgjakësisë.
- Rritja e numrit të krerëve në vendin e origjinës për të dalë nga faza kritike.
- Bashkëpunimi institucional me AREB –Shkodër, Korçë për përzgjedhjen e qengjave meshkuj dhe prodhimin e riprodhuesve, qarkullimin e tyre midis fermave dhe zonave të ndryshme për të krijuar linja mashkullore që do të shërbejnë si baballarë për mbarështimin natyror.

Drejtimi i dytë - Programet e përmirësimit të racave të DTBK.

Këto programe duhet të ndërmerren për përmirësimin racor të tipareve të deleve dhe dhive (diversiteti gjenetik brenda popullatës) duke marrë parasysh tregun dhe shoqërinë për rritjen e prodhimit blegtoral dhe të ardhurave të fermerëve tanë. Racat kryesore të përmirësimit racor të deleve në Drejtorinë e Teknologjive Blegtorale në Korçë janë:

- Delet e Ile de France - 75 krerë,
- Delet Awassi - 90 krerë
- Dhitë Saana - 30 krerë,
- Dhitë Alpine - 50 krerë.

Këto raca kanë potencial të lartë gjenetik për sa i përket prodhimit të qumështit dhe mishit dhe tashmë ekzistojnë në vendin tonë në bërthamat e racave të organizuara në DTBK dhe bërthamat e racave në disa fermerë.

U vërejtën mangësi të shumta në infrastrukturën laboratorike dhe pajisjet që lidhen drejtpërdrejt me efikasitetin në zbatimin e programeve të ruajtjes me racat indigjene të deleve, si dhe programet e mbarështimit të deleve, dhive dhe lopëve. Edhe pajisjet e disponueshme janë jashtë funksionit me teknologji të vjetruara. (Këto mangësi janë konstatuar nga vizita në Stacion në dt. 11.26.2019)

Mbështetja e projektit me disa nga pajisjet më të vlefshme për këtë qendër është e domosdoshme. Mbështetja e Stacionit me pajisje laboratorike dhe disa pajisje të tjera që lidhen me zbutjen e deleve vendase për qumësht do të ketë ndikim jo vetëm në funksionimin e përditshëm të stacionit, por edhe në fermerët që mbajnë raca indigjene të ripërtpësve të vegjël në fermat e tyre.

Stacioni dëshiron të mbështetet në sa më poshtë:

- Ekziston një nevojë urgjente për 1 (një) pajisje laboratorike për kryerjen e analizave funksionale të qumështit, me një spektër të gjerë (yndyrë, proteina, qeliza somatike, etj.), në mënyrë që të zbatohet programi i ruajtjes dhe zhvillimit që lidhet me qëndrueshmërinë e racave të ripërtpësve të vegjël (Dele dhe dhi). Përzgjedhja e qengjave bazohet gjithashtu në vlerësimin e përbërësve të sasisë dhe cilësisë së qumështit. Çiftëzimi gjithashtu bazohet në vlerësimin e rendimentit të cilësisë së prodhimit të qumështit.
- Për Laboratorin e Konservimit të Spermës me teknologji të ruajtjes së azotit të lëngshëm, nevojiten urgjentisht 3 (tre) kontejnerë me një kapacitet prej 50 L, për ruajtjen e materialit biologjik, i cili do të ndikojë në përmirësimin e punës së mbarështimit, të kryer nga stacioni.
- Stacioni ka nevojë për 2 (dy) makina portative mekanike për mjeljen e tufave të deleve në mënyrë që të ruhet zinxhiri i vlerës.
- Stacioni ka nevojë për 2 (dy) rezervuarë për ftohjen e qumështit me kapacitet mbajtjeje prej 200 litrash secili, për grumbullimin dhe ruajtjen e qumështit të prodhuar nga kopetë e deleve.
- Stacioni ka nevojë për 3 (tre) laptopë portativë për të përditësuar dhe përpunuar

të dhënat tekniko-zooteknike gjatë monitorimit dhe ekspertizës së kryer në fermat blegtorale të ripërtpësve të vegjël në të gjithë vendin tonë për zbatimin e konservimit dhe përmirësimit të racave.

Duke pasur parasysh erozionin gjenetik të këtyre racave si rezultat i një kryqëzimi të pakontrolluar, është zvogëluar popullata e kafshëve, duke rrezikuar zhdukjen e ndonjë prej tyre, kështu që ruajtja ex- situ dhe in- situ e fondit gjenetik është një argument tjetër për financimin e këtij projekti në Departamentin e Teknologjive Blegtorale Korçë (DTBK).

QENDRAT E TRANSFERIMIT TË TEKNOLOGJISË BUJQËSORE – FUSHË KRUIJË

Detyra funksionale e QTTB-së është:

- Transferimi i teknologjive të mbarështimit për kafshët në fermë: gjedhë, derra, shpendë.
- Ruajtja e burimeve gjenetike autoktone të BGjSh-së së gjedhit, derrave dhe shpendëve; pjesëmarrja në projekte kërkimore për përdorim të qëndrueshëm të BGJSH-së, në përpunimin e dokumenteve të strategjisë (studime, programe dhe plane veprimi për biodiversitetin).
- Identifikimi, ruajtja, mbledhja dhe shumimi i burimeve gjenetike autoktone të kafshët me vlerë të lartë për vendin.
- Ndërgjegjësimi dhe mbështetja e fermerëve për ruajtjen e burimeve shtazore indigjene dhe përdorimin e qëndrueshëm të tyre.
- Frenimi i uljes së madhësisë së popullatës dhe rritja e madhësisë reale (regjistrimit) dhe efektive të popullatës.

Aktualisht në Shqipëri fondi gjenetik i kafshëve të fermës karakterizohet nga një nivel i lartë i përzierjes së gjeneve autoktone, lokale dhe vendase me racat ekzotike të importuara. Mbi të gjitha, përpjekjet e bëra për inventarizimin e këtij fondi dhe vlerësimet e kryera në përputhje me procedurat e rekomanduara nga FAO, krijojnë mundësinë për të paraqitur një panoramë të përgjithshme të statusit të këtij fondi.

Në vitin 2008, Ministria e Bujqësisë, Ushqimit dhe Mbrojtjes së Konsumatorit botoi një Katalog të Burimeve Gjenetike Shtazore në Fermë në Shqipëri. Ai përfshin një përshkrim të hollësishëm të 34 racave / popullatave autoktone lokale (20 raca të dhive, 7 raca të deleve, 3 raca të gjedhëve, 3 raca të derrave, 1 racë bualli). Informacioni jepet për karakteristikat kryesore morfologjike - ndërtimi, prodhimi, madhësia e popullatës,

numri i riprodhuesve, sistemi i prodhimit, nevoja për të marrë masa për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm.

Analiza e realizuar në këtë mision tregon se popullatat autoktone të kafshëve në fermë kanë pësuar ndryshime të konsiderueshme si në rritje po ashtu edhe në rënie. Bazuar në këtë argument, duhet zbatuar një projekt për “Hartëzimin e racave autoktone / ekotipeve të kafshëve të fermës në Shqipëri” dhe institucioni zbatues mund të jetë Qendra e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore në Fushë Krujë, për këto arsye:

- QTTB Fushë Krujë është institucioni i vetëm që ka kapacitete të mjaftueshme njerëzore (specialistë zooteknikë) të aftë teknikisht dhe që përcakton racat / ekotipet indigjene të kafshët në fermë. Ky ekip ka zbatuar projekte në programet e ruajtjes për burimet gjenetike autoktone të kafshët në fermë.
- Staf i Drejtorisë e Tokës dhe Ujërave ka realizuar hartëzimin e tokave bujqësore me GIS (Sistemi i Informacionit Gjeografik) në disa zona të vendit, me synim menaxhimin e parcelave në dobi të komuniteteve me qëllim që të marrin përvojën e nevojshme për operimin e programit kompjuterik.
- Agjencia Rajonale e Ekstensionit Bujqësor (AREB) – Korçë, Tiranë, Shkodër, Lushnjë

Agjencitë Rajonale të Ekstensionit Bujqësor janë ngritur me vendim të Këshillit të Ministrave, nr. 147, datë 13.3.2018, dhe janë nën varësinë e MBZHR-së. Agjencitë janë aktorët më të rëndësishëm në strukturën që lidhen me mbrojtjen, ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike indigjene të kafshët në fermë. Roli i tyre është shumë i rëndësishëm pasi ata vendosin kontakte me komunitetet bujqësore që mbarështojnë racat / ekotipet autoktone të kafshëve. Vendimi për krijimin e këtyre Agjencive nuk përfshin mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike autoktone të kafshët e fermës, në zonën ku operojnë drejtpërdrejt.

- Por ky vendim nuk duhet të jetë një arsye për të mos kryer aktivitete që lidhen me burimet gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe ato indigjene në veçanti.
- Shërbimi i ekstensionit duhet të rrisë numrin e specialistëve zooteknikë në strukturë për të mbështetur mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone të kafshëve në fermë.
- Duhet të plotësohen vendet e lira të punës për të rritur efikasitetin e specialistëve

zooteknikë në rajonet e pasura me burime gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe të racave / ekotipeve indigjene të kafshët në fermë.

- Agjencitë e ekstensionit duhet të plotësojnë vendet e lira të punës për specialistë zooteknikë dhe të përmirësojnë gamën e strukturës së shërbimeve të ekstensionit në favor të tyre. Mungesa e specialistëve zooteknikë në shërbimet e ekstensionit do të pasohet nga mangësi të konsiderueshme në mbrojtjen, ruajtjen dhe zhvillimin e burimeve gjenetike indigjene të kafshët në fermë.

Në Shqipëri, OJQ-të luajnë një rol vendimtar në ruajtjen e burimeve gjenetike shtazore indigjene. Ruajtja specifike e burimeve gjenetike shtazore autoktone deri më tani është varur nga OJQ-të dhe fermerët individualë. Zhvillimet aktuale në zonat rurale në përgjithësi dhe në zonat e mbrojtura në veçanti në lidhje me rritjen e kërkesës për produkte “lokale” nga kafshët indigjene të fermës nuk përputhen me politikën, strategjitë dhe planet e veprimtimit për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të biodiversitetit bujqësor. Kapaciteti për të promovuar dhe mbështetur ruajtjen e qëndrueshme dhe përdorimin e qëndrueshëm të kafshëve indigjene të fermës është i kufizuar.

Në këto kushte, kërkohet që:

- Fermerët duhet të njihen si kujdestarë të burimeve gjenetike dhe kontributi i tyre duhet të shpërblehet;
- Ngritja e kapaciteteve për të gjithë grupet e interesit është një element kryesor për menaxhimin, rregullimin dhe administrimin e biodiversitetit bujqësor
- Prodhimi bujqësor organik dhe deklaratat e origjinës dhe emërtimet e mbrojtura gjeografike duhet të mbështesin përdorimin e racave lokale të kafshëve.
- Duhet të bëhet progres në krijimin e zinxhirëve të rinj të vlerës dhe forcimin e atyre aktualë me racat / ekotipet lokale të kafshëve dhe duhet të përfshihen sektorë të tillë si bujqësia, prodhimi i ushqimit, gastronomia dhe turizmi.
- Duhet rritur ndërgjegjësimi i publikut rreth rëndësisë së biodiversitetit në bujqësi dhe vlerës së produkteve nga racat / ekotipet lokale të kafshëve.
- Përmirësimi i situatës së grave është një element me rëndësi strategjike për zhvillimin e përgjithshëm të sektorit rural (Ruajtja dhe përdorimi i racave/ ekotipeve lokale të kafshëve).

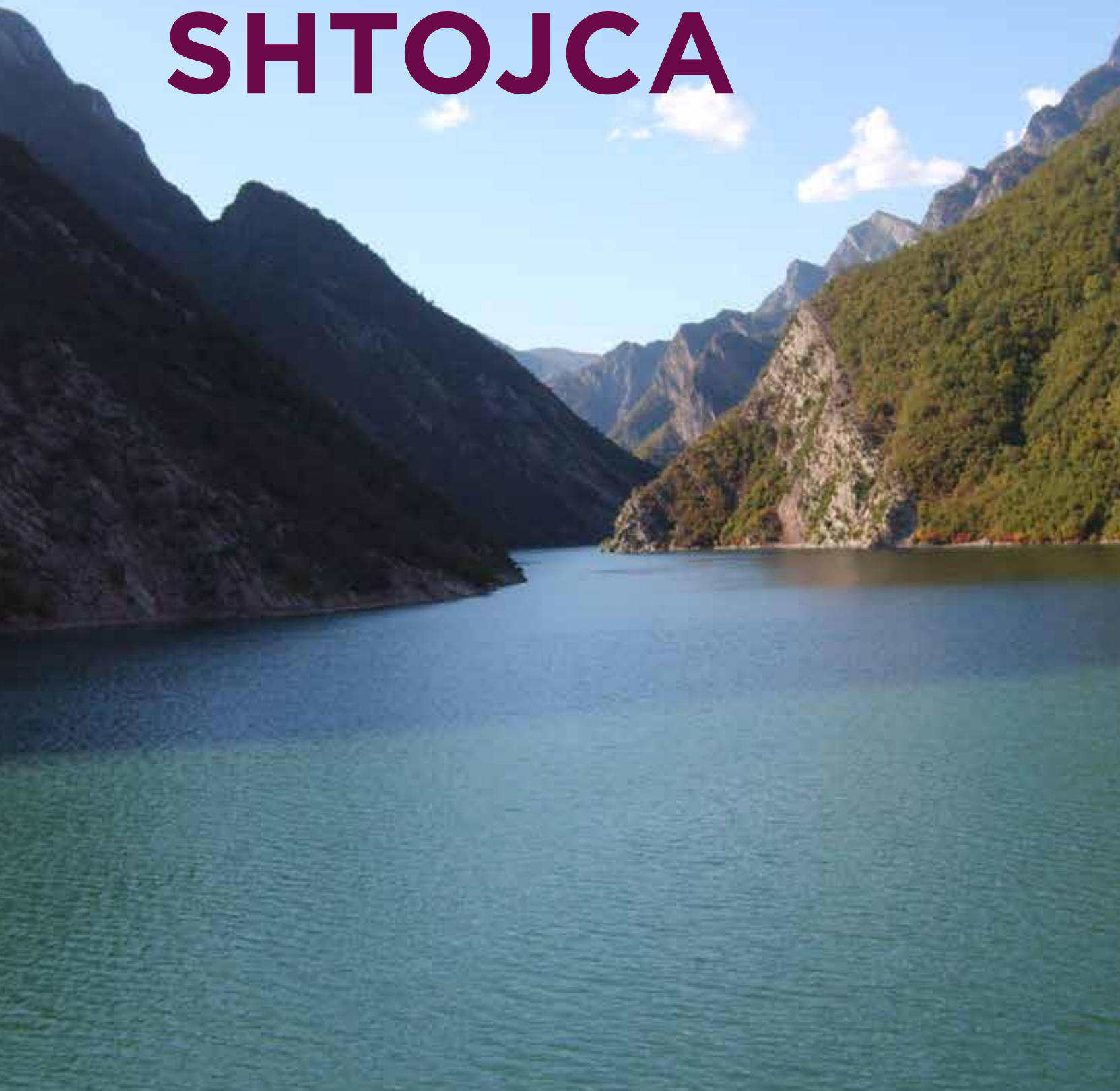
- Promovimi i aktiviteteve, të tilla si panairët, me qëllim rritjen e ndërgjegjësimit të publikut rreth rëndësisë së biodiversitetit në bujqësi dhe vlerës së produkteve nga racat lokale.
- Duhet pasur parasysh roli thelbësor i racave lokale në zhvillimin e qëndrueshëm dhe gjenerimin e të ardhurave të fermerëve nga produktet ushqimore të prodhuara nga burimet gjenetike shtazore ekzistuese. Racat tradicionale mund të shërbejnë si bazë për markat dhe produktet tradicionale, të cilat mund të tregtohen në kontekstin e traditave dhe ngjarjeve kulturore, të kombinuara me pjesëmarrjen turistike, gastronominë dhe shitjen me pakicë. Këto aktivitete mund të shërbejnë si nxitje për fermerët e rinj drejt një perspektive të qëndrueshme ekonomike në fermat e tyre. (Për shembull Studimi: i RASP “Promovimi i produkteve të origjinës si kecat e Hasit përmes sistemit të shenjave të cilësisë, në rrethin e Hasit, të cilët pritet të krijojnë një zhvillim të qëndrueshëm të bujqësisë dhe ruajtjen e biodiversitetit”)
- Masat për ndërtimin e rrjetit me qëllim nxitjen e krijimit ose forcimit të organizatave të mbarështuesve dhe aktorëve të tjerë për të marrë pjesë në përpjekjet e ruajtjes së racave lokale të kafshëve. (Për shembull Studimi: Projekti CABRA, 2016-2018, nga GIZ-Albania.)

Bashkëpunimi rajonal dhe shkëmbimi i katalogëve të publikuar të racave rajonale. (Studimi: Universiteti Bujqësor i Tiranës)

Nxitja e bashkëpunimit dhe sinergjive ndërmjet grupeve të interesit dhe autoriteteve të ndryshme (aktivitetet e OJQ-ve si LEAA, QBZHR)

Krijimi i një platforme virtuale që paraqet të dhënat e mbledhura për burimet gjenetike shtazore autoktone, karakteristikat e tyre fenotipike dhe gjenetike, statusin e popullatës etj. (Për shembull Studimi: QTTB Fushë Krujë)

SHTOJCA

SHTOJCA 1

LISTA E INSTITUCIONEVE DHE ORGANEVE QEVERITARE QË KANË LIDHJE ME MENAXHIMIN E BURIMEVE GJENETIKE AUTOKTONE TE KAFSHËT NË FERMË.

Organizata	Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural (MBZHR)
Detajet e kontaktit	Adresa: Sheshi Skënderbej 2, Tirana 1000
Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor	<p>Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural - MBZHR është autoriteti kombëtar për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike të bimëve dhe kafshëve për bujqësinë dhe ushqimin.</p> <p>Sektori i Politikave dhe Strategjive të Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural (PSBZHR) është përgjegjës për zhvillimin e qëndrueshëm të prodhimit blegtoral në vend përmes hartimit të legjislacionit, strategjive sektoriale dhe politikave dhe programeve të zhvillimit për mbrojtjen, përmirësimin dhe ruajtjen e cilësisë së burimeve gjenetike të kafshëve, për të promovuar rritjen e prodhimit blegtoral, krijimin dhe përhapjen e vlerave të racave dhe ruajtjen e ndryshueshmërisë gjenetike të kafshëve në fermë.</p>
Vlerësimi i kapacitetit	<p>Në varësi të kësaj ministrie ka qenë rrjeti kombëtar i Instituteve Kërkimore Bujqësore, të cilat në vitin 2006 u riorganizuan në formën e Qendrave të Transferimit të Teknologjive Bujqësore (QTTB). Ky riorganizim i rrjetit kombëtar nuk është mjaftueshëm efikas në mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor.</p> <p>Për përmbushjen e përgjegjësisë që kanë të bëjnë me BGjSh-të, Ministria e Bujqësisë, dhjetë vjet më parë, me mbështetjen teknike të FAO ngriti Rrjetin Kombëtar për mbrojtjen, menaxhimin dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh-ve. Ky rrjet u drejtua nga koordinatori kombëtar i BGjSh-së. Rrjeti u aktivizua në të gjithë vendin. Secili prej 12 koordinatoreve rajonale ka operuar në terren duke mobilizuar nën-rrjetin në nivel rajonal të përbërë nga specialistë të prodhimit të kafshëve, shërbime të ekstensionit bujqësor, veterinerë, teknikë të inseminimit artificial dhe fermerë.</p> <p>Në të vërtetë, në nivel rajonal ka katër Agjenci Rajonale të Ekstensionit Bujqësor dhe katër Agjenci Rajonale të Shërbimit Veterinar, të ngritura në nivelin e njësisë të qeverisjes lokale. Këto janë institucionet publike përgjegjëse për të mbështetur dhe bashkëpunuar me grupet e tjera të interesit për zbatimin e programeve dhe projekteve në fushën e ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të BGjSh-së, por edhe ky riorganizim i rrjetit kombëtar nuk është mjaftueshëm efikas në mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor.</p> <p>Shërbimi zooteknik në Shqipëri është ka një numër minimal specialistësh, duke filluar nga Ministria deri në strukturat vartëse.</p>
Aktivitete të rëndësishme të kryera nga MBZHR	Sektori i Politikave dhe Strategjive të Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural (PSBZHR) bëri disa përpjekje për të punuar rreth programit për mbrojtjen e kafshëve autoktone në fermë sipas rregullores së KE, por ky proces u ndërpre në vitet e fundit.
Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.	Aktivitetet e PSBZHR-së duhet të ridrejtohen drejt ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të BGjSh-ve.

Organizata	Ministria e Turizmit dhe Mjedisit (MTM)
Detajet e kontaktit	Adresa: Blvd. Dëshmorët e Kombit, Nr. 1, 1001 Tiranë, Shqipëri
Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor	MTM është përgjegjëse për hartimin e politikave dhe dokumenteve ligjore si dhe për zbatimin e tyre. Ministria përcakton objektivat kryesorë për mbrojtjen e biodiversitetit, përgatit programet dhe strategjitë për zbatimin e tyre, vendos rregullore të reja në këtë fushë dhe koordinon zbatimin e Strategjisë Kombëtare.
Vlerësimi i kapacitetit	Ka në ngarkim përdorimin e qëndrueshëm të burimeve natyrore, mbrojtjen e natyrës dhe biodiversitetit, administrimin dhe zhvillimin e qëndrueshëm të pyjeve dhe kullotave etj.
Aktivitete të rëndësishme të kryera nga MTM	MTM bashkëpunon me MBZHR në lidhje me biodiversitetin bujqësor.
Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.	

Organizata	Agjencia Kombëtare e Zonave të Mbrojtura në Shqipëri (AKZM)
Detajet e kontaktit	Adresa: Norbert Jokl KP:1000, Tiranë, Shqipëri; Tel: +355 4 225 81 20/ +35542225068; Email: info@akzm.gov.al http://www.akzm.gov.al
Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor	Agjencia Kombëtare e Zonave të Mbrojtura, e themeluar nga Këshilli i Ministrave, me vendimin nr. 102, datë 4.2.2015, me qëllim administrimin, mbrojtjen, zhvillimin, zgjerimin dhe shfrytëzimin e zonave të mbrojtura në Shqipëri, të cilat sot përbëjnë rreth 16% të territorit të Shqipërisë. AKZM menaxhon rrjetin e zonave të mbrojtura dhe rrjetet e tjera natyrore si Natura2000 sipas planeve të menaxhimit. AKZM monitoron florën dhe faunën në këto zona. AKZM bashkëpunon me ekspertë shqiptarë dhe të huaj që veprojnë në fushën e mjedisit në kuadër të kërkimit, zhvillimit dhe menaxhimit të zonave të mbrojtura dhe natyrës në Republikën e Shqipërisë. Menaxhon rrjetin e zonave të mbrojtura. Harton dhe zbaton planet e menaxhimit për zonat e mbrojtura. Propozon ndryshime dhe përmirësime në kornizën ligjore për menaxhimin e ZM.
Vlerësimi i kapacitetit	Agjencia Kombëtare e Zonave të Mbrojtura ka një staf me persona në selinë qendrore dhe në Administratën Rajonale të Zonave të Mbrojtura. Për të përmbushur detyrat dhe përgjegjësitë e tyre, këto institucione, me përjashtim të financimit publik, bashkëpunojnë me institucione, agjenci dhe organizata të ndryshme ndërkombëtare.
Aktivitete të rëndësishme të kryera nga AKZM	Ruajtja e biodiversitetit bujqësor në Shqipërinë Rurale (CABRA), (Kohëzgjatja: 2012 – 2017; Financuar nga GIZ). Aktivitetet synojnë të ndalojnë humbjen e biodiversitetit dhe të rrisin diversitetin e kafshëve shtëpiake dhe specieve të bimëve në Alpet Veriore të Shqipërisë. Që këto aktivitete të jenë të suksesshme, njerëzit duhet të njohin vlerën e tyre dhe të përfitojnë prej tyre. Kjo vlen veçanërisht për zonat rurale të braktisura ku shumë banorë janë larguar nga shtëpitë e tyre sepse nuk shikonin perspektivë ekonomike. Nëse këto zona do të stimulonin fitime më të larta dhe nëse do të fuqizoheshin të drejtat e pronësisë dhe përdorimit të burimeve natyrore, me shumë gjasa biodiversiteti do të mbrohej më mirë. Për rrjedhojë dhe në funksion të rritjes së vlerës së përgjithshme të rajonit, CABRA po promovon turizmin e qëndrueshëm malor, bujqësinë dhe biznese të tjera që krijojnë përfitime ekonomike dhe mjedisore.
Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.	Sipas Agjencia Kombëtare të Zonave të Mbrojtura dhe Ministria e Mjedisit, nevojat kryesore të identifikuara janë materialet dhe pajisjet e punës në terren.

Organizata	Qendra e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB) në Fushë Krujë -
Detajet e kontaktit	<p>Adresa: Rruga e Rinasit - Fushë Krujë Tel/Fax: +355 51124356 E-mail: info@qttb-fk.org Web: www.qttb-fk.org</p>
Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor	<p>QTTB-ja (e vendosur në Shqipërinë qendrore) përbëhet nga tre njësi: Drejtoria e Teknologjive Bujqësore, Drejtoria e Teknologjive Blegtorale, Drejtoria e Tokës dhe Ujërave.</p> <p>QTTB është përgjegjëse për kërkimin dhe transferimin e teknologjive për kulturat foragjere, fasulet, gjedhët, derrat, shpendët dhe menaxhimin e fermës; Inventarizimin, grumbullimin, vlerësimin dhe ruajtjen e RGJB-ve të kulturave foragjere dhe fasuleve; ruajtjen e burimeve gjenetike autoktone të BGJSh-ve të gjedhëve, derrave dhe shpendëve; pjesëmarrjen në projekte kërkimore për përdorimin e qëndrueshëm të RGJB-ve dhe BGJSh-ve, në zhvillimin e dokumenteve të strategjisë (studime, programe dhe plane veprimi për biodiversitetin).</p> <p>Drejtoria e Teknologjive Blegtorale përbëhet nga dy sektorë:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Spektori i Teknologjive të Menaxhimit Blegtoral; • Spektori i Teknologjive të Mbarështimit të Kafshëve; <p>- Identifikimi, testimi, adaptimi dhe prezantimi i praktikave të reja të mbarështimit të kafshëve të racës dhe përdorimi i këtyre praktikave në mbarështimin hibrid.</p> <p>- Identifikimi, ruajtja, mbledhja dhe shumimi i burimeve gjenetike autoktone të kafshët me vlerë të lartë për vendin.</p> <p>- Ndërgjegjësimi dhe mbështetja e fermerëve për ruajtjen e burimeve shtazore indigjene dhe përdorimin e qëndrueshëm të tyre.</p> <p>- Transferimi i teknologjive të mbarështimit përmes eksperimentimit, monitorimit dhe testimit, në përputhje me sistemet e bujqësisë dhe praktikat e mira bujqësore si dhe përdorimi i tyre në nivel ferme, për të garantuar prodhim efikas blegtoral në përputhje me standardet e sigurisë ushqimore në fermat pilot.</p> <p>- Përgatitja e paketave teknologjike në mbarështimin e kafshëve (gjedhë, derra dhe shpendë).</p> <p>- Vlerësimi i burimeve të ushqimit dhe përshtatja e skemave të ushqimit dhe racioneve që sigurojnë përdorim optimal të ushqimeve të prodhuara në fermë.</p> <p>- Prezantimi i teknologjive të reja dhe të përmirësuara për mbarështimin e bagëtive.</p> <p>- Kualifikimi i specialistëve të blegtorisë, fermerëve, studentëve të shkencave bujqësore dhe subjekteve të tjera të interesuara.</p> <p>- Përgatitja e materialeve shpërndarëse për specialistët e blegtorisë dhe fermerët.</p> <p>- Ofrimi i ekspertizës teknike në fushën e blegtorisë për strukturat e Agjencisë Rajonale të Ekstensionit Bujqësor (AREB), shoqatat, fermerët dhe agrobiznesin.</p> <p>- Pjesëmarrje aktive në hartimin e politikave dhe përmirësimin e legjislatcionit për blegtorinë.</p> <p>- Miratimi i metodave dhe protokolleve në lidhje me vlerësimin e ushqimit blegtoral.</p> <p>- Praktika mësimore për studentë të profilit bujqësor.</p>
Vlerësimi i kapaciteteve (njerëzore dhe të infrastrukturës) dhe nevojave për përmirësim	<p>Në total: 51 të punësuar, prej të cilëve 15 mbajnë titullin PhD, prova në terren, laboratorë të ndryshëm për analizat fenotipike, agronomike dhe cilësore të RGJB-ve dhe BGJSH-ve, mbledhja e mostrave të farës dhe tokës. Drejtoria e Teknologjive Blegtorale ka punësuar 9 specialistë zooteknikë dhe 1 specialist veterinar. Në strukturën e Drejtorisë së Qendrës për Teknologji Blegtorale ka 4 vende të lira pune për specialistë zooteknikë.</p> <p>Sistemi i rekrutimit të specialistëve i zbatuar nga Drejtoria e Administratës Publike (DAP) ka vendosur kushte të tilla si përvoja e punës që e bëjnë të vështirë plotësimin e vendeve të lira të punës me specialistë përkatës. Aktualisht, në këto qendra nuk ka një trashëgimi të përcimit të dijeve të specialistëve në fushat përkatëse.</p> <p>Infrastruktura siç janë kompjuterët, karburanti, automjetet janë të mangët, si dhe janë shumë të vjetër dhe nuk mundësojnë aktivitetet normale të planifikuara për ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone të kafshëve në fermë. Infrastruktura laboratorike nuk është e mjaftueshme për të mundësuar testimin e mostrave të qumështit në lidhje me treguesit cilësorë për vlerësimin e racave / ekotipeve autoktone.</p> <p><i>Kërkesa për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve:</i> Rritja e ndërgjegjësimit (Kompjuter, projektorë, materiale promovuese etj.).</p>

Aktivitetet të rëndësishme të kryera nga QTTB - Fushë Krujë

Programet e ruajtjes in-situ/në fermë: **Bualli**, për periudhën 2011-2019, financuar nga MBZHR **Gjedhi i Bushës i varietetit "Iopa e Lekbibajve"** për periudhën 2005-2019, financuar nga MBZHR **Projekt për: Krijimin e regjistrit të tufave të gjedhëve për qumësht: Periudha kohore: 2013 -2018, Vendet e pilotimit: Rrethet Fier, Shkodër, Lushnjë, Durrës dhe Elbasan.**

Programet e ruajtjes in-situ u përpiluan dhe u zbatuan si programe të ruajtjes me bazë në komunitet. Këto programe të ruajtjes in-situ u përqendruan në:

- Frenimin e uljes së madhësisë së popullatës dhe rritjen e madhësisë reale (regjistrimit) dhe efektive të popullatës,
- Ruajtja e ndryshueshmërisë gjenetike me anë të një skeme mbarështimi dhe çiftimi për të reduktuar bashkëgjakësinë dhe devijimin gjenetik brenda tufës bërthamë të buallit;
- Përmirësimi i menaxhimit të kafshëve në nivel ferme dhe vlerësimi i performancës prodhuese dhe riprodhuese të tufës bërthamë;
- Mbështetja e fermerëve për krijimin e grupeve të fermerëve,
- Mbështetje për përmirësimin e infrastrukturave të fermave,
- Përmirësimi i sistemit të prodhimit,

1. Zhvillimi i integruar i Fermës Agro - Turistike (fermë ditore) me ruajtje in situ dhe përdorim të qëndrueshëm ekonomik të tufës së buallit në zonën e Divjakës, rrethi i Lushnjës, Shqipëri.

Në fillim të viteve 2011 nisi një program për ruajtjen in-situ, i orientuar drejt përdorimit të qëndrueshëm ekonomik të popullatës së buallit. Në program u përfshi një tufë buajsh e përbërë nga 108 krerë të kafshëve me origjinë nga dy ish-ferma bërthama. Në bazë të numrit të kafshëve për mbarështim, kjo specie kategorizohet në rrezik zhdukjeje. Objektivat afatshkurtra të programit janë:

- Frenimi i uljes së madhësisë së popullatës dhe rritja e madhësisë reale (regjistrimit) dhe efektive të popullatës,
- Ruajtja e ndryshueshmërisë gjenetike me anë të një skeme mbarështimi dhe çiftimi për të reduktuar bashkëgjakësinë dhe devijimin gjenetik brenda tufës bërthamë të buallit;
- Përmirësimi i menaxhimit të kafshëve në nivel ferme dhe vlerësimi i performancës prodhuese dhe riprodhuese të tufës bërthamë;
- Akses i tregun lokal.

Objektivat afatgjatë:

- Optimizimi i programit të përmirësimit gjenetik dhe sistemit të prodhimit;
- Zhvillimi i produkteve me cilësi të lartë për tregjet e reja;
- Promovimi i stimujve privatë për të mbështetur dhe siguruar qëndrueshmërinë e programit të ruajtjes in situ dhe përdorimit ekonomik të kësaj speciejë.
- Themelimi i shoqatës së mbarështuesve të buallit.

Studime të kryera

2. Projekt për: Krijimin e regjistrit të tufave të gjedhëve për qumësht: Periudha kohore: 2013 -2018, Vendet e pilotimit: Rrethet Fier, Shkodër, Lushnjë, Durrës dhe Elbasan.

Qëllimi: Zhvillimi i qëndrueshëm i fermave me gjedhë për qumësht duke përmirësuar kapacitetet gjenetike në dispozicion përmes ofrimit të mëshqerrave zëvendësuese me cilësi të lartë si dhe përmes aplikimit të praktikave të përparuara teknologjike në menaxhimin dhe ushqimin e kafshëve.

Ndikimet e projektit:

- Është realizuar metodologjia e marrjes së mostrave, mbledhjes dhe regjistrimit të të dhënave, sipas udhëzimeve të ICAR;
- Është vlerësuar performanca prodhuese dhe riprodhuese e fermave të qumështit;
- Janë aplikuar praktika të përparuara teknologjike në administrimin dhe ushqimin e kafshëve;
- Është rritur niveli teknik i specialistëve të shërbimit të ekstensionit.

Rezultatet;

- U hartua regjistri i tufave për 300 ferma të qumështit (madhësia e popullatës së gjedhëve për qumësht përbëhet nga: 1800 lopë Holstein dhe 635 lopë Jersey);
- Përgatitja e raporteve teknike për çdo rreth dhe tufë për qumësht. Paketat teknologjike:
- Rritja e mëshqerrave zëvendësuese të Holstein
- Rritja e mëshqerrave zëvendësuese të Jersey
- Menaxhimi dhe ushqimi i lopës Holstein
- Menaxhimi dhe ushqimi i lopës Jersey

Studime të kryera**3. Studimi: Ruajtja e qëndrueshme e “Illyric Dwarf Cattle” (Lloji Busha) Lekbibaj – Tropojë, Shqipëri**

Qëllimi i studimit ishte ruajtja dhe zbatimi i disa ndërhyrjeve në elementët e teknologjive bujqësore për popullatën e gjedhëve të Bushës në zonë. Përmes zgjedhjes së viçave mashkull dhe femër që do të përdoren si prindër riprodhues, në konsolidojmë një brez jetësor, mëshqerra prodhuese dhe dema që do të përdoren në mbarështimin natyror.

Vlerësimi dhe përpunimi i të gjitha të dhënave të mbledhura në lidhje me vlera të veçorive të ndryshme morfologjike - biometrike, ndërtimi, performanca prodhuese dhe riprodhuese. U monitorua prodhimi ditor i qumështit dhe u morën rreth 4 mostra qumështi për secilën lopë. 60 mostra të qumështit u analizuan me metodën Lactostar për të përcaktuar përbërësit e qumështit. Kemi kryer metodën e peshimit me matës me shirit, dhe të dhënat po përpunohen me metoda statistikore. Të gjitha shërbimet natyrore janë të regjistruara (të dhënat), demat, pjelljet (të dhënat) dhe mbi këtë bazë u përpunuan performancat riprodhuese. Kemi përgatitur racione ushqimore për të gjitha kategoritë e gjedhëve, në varësi të fazës fiziologjike sipas metodologjisë. Identifikimi i popullatës, karakterizimi i popullatës fenotipike të gjedhëve “Busha” në zonën e Lekbibajt dhe monitorimi i performancave prodhuese dhe riprodhuese të popullatave të tyre ishin disa nga aktivitetet e kryera.

Organizata**Qendra e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB) në Korçë****Detajet e kontaktit**

Adresa: Rr.Voskopojës Korçë-Albania; **Phone:** +355 8 2254 950; **Tel/Fax:** 0694898668
Email: rmecaj93@gmail.com **Email:** qttbkorce@yahoo.com

Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor

QTTB-ja (e vendosur në pjesën juglindore të Shqipërisë) përbëhet nga dy njësi: Drejtoria e Teknologjive Bujqësore, Drejtoria e Teknologjive Blegtorale. QTTB është përgjegjëse për kërkimin dhe transferimin e teknologjive për pemët frutore farore (mollë), patatet dhe elbin, ripërtypësit e vegjël dhe menaxhimin e fermës; Inventarizimin, mbledhjen, vlerësimin dhe ruajtjen e RGjB-ve dhe BGjSh-ve; pjesëmarrjen në projekte kërkimore për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të RGjB-ve dhe BGjSh-ve, pjesëmarrje në përpilimin e dokumenteve të strategjisë (studime, programe dhe plane veprimi për biodiversitetin). Drejtoria e Teknologjive Blegtorale, është e vetmja qendër në mbarë vendin që merret me përmirësimin e racave të gjedhëve Tarantese dhe ripërtypësve të vegjël (dele dhe dhi). Departamenti i Teknologjive Blegtorale të Korçës ka kryer aktivitete për rreth 45 vite në fushën e mbarështimit të ripërtypësve të vegjël dhe rreth 30 vite me atë të gjedhëve Tarantese. Aktualisht ai menaxhon, ruan dhe konsolidon racat e pastra të ripërtypësve të vegjël dhe të gjedhëve Tarantese në të gjithë vendin.

Ruajtja dhe konsolidimi i fondit gjenetik autokton të ripërtypësve të vegjël me vlerë të lartë për vendin tonë është një nga prioritetet kryesore të kësaj qendre.

Duke pasur parasysh erozionin gjenetik të këtyre racave si rezultat i një kryqëzimi të pakontrolluar, është zvogëluar popullata e kafshëve, duke rrezikuar zhdukjen e ndonjë prej tyre, kështu që ruajtja ex- situ dhe in- situ e fondit gjenetik është një argument tjetër për financimin e këtij projekti në Departamentin e Teknologjive Blegtorale Korçë (DTBK).

Vlerësimi i kapaciteteve (njerëzore dhe të infrastrukturës) dhe nevojat për përmirësim

QTTB-ja ka gjithsej 18 punonjës, prej të cilëve 3 mbajnë titullin PhD, prova në terren, laboratorë të ndryshëm. *Drejtoria e Teknologjive Blegtorale përbëhet nga dy sektorë:*

- Sektori i Teknologjive të Menaxhimit Blegtoral;

- Sektori i Teknologjive të Mbarështimit të Kafshëve;

Drejtoria e Teknologjive Blegtorale punëson gjithsej 6 specialistë, prej të cilëve 3 janë specialistë të veterinarisë, 1 specialist agronom dhe 2 vende të lira pune për specialist zooteknik.

Mungesa e specialistëve zooteknikë sjell pasojë të rëndësishme për zbatimin e programeve të ruajtjes së racave ose zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike në përgjithësi dhe atyre indigjene në veçanti.

Vlerësimi i kapaciteteve (njerëzore dhe të infrastrukturës) dhe nevojat për përmirësime

- Këto mangësi janë konstatuar nga vizita në Stacion në dt. 11/26/2019.
- Mbështetja e projektit me disa nga pajisjet më të vlefshme për këtë qendër është e domosdoshme.
- Mbështetja e Stacionit me pajisje laboratorike dhe disa pajisje të tjera që lidhen me zbutjen e deleve vendase për qumësht do të ketë ndikim jo vetëm në funksionimin e përditshëm të stacionit, por edhe në fermerët që mbajnë raca indigjene të ripërtpësve të vegjël në fermat e tyre. .

Stacioni dëshiron të mbështetet në sa më poshtë:

1. Ekziston një nevojë urgjente për 1 (një) pajisje laboratorike për kryerjen e analizave funksionale të qumështit, me një spektër të gjerë (yndyrë, proteina, qeliza somatike, etj.), në mënyrë që të zbatohet programi i ruajtjes dhe zhvillimit që lidhet me qëndrueshmërinë e racave indigjene të ripërtpësve të vegjël (Dele dhe dhi).

Përzgjedhja e qengjave bazohet gjithashtu në vlerësimin e përbërësve të sasisë dhe cilësisë së qumështit. Çiftëzimi bazohet gjithashtu në vlerësimin e performancës së cilësisë të prodhimit të qumështit.

2. Për Laboratorin e Ruajtjes së Spermës me teknologji të ruajtjes në azot të lëngshëm ka nevojë urgjente për 3 (tre) kontejnerë me një kapacitet 50 L, për ruajtjen e materialit biologjik, që do të ndikojë në përmirësimin e procesit të mbarështimit që kryhet në stacion.

3. Stacioni ka nevojë për 2 (dy) makina portative mekanike për mjeljen e tufave të deleve në mënyrë që të ruhet zinxhiri i vlerës.

4. Stacioni ka nevojë për 2 (dy) rezervuarë për ftohjen e qumështit me kapacitet mbajtjeje prej 200 litrash secili, për grumbullimin dhe ruajtjen e qumështit të prodhuar nga kopetë e deleve.

5. Stacioni ka nevojë për 3 (tre) laptopë portativë për të përditësuar dhe përpunuar të dhënat tekniko-zooteknike gjatë monitorimit dhe ekspertizës së kryer në fermat blegtorale të ripërtpësve të vegjël në të gjithë vendin tonë për zbatimin e konservimit dhe përmirësimin të racave.

DTBK realizon projekte kërkimore për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të BGjSh. Që nga viti 2011, në Departamentin e Teknologjive Blegtorale Korçë janë përfshirë në Programin e **Ruajtjes dy raca dhe dy tufa:**

- Raca e deleve "Shkodrane" - 45 krerë,
- Delja Lara e Polisit - 60 krerë,

që ishin në rrezik zhdukjeje. Kjo qendër prodhon dhe shpërndan riprodhues me vlera të larta gjenetike të fermerët, me ndikim në rritjen e të ardhurave të tyre.

Drejtimi i dytë i DTBK-së është që këto programe duhet të ndërmerren për përmirësimin racor të tipareve të deleve dhe dhive (diversiteti gjenetik brenda popullatës) duke marrë parasysh tregun dhe shoqërinë për rritjen e prodhimit blegtoral dhe të ardhurave të fermerëve tanë.

Racat kryesore të përmirësimin racor të deleve në Drejtorinë e Teknologjive Blegtorale në Korçë janë:

- Delet e Ile de France - 75 krerë,
- Delet Awassi - 90 krerë
- Dhitë Saana - 30 krerë,
- Dhitë Alpine - 50 krerë.

Këto raca kanë potencial të lartë gjenetik për sa i përket prodhimit të qumështit dhe mishit dhe tashmë ekzistojnë në vendin tonë në bërthamat e racave të organizuara në DTBK dhe bërthamat e racave në disa fermerë.

Specialistët e stacionit zbatojnë programe mbarështimi për racat/ekotipet lokale të deleve dhe dhive si: Dhia "Capore e Dragobisë", Dhia "Capore e Mokrës", delet "Bardhoke", etj.

Prodhimi i riprodhuesve me vlera të larta mbarështimi është objektivi kryesor i punës së tyre.

Futja e racës së gjedhëve të Tarantezit në vendin tonë si përmes racës së pastër ashtu edhe përmes kryqëzimit është tashmë e dukshme dhe është një nga mënyrat për të rritur prodhimin e gjedhëve në zonat malore të vendit tonë.

<p>Studime të kryera</p>	<p>Aktiviteti i DTBK-së konsiston në prodhimin dhe transferimin e teknologjive për mbarështimin e gjedhëve në vendin tonë dhe integron kërkuesin e fermerëve përmes hulumtimeve dhe demonstrimeve në fermë për të përmirësuar racat dhe teknologjitë e mbarështimit që çojnë në rritjen e të ardhurave të fermerëve nga fermat e tyre.</p> <p>Ky projekt integron gjithashtu përbërësin e rëndësishëm të trajnimit Kombëtar të Specialistëve të Ekstensionit, trajnimin e studentëve të Korçës dhe Universitetit Bujqësor të Tiranës, shkollat e larta bujqësore, zhvillimet e praktikave mësimore, temat studimore, kurset e kualifikimit me fermerët potencialë, teknikat e inseminimit Artificial dhe specialistë të blegtorisë, si dhe seminare, demonstrime, ekspertizë, publikime të ndryshme etj.</p> <hr/> <p>Programi i Ruajtjes dy raca dhe dy tufa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Raca e deleve “Shkodrane” - 45 krerë, - Delja Lara e Polisit - 60 krerë, <p>Ruajtja e një grupi gjenesh të specieve të rrezikuara pa ndikuar në ndryshimin gjenetik përmes ruajtjes ex-situ in -vivo, me një popullatë prej 45 krerë delesh.</p> <p>Zbatimi i programit zooteknik dhe gjenetik për ruajtjen e qëndrueshme in vivo përmes vetë-zhvillimit për një kohë relativisht të gjatë (30 vjet) për të bërë homogjenizimin e përbërjes gjenetike pa ndonjë ulje të nivelit të bashkëgjakësisë.</p> <p>Rritja e numrit të krerëve në vendin e origjinës për të dalë nga faza kritike.</p> <p>Bashkëpunimi institucional me AREB -Shkodër, Korçë për përzgjedhjen e qengjave meshkuj dhe prodhimin e riprodhuesve, qarkullimin e tyre midis fermave dhe zonave të ndryshme për të krijuar linja mashkullore që do të shërbejnë si baballarë për mbarështimin natyror.</p> <p>Programi për përmirësimin e racave</p> <ul style="list-style-type: none"> - Delet e Ile de France - 75 krerë, - Delet Awassi - 90 krerë - Dhitë Saana - 30 krerë, - Dhitë Alpine - 50 krerë.
---------------------------------	--

<p>Organizata</p>	<p>Agjencia Rajonale e Ekstensionit Bujqësor (AREB) - Lushnjë</p>
<p>Detajet e kontaktit</p>	<p>Adresa: Lagjja “18 Tetori”, Blv. “Palmave”. Cel : 0682235196 Email : dhimitraq_q@yahoo.com</p>
<p>Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor</p>	<p>AREB - Lushnjë përfshin rrethet Fier, Vlorë dhe Gjirokastrë.</p> <p>AREB - Lushnjë u krijua me vendim të Këshillit të Ministrave nr. 147, datë 13.3.2018, dhe është nën varësinë e MBZHR-së.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Misioni i Agjencisë është të bëhet një lojtar kryesor në zhvillimin e një sektori bujqësor konkurrues dhe të qëndrueshëm në vend duke punuar në partneritete afatgjata me përfituesit. - Të japë informacione dhe këshilla për zhvillimin teknik dhe teknologjik të fermave bujqësore në mënyrë që të rritet konkurrueshmëria në bujqësi. - Të promovojë dhe lehtësojë krijimin dhe funksionimin e formave të ndryshme të bashkëpunimit të fermerëve. - Të organizojë dhe kryejë trajtimin profesional të fermerëve në fushën e bujqësisë dhe zhvillimit rural. - Të sigurojë informacione mbi standardet që lidhen me mjedisin, cilësinë, marketingun, bujqësinë organike, produktet me tregues gjeografikë. <p><i>Vendimi për krijimin e këtyre Agjencive nuk përfshin mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike autoktone të kafshëve të fermës, në zonën ku operojnë drejtpërdrejt. Por ky vendim nuk duhet të jetë një arsye për të mos kryer aktivitete që lidhen me burimet gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe ato indigjene në veçanti.</i></p>

Vlerësimi i kapacitetit	<p>- Në total, agjencia ka 71 specialistë të punësuar në të gjithë zonën, nga të cilët vetëm 5 janë zooteknikë ekstensionit ose 7% e tyre, dhe vetëm një është zooteknik i specializuar.</p> <p>- Infrastruktura nuk është e mjaftueshme për të mbuluar të gjithë zonën.</p> <p><i>Shërbimi i Mbrojtjes së Bimëve pranë Agjencisë Rajonale të Shërbimit Veterinar - Vlorë është përgjegjëse për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të kafshëve indigjene të fermës në këto zona.</i></p>
Aktivitetet të rëndësishme të kryera nga AREB - Lushnjë	<p>Në zonën e Agjencisë ka disa raca / ekotipe autoktone të kafshëve të fermës:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bualli - Divjakë, - Lushnjë; - Dwarf Cattle “Lopa Gurgucke” - Mallakastër, Fier, - Raca e deles Kuoca Mallakastrës- Mallakastër, Fier, - Dhia e zezë e Dukatit - Dukat, Karaburun, Palasë, Qeparo, Himarë, Vlorë. - Dhia e Dishatit - Markat, Dishat, Sarandë, Konispol. - Dhia krahëbardhë e Greshicës - Ballsh, Fier. - Dhia e Kutës - Ngracan, Fratarit, Ballsh. - Dhia krahëbardhë e Aranitasit - Ballsh. <p>Bashkëpunon me QTTB - Fushë Krujë për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të tufës së buallit në zonën e Divjakës (Kërkime në fermë).</p>
Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.	<p><i>Shërbimi i ekstensionit duhet të rrisë numrin e specialistëve zooteknikë në strukturë për të mbështetur mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone të kafshëve në fermë.</i></p>

Organizata Agjencia Rajonale e Ekstensionit Bujqësor (AREB) - Shkodër	
Detajet e kontaktit	<p>Adresa: Shkodër Cel: 0672853632 Email: hshimaj@yahoo.com</p>
Funksionet që lidhen me biodiversitetit bujqësor	<p>AREB - Shkodër përfshin rrethet Lezhë, Shkodër, Kukës.</p> <p>AREB - Shkodër u krijua me vendim të Këshillit të Ministrave nr. 147, datë 13.3.2018, dhe është nën varësinë e MBZHR-së.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Misioni i Agjencisë është të bëhet një lojtar kryesor në zhvillimin e një sektori bujqësor konkurrues dhe të qëndrueshëm në vend duke punuar në partneritete afatgjata me përfituesit. - Të japë informacione dhe këshilla për zhvillimin teknik dhe teknologjik të fermave bujqësore në mënyrë që të rritet konkurrueshmëria në bujqësi. - Të promovojë dhe lehtësojë krijimin dhe funksionimin e formave të ndryshme të bashkëpunimit të fermerëve. - Të organizojë dhe kryejë trajtimin profesional të fermerëve në fushën e bujqësisë dhe zhvillimit rural. - Të sigurojë informacione mbi standardet që lidhen me mjedisin, cilësinë, marketingun, bujqësinë organike, produktet me tregues gjeografikë. <p><i>Vendimi për krijimin e këtyre Agjencive nuk përfshin mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike autoktone të kafshët e fermës, në zonën ku operojnë drejtpërdrejt.</i></p> <p><i>Por ky vendim nuk duhet të jetë një arsye për të mos kryer aktivitete që lidhen me burimet gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe ato indigjene në veçanti.</i></p>
Vlerësimi i kapacitetit	<ul style="list-style-type: none"> - Në total, agjencia ka 46 specialistë të punësuar në të gjithë zonën, nga të cilët vetëm 13 janë zooteknikë të ekstensionit. - Infrastruktura nuk është e mjaftueshme për të mbuluar të gjithë zonën.

<p>Aktivitetet të rëndësishme të kryera nga AREB - Shkodër</p>	<p>Në zonën e Agjencisë ka disa raca / ekotipe autoktone të kafshëve të fermës:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dhia e Velipojës- Velipojë, Shkodër; - Dhia Capore e Dragobisë- Reç, M.Madhe; - Dhia e Hasit - Has - Kukës, Reç - Shkodër; - Dhia Lara e Kallmetit - Kallmet- Lezhë, Postrisë - Shkodër; - Raca e deleve Shkodrane - Shirokë, Oblikë, Velipojë - Shkodër; - Delja e racës Bardhoka- Mjedë, Theth - Shkodër, Tropojë; - Derri i bardhë - Velipojë- Shkodër; - Derri Pullalli i Shkodrës - Velipojë - Shkodër; - Derri me vath - Velipojë - Shkodër - Illyric Dwarf Cattle (Lloji Busha Type) Lekbibaj - Tropojë, Shqipëri <p>Stafi ka realizuar aktivitete promovuese për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve indigjene në bashkëpunim me QTTB - Fushë Krujë, Korçë, si dhe me projekte dhe programe që operojnë në fushën e blegtorisë.</p> <p>Bashkëpunon me QTTB - Korçë për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të tufës së deleve të racës Shkodrane, deleve të racës Bardhoke, dhisë Capore të Dragobisë - në zonën e Shkodrës.</p>
<p>Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.</p>	<p><i>Shërbimi i ekstensionit duhet të rrisë numrin e specialistëve zooteknikë në strukturë për të mbështetur mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone të kafshëve në fermë.</i></p> <p><i>Duhet të plotësohen vendet e lira të punës për të rritur efikasitetin e specialistëve zooteknikë në këtë rajon të pasur me burime gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe të racave / ekotipeve indigjene të kafshët në fermë.</i></p>

<p>Organizata Agjencia Rajonale e Ekstensionit Bujqësor (AREB) - Korçë</p>	
<p>Detajet e kontaktit</p>	<p>Adresa: Rr.Voskopojës Korçë-Shqipëri; Cel: 0692054254 Email: vgjolla@yahoo.com</p>
<p>Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor</p>	<p>AREB - Korçë përfshin rrethet Korçë, Elbasan, Berat.</p> <p>AREB - Korçë është krijuar me vendim të Këshillit të Ministrave nr. 147, datë 13.3.2018, dhe është nën varësinë e MBZHR-së.</p> <p>Misioni i Agjencisë është të bëhet një lojtar kryesor në zhvillimin e një sektori bujqësor konkurrues dhe të qëndrueshëm në vend duke punuar në partneritete afatgjata me përfituesit.</p> <p>Të japë informacione dhe këshilla për zhvillimin teknik dhe teknologjik të fermave bujqësore në mënyrë që të rritet konkurrueshmëria në bujqësi.</p> <p>Të promovojë dhe lehtësojë krijimin dhe funksionimin e formave të ndryshme të bashkëpunimit të fermerëve.</p> <p>Të organizojë dhe kryejë trajtimin profesional të fermerëve në fushën e bujqësisë dhe zhvillimit rural.</p> <p>Të sigurojë informacione mbi standardet që lidhen me mjedisin, cilësinë, marketingun, bujqësinë organike, produktet me tregues gjeografikë.</p> <p>Vendimi për krijimin e këtyre Agjencive nuk përfshin mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike autoktone të kafshët e fermës, në zonën ku operojnë drejtpërdrejt.</p> <p>Por ky vendim nuk duhet të jetë një arsye për të mos kryer aktivitete që lidhen me burimet gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe ato indigjene në veçanti.</p>
<p>Vlerësimi i kapacitetit</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Në total, agjencia ka 56 specialistë të punësuar në të gjithë zonën, nga të cilët vetëm 6 janë zooteknikë të ekstensionit dhe 2 specialistë zooteknikë. - Infrastruktura nuk është e mjaftueshme për të mbuluar të gjithë zonën.

<p>Aktivitetet të rëndësishme të kryera nga AREB - Korçë</p>	<p>Në zonën e Agjencisë ka disa raca / ekotipe autoktone të kafshëve të fermës:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dhia e Liqenasit - Devoll, Prespë; - Dhia Capore e Mokrës- Kalivaç, Trebinjë, Pogradec; - Raca lokale lopa e Prespës - Liqenas. <p>Stafi ka realizuar aktivitete promovuese për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve indigjene në bashkëpunim me QTTB - Korçë, si dhe me projekte dhe programe që operojnë në fushën e blegtorisë.</p> <p>Bashkëpunon me QTTB - Korçë për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të dhisë së Liqenasit, dhisë Capore e Mokrës, në zonën e Korçës.</p>
<p>Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.</p>	<p><i>Shërbimi i ekstensionit duhet të rrisë numrin e specialistëve zooteknikë në strukturë për të mbështetur mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone të kafshëve në fermë.</i></p> <p><i>Duhet të plotësohen vendet e lira të punës për të rritur efikasitetin e specialistëve zooteknikë në këtë rajon të pasur me burime gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe të racave / ekotipeve indigjene të kafshët në fermë.</i></p>

Organizata Agjencia Rajonale e Ekstensionit Bujqësor (AREB) – Tiranë	
<p>Detajet e kontaktit</p>	<p>Adresa: Rr. Siri Kodra - Tiranë - Shqipëri;</p> <p>Cel: 0697090180</p>
<p>Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor</p>	<p>AREB –Tiranë përfshin rrethet Durrës, Tiranë, Dibër.</p> <p>AREB - Tiranë është ngritur me vendim të Këshillit të Ministrave nr. 147, datë 13.3.2018, dhe është nën varësinë e MBZHR-së.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Misioni i Agjencisë është të bëhet një lojtar kryesor në zhvillimin e një sektori bujqësor konkurrues dhe të qëndrueshëm në vend duke punuar në partneritete afatgjata me përfituesit. - Të japë informacione dhe këshilla për zhvillimin teknik dhe teknologjik të fermave bujqësore në mënyrë që të rritet konkurrueshmëria në bujqësi. - Të promovojë dhe lehtësojë krijimin dhe funksionimin e formave të ndryshme të bashkëpunimit të fermerëve. - Të organizojë dhe kryejë trajtimin profesional të fermerëve në fushën e bujqësisë dhe zhvillimit rural. - Të sigurojë informacione mbi standardet që lidhen me mjedisin, cilësinë, marketingun, bujqësinë organike, produktet me tregues gjeografikë. <p><i>Vendimi për krijimin e këtyre Agjencive nuk përfshin mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike autoktone të kafshët e fermës, në zonën ku operojnë drejtpërdrejt.</i></p> <p><i>Por ky vendim nuk duhet të jetë një arsye për të mos kryer aktivitete që lidhen me burimet gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe ato indigjene në veçanti.</i></p>
<p>Vlerësimi i kapacitetit</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Në total, agjencia ka 45 specialistë ekstensionit të punësuar në të gjithë zonën, nga të cilët vetëm 4 janë zooteknikë të ekstensionit dhe 1 është specialist i profilizuar i zooteknikës. - Infrastruktura nuk është e mjaftueshme për të mbuluar të gjithë zonën.
<p>Aktivitetet të rëndësishme të kryera nga AREB - Tiranë</p>	<p>Në zonën e Agjencisë ka disa raca / ekotipe autoktone të kafshëve të fermës:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dhia e Bulacit – Muhur, Selite, Dibër; - Dhia Skuqe e Matit - Macukull, Klos-Mat; - Dhia e Maskurisë - Rrashbull, Durrës; - Delja rudë – Maqellarë – Dibër; - Delja Syska e Matit – Baz, Rukaj – Mat. <p>Stafi ka realizuar aktivitete promovuese për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve indigjene në bashkëpunim me QTTB - F.Krujë, Korçë, si dhe me projekte dhe programe që operojnë në fushën e bagëtive.</p>

<p>Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.</p>	<p><i>Shërbimi i ekstensionit duhet të rrisë numrin e specialistëve zooteknikë në strukturë për të mbështetur mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone të kafshëve në fermë.</i></p> <p><i>Duhet të plotësohen vendet e lira të punës për të rritur efikasitetin e specialistëve zooteknikë në këtë rajon të pasur me burime gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe të racave / ekotipeve indigjene të kafshët në fermë.</i></p>
---	--

Organizata	Sektori i Ekstensionit Bujqësor (SEB) - Fier
<p>Detajet e kontaktit</p>	<p>Adresa: Fier Cel: 0692312901 Email: sherbimikeshillimor@yahoo.it</p>
<p>Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor</p>	<p>Sektori i Ekstensionit Bujqësor - Fier është një pjesë integrale e Agjencisë Rajonale të Ekstensionit Bujqësor - Lushnjë</p> <p>SEB është krijuar me vendim të Këshillit të Ministrave nr. 147, datë 13.3.2018, dhe është nën varësinë e MBZHR-së.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Misioni i Sektorit është të bëhet një lojtar kryesor në zhvillimin e një sektori bujqësor konkurrues dhe të qëndrueshëm në vend duke punuar në partneritete afatgjata me përfituesit. - Të japë informacione dhe këshilla për zhvillimin teknik dhe teknologjik të fermave bujqësore në mënyrë që të rritet konkurrueshmëria në bujqësi. - Të promovojë dhe lehtësojë krijimin dhe funksionimin e formave të ndryshme të bashkëpunimit të fermerëve. - Të organizojë dhe kryejë trajtimin profesional të fermerëve në fushën e bujqësisë dhe zhvillimit rural. - Të sigurojë informacione mbi standardet që lidhen me mjedisin, cilësinë, marketingun, bujqësinë organike, produktet me tregues gjeografikë. <p><i>Vendimi për krijimin e këtij Sektori nuk përfshin mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike autoktone të kafshët e fermës, në zonën ku operojnë drejtpërdrejt.</i></p> <p><i>Por ky vendim nuk duhet të jetë një arsye për të mos kryer aktivitete që lidhen me burimet gjenetike shtazore në fermë në përgjithësi dhe ato indigjene në veçanti.</i></p>
<p>Vlerësimi i kapacitetit</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Në total, sektori ka 28 specialistë të punësuar në të gjithë zonën, nga të cilët vetëm 4 janë zooteknikë ekstensionit. <p>Infrastruktura nuk është e mjaftueshme për të mbuluar të gjithë zonën.</p> <p><i>Shërbimi i Mbrojtjes së Bimëve pranë Agjencisë Rajonale të Shërbimit Veterinar - Vlorë është përgjegjëse për mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të kafshëve indigjene të fermës në këto zona.</i></p>
<p>Aktivitete të rëndësishme të kryera nga AREB - Lushnjë</p>	<p>Në zonën e SEB-së ka disa raca / ekotipe autoktone të kafshëve të fermës:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dwarf Cattle “Lopa Gurgucke” – Mallakastër, Fier, - Raca e deles kuoca Mallakastrës- Mallakastër, Fier, - Dhia krahëbardhë e Greshicës – Ballsh, Fier. - Dhia e Kutës - Ngracan, Fratarit, Ballsh. - Dhia krahëbardhë e Aranitasit - Ballsh. <p>Janë organizuar aktivitete promovuese për racat / ekotipet autoktone të kafshëve të fermës.</p>
<p>Nevojat për përmirësimin e mëtejshëm të kapaciteteve.</p>	<p><i>Shërbimi i ekstensionit duhet të rrisë numrin e specialistëve zooteknikë në strukturë për të mbështetur mbrojtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave / ekotipeve autoktone të kafshëve në fermë.</i></p> <p><i>Mungojnë mekanizmat për ofrimin e specialistëve zooteknikë të sapo diplomuar. Duhet të rishikohet sistemi i rekrutimit të specialistëve të rinj për këto institucione bujqësore.</i></p>

SHTOJCA 2

LISTA E ORGANIZATAVE JOQEVERITARE QË KANË LIDHJE ME MENAXHIMIN E BURIMEVE GJENETIKE AUTOKTONE TE KAFSHËT NË FERMË.

Përshkrim i shkurtër i aktiviteteve të Shoqatës Kombëtare për Ruajtjen dhe Përdorimin e BGjSh-ve - ALBAGENE, në lidhje me burimet gjenetike autoktone.

Organizata	Shoqata Kombëtare për Ruajtjen dhe Përdorimin e BGjSh-ve - ALBAGENE
Detajet e kontaktit	Adresa: Rr. "Abdyl Frasheri" Pall. 3/3 sh. 1, Ap. 5, AL-Tirana E-mail: +355 42 682140 737, +355 42 41403 kkume09@gmail.com, www.albagene.org
Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor	Organizata ALBAGENE zbaton projekte për ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të racave të rrezikuara të kafshëve në fermë dhe racave indigjene. Projektet e ruajtjes kryhen kryesisht në fermë. Ruajtja e suksesshme në fermë kërkon përfshirjen e të gjithë grupeve përkatëse të interesit. Përmes masave për pjesëmarrje, angazhohen grupet e interesit në të gjitha nivelet për të garantuar respektimin dhe balancimin e interesave.
Vlerësimi i kapaciteteve (njerëzore dhe të infrastrukturës)	ALBAGENE punon me organe qeveritare dhe ndërqeveritare, universitete, bankat e gjeneve, organizatat e mbarështuesve dhe fermerëve si dhe me OJQ të tjera që promovojnë ruajtjen.
Aktivitete të rëndësishme të kryera nga shoqata	<ul style="list-style-type: none">- Në maj të vitit 2006, Albagene në bashkëpunim me fondacionin SAVE organizuan një ekspeditë në rajonin e Prespës, në tre shtete kufitare. Në fund të kësaj ekspedite u nxor ky konkluzion: një racë autoktone e quajtur "Lopa e Prespës", ekziston vetëm në anën shqiptare të rajonit të Prespës. Kjo popullatë është në rrezik të menjëhershëm zhdukjeje si rezultat i erozionit gjenetik. Për ruajtjen e racës, është e nevojshme të përdoret regjistri i tufave si dhe një sistem për administrimin e kafshëve ndërzyes. Me vetëm 400-500 kafshë dhe duke pasur parasysh rrezikun e kryqëzimit duhet të ndërmerre masa të menjëhershme që konsistojnë në: <ul style="list-style-type: none">- Ofrimin e mbështetjes për mbarështuesit e njohur të racës së vjetër- Themelimin e një organizate mbarështimi, organizimin e ekspozitave vetëm për racat e pastra, dhënien e çmimeve për mbarështuesit dhe kafshët.- Futja e konceptit të menaxhimit të demit (demat e rinj nuk duhet të shoqërojnë tufat, veçanërisht ata të pakryqëzuar.)- Mbështetje financiare për mbajtjen e demave të racave të pastra, nëse është e mundur.- Përdorimin e regjistrit të tufave.

<p>Studime të kryera</p>	<p>Një nga aktivitetet dytësore të këtij projekti do të jetë eksperimentimi për vjeljen dhe prodhimin e silazhit të gjelbër nga kallamat në liqenin e Prespës së Vogël.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Shpëtimi i racave të derrave të rrezikuar dhe ngritja e rrjetit të fermerëve në Rezervën Natyrore në Velipojë, Shqipëri. Financuar nga GEF/UNDP dhe Projekti i Fondacionit SAVE, 2009-2013. <p>Fshati ku janë mbarështuar popullatat e racave të rrezikuara të derrave është shpallur stacion shpëtimi dhe programi i ruajtjes in situ i zbatuar deri më tani është një histori suksesi.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Identifikimi dhe karakterizimi i racave native të ripërtpësve të vegjël në rajonin e jugut të Shqipërisë. ALB/SGP/OP4/Y3/CORE/2009 - GEF/UNDP, 2013-2014 - Statusi aktual i popullatave të gjedhit Brachycerous në vendet e Evropës Juglindore dhe strategjitë për ruajtjen e tyre të qëndrueshme. Financuar nga Pika Fokale Rajonale Evropiane për BGjSh, www.rfp-europa.org, 2011-2013 <p>Ruajtja in-situ e racave vendase të derrit - Ekspeditat në rajonin e Velipojës gjatë vitit 2005 kanë identifikuar tre raca vendase të derrave: Siska e bardhë e Shkodrës, pullalliu i Shkodrës dhe derri me vath. Racat janë në gjendje kritike. Ndër faktorët që ndikuan në këtë situatë ishin:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Interesi i ulët ekonomik i fermerëve e për pasojë përpjekjet e fermerëve për t'i ruajtur këto raca dhe për të rritur numrin e kafshëve kanë qenë të ulëta. - Mungesa e tregut vendas; - Mungesa e organizimit dhe programit të fermerëve për ruajtjen dhe zhvillimin e racave lokale të derrave. Për pasojë, ishte pothuajse e pamundur të realizohej përzgjedhja e riprodhuesve, hartimi dhe monitorimi i skemave të çiftëzimit, parandalimi i fenomenit të kryqëzimit (derrat vijnë nga Mali i Zi). Aktivitetet dhe objektivat e programit të ruajtjes in-situ: - Zbatimi i masave urgjente, të domosdoshme për të ndaluar procesin e erozionit gjenetik dhe rënien e madhësisë së popullatës; - Ngritja e një ferme ku të mbarështohen 4-5 dosa dhe 1-2 derra për secilën racë vendase që do të shërbejë si tufë bërthamë për ruajtjen in-situ / në fermë dhe si një qendër shpëtimi. - Mbështetja e bashkëpunimit midis fermerëve, ngritja dhe forcimi i kapaciteteve të rrjetit lokal të fermerëve për të mbështetur ruajtjen in-situ / në fermë. - Ngritja e kapaciteteve për të mbështetur tregtimin e mishit. <p>Pas dy viteve: Madhësia e popullsisë ishte katërfishuar. U krijuan tre ferma bërthamë. Çmimi i mishit të derrit ka qenë 80-90% më i lartë se zakonisht. Kërkesat e konsumatorëve për këtë produkt do të rriten. Pjesa kryesore e prodhimit të mishit i kushtohet tregut turistik të Velipojës. Është rritur interesi i fermerëve, jo vetëm në rajonin e Velipojës por edhe në rajone të tjera, për të mbarështuar racat e derrave vendas.</p>
---------------------------------	---

Përshkrim i shkurtër i aktiviteteve të Shoqatës Kombëtare të Blegtorëve Shqiptarë (LEAA) në lidhje me burimet gjenetike autoktone.

Organizata	Shoqata Kombëtare e Blegtorëve Shqiptarë (LEAA)
<p>Detajet e kontaktit</p>	<p>Adresa: Rr. Brigada VIII, P 11, Shk.1, Ap. 18. Tirana - ALBANIA Tel/ Mob: +355 42252732; + 355 68 2054905 ; E-mail: lea@albmail.com</p>
<p>Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor</p>	<p>Duke marrë parasysh avantazhet e një diversifikimi të gjerë të pranishëm në Shqipëri, mbrojtja e biodiversitetit bujqësor është thelbësore për menaxhimin e qëndrueshëm të natyrës dhe specieve si dhe për sigurinë e jetesës së njeriut. Kafshët shtëpiake dhe / ose të egra përbëjnë bazën e biodiversitetit të Shqipërisë që në disa raste është në rrezik, pavarësisht rëndësisë së tyre për një jetë të shëndetshme dhe cilësore të njerëzve duke marrë parasysh vlerat e tyre ushqyese dhe estetike.</p> <p>Biodiversiteti bujqësor zhvillohet kryesisht në zona bujqësore kodrinore dhe malore jo intensive me burime të kufizuara për gjenerimin e të ardhurave, dhe përfshin një vlerë që në shumë raste nuk vlerësohet si duhet.</p>

	<p>Vetë natyra, peizazhet e ndryshme dhe kushtet e motit bëjnë të mundur që një sërë specimesh të bagëtive të jenë të pranishme në zona të ndryshme, ku në shumë raste kafshët mbajnë toponimet e zonës, si për shembull “Dhia e Hasit”; “Dhia e Kuqe e Matit”; “Lopa e Prespës”; “Dhia e Bulacit” etj. Blegtorja has shpesh probleme me foragjeret natyrore (kullota, livadhe dhe zona pyjore) që përbëjnë një pjesë të madhe të biodiversitetit - probleme të tilla kanë të bëjnë me biodegradimin dhe menaxhimin e dobët (problemi i pronësisë). Kështu, mbrojtja dhe ruajtja e racave autoktone të kafshëve shkon krah për krah me ruajtjen e rezervës natyrore foragjere.</p> <p>Një fenomen shoqëror që duhet të merret në konsideratë në këtë drejtim është migrimi dhe emigrimi. Në përgjithësi, zonat rurale, veçanërisht ato më të thella që janë strehë e racave lokale, po pësojnë tkurrje të popullsisë, dhe për momentin barinjët janë kryesisht pjesë e brezit së tretë. Ky faktor e bën edhe më të pranishëm rrezikun e zhdukjes së burimeve gjenetike. Sidoqoftë, brezi i vjetër po shfaq lidhje shpirtërore me trashëgiminë dhe traditën duke menaxhuar racat lokale edhe pse në shumë raste ato nuk janë aq fitimprurëse sa racat e përmirësuara dhe/ose të importuara.</p> <p>Në shumë raste, përmes produkteve të tyre, ata kultivojnë shijen, vlerat historike dhe kulturore për klientët e tyre të mundshëm, veçanërisht duke pasur parasysh zhvillimet e fundit të potencialeve të turizmit në këto zona të thella.</p>
<p>Vlerësimi i kapaciteteve (njerëzore dhe të infrastrukturës)</p>	<p>LEAA është një OJQ e themeluar që nga prilli i vitit 1999 me qëllim kryesor mbrojtjen e interesit dhe mbështetjen e bizneseve të blegtorëve. Stafi teknik i përbërë nga një veteriner, dy ushqyes të kafshëve (zooteknikë) dhe një agronom/specialist social pyjesh, të cilët së bashku kanë më shumë se 125 vjet përvojë në fushën e menaxhimit të kafshëve - bagëtive dhe ripërtypësve të vegjël. Më specifikisht, ata janë të specializuar në menaxhim, bagëti, burime natyrore; bujqësi; kullota; analizë ekonomike të fermës, ushqimin e kafshëve; menaxhimin e fermës; ushqyerjen; vlerësimin racës; përmirësimin e racës; standardet e produktit dhe cilësinë; vlerësimin e fermës; vlerësimin dhe analizën e racës.</p> <p>Veterineri - ka ekspertizë në parandalimin dhe kontrollin e sëmundjeve të kafshëve; riprodhimin; mbarështimin e kafshëve; higjienën e kafshëve; hambarin, punonjësit dhe mjeljen.</p> <p>Mandati kryesor i LEAA është ofrimi i kurseve të trajnimit dhe asistencës teknike për përmirësimin e racës së kafshëve; riprodhimin; parandalimin dhe kontrollin e shëndetit të kafshëve; strehimin e kafshëve; standardet dhe cilësinë; analizën ekonomike të fermës; vlerësimin e zonave rurale; etj.</p>
<p>Aktivitetet e rëndësishme të kryera nga shoqata</p>	<p>Gjatë 20 viteve LEAA ka vënë në zbatim një portofol prej më shumë se 3 milion eurosh përmes 29 projekteve, nga të cilat projektet më poshtë janë të rëndësishme për mbrojtjen e biodiversitetit:</p> <p>Projekti BE/IPESA - Përmirësimi i Performancës së Shërbimit të Ekstensionit në Shqipëri (IPESA). Përgatitja e manualit për dhentë dhe ripërtypësit e vegjël për një menaxhim efikas të fermës.</p> <p>GIZ/SARED - Mbështetje për Bujqësinë dhe Zhvillimin Rural në zonat e pafavorizuara të Shqipërisë (SARED). LEAA ka ofruar mbështetje për iniciativat e zhvillimit të kapaciteteve për 8 grupe të ripërtypësve të vegjël në të gjithë zinxhirin e vlerës përmes kurseve të trajnimit, asistencës teknike dhe vendeve të prezantimit. Ndihma ka konsistuar në identifikimin e barinjve të suksesshëm lokalë, përmirësimin e racave dhe vendosjen / forcimin e marrëdhënieve midis prodhuesve dhe përpunuesve përmes mekanizmave inovative të çmimit.</p> <p><i>Ndihmë specifike ju dha grupeve që administrojnë racën lokale “rudë” në fshatrat Nizhavec, Podgorie, Alarup, Blacë, Bratomire të qarkut të Korçës dhe në fshatin Caje në rrethin e Kukësit; grupit që administron racën lokale “Bardhoke” në fshatin Mjede, qarku Shkodër dhe “dhinë e Hasit” në zonën e Malësisë së Madhe.</i></p> <p>Ministria Sllovene e Punëve të Jashtme - Fuqizimi i grave në Shqipëri për të siguruar mundësi të barabarta. Vëmendje e lartë në fuqizimin e grave rurale në Pukë, në njësinë administrative Luf. Është përgatitur një paketë e plotë e kurseve të trajnimit për menaxhimin e ripërtypësve të vegjël si dhe janë ofruar kurse trajnimi, janë organizuar vizita studimore dhe janë prezantuar teknika marketingu në mënyra praktike. Udhëzimet e dhëna për administrimin e përditshëm të racës lokale të dhisë.</p>

<p>Studime të kryera</p>	<p>Projekti i USAID/FORECAST “Përmirësimi i Ligjit për blegtorinë, përmes kontributit të aktorëve të ndryshëm nga ata në terren deri te hartuesit e politikave. Partneri Shqiptar në Mikrokredi PSHM “Ofrimi i një sërë kursesh trajnimi rreth faktorëve ekonomikë në menaxhimin e fermës” UNDP/Përmirësimi i nismës për një biznes të qëndrueshëm “Vlerësimi i zonës për potencialet e zhvillimit të ripërtypësve të vegjël në veri të Shqipërisë” World Vision - Albania “Vlerësimi i racave lokale të ripërtypësve të vegjël në zonat e Elbasanit dhe Vlorës” World Vision - Albania “Burimet natyrore si pjesë e biodiversitetit dhe ndikimi i tyre te personat e pafavorizuar në zonën e Elbasanit”.</p> <p>Projekti SNV/ProMali financiar nga Ministria daneze e Punëve të Jashtme “Vlerësimi i gjendjes së ripërtypësve të vegjël pas përmbytjeve në Shkodër dhe propozimet për ndërhyrje emergjente” Projekti SNV/ProMali financiar nga Ministria daneze e Punëve të Jashtme “Analizë e fermave gjysmë intensive dhe intensive të ripërtypësve të vegjël për të përcaktuar modelin më të mirë për replikim” Projekti SNV/ProMali financiar nga Ministria daneze e Punëve të Jashtme “Ndërtimi i hambarit për strehimin më të mirë të deleve dhe dhive. Analizë e situatës aktuale, projektimit, materialeve të ndërtimit, kostove “ Projekti SNV/ProMali financiar nga Ministria daneze e Punëve të Jashtme. “Analizë ekonomike në 15 ferma me ripërtypës të vegjël”.</p> <p>Programi i Kombeve të Bashkuara për punësimin e të rinjve dhe migracionin dhe Organizata Ndërkombëtare e Punës (ILO) “Asistencë teknike për kalimin drejt formalizimit përmes rritjes së produktivitetit dhe krijimit e fokus grupit të fermave të dhive në Gabrice, Kukës”. Menaxhimi më i mirë i racave lokale dhe ruajtja e vlerave të tyre. UNDP Albania financiar nga BE-ja dhe qeveria italiane “Ofrimi i shërbimeve për trajnimin, ngritjen e kapaciteteve dhe aplikimin e metodave inovative në mbështetje të Shoqatës “Qengjat e Jonit”. Menaxhimi efektiv dhe efikas i racave lokale dhe lidhja e grupit me tregun ishte fokusi kryesor i mbështetjes për fermat anëtare.</p> <hr/> <p><i>Më poshtë jepen disa nga rastet më të rëndësishme studimore të përgatitura nga LEAA:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Analiza ekonomike e fermave të dhive dhe deleve. Përcaktimi i pikës së ekuilibrit në rastet e racave lokale dhe racave të importuara. - Efekti i tejmbushjes në efikasitetin e fermave të deleve përmes rritjes së pjellorisë në racat lokale. - Ndikimi i higjienës dhe standardeve në çmimin e qumështit - rruga kryesore drejt një tregu më të mirë për fermerët, furnizim më i mirë për baxhot dhe forcim i marrëdhënieve afatgjata kontraktuale midis prodhuesve dhe përpunuesve. - Sëmundjet dhe masat profilaktike në ripërtypësit e vegjël në zonat e synuara - Kalendarit i ngjarjeve kryesore të ripërtypësve të vegjël (mbarështimi, lindja, heqja e gjirit, ushqimi me gji, sëmundjet) - Studimi mbi praninë e brucelozës te ripërtypësit e vegjël në 8 zona të Shqipërisë.
---------------------------------	--

Përshkrim i shkurtër mbi aktivitetet e Qendrës së Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural të Shqipërisë (QBZHR) në lidhje me burimet gjenetike autoktone.

<p>Organizata</p>	<p>Qendra e Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural (QBZHR)</p>
<p>Detajet e kontaktit</p>	<p>Adresa: Rr.Saraçeve, P. Unicon, Tirana - ALBANIA Tel/ Mob: +355 42226084; + 355 67 3158168; E-mail: fejobegaj@yahoo.com Web: www.bzhr.org</p>
	<p><i>Fushat e aktivitetit përfshijnë:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Hartimin dhe zbatimin e projekteve për zhvillimin e integruar rural në fushën e bujqësisë, blegtorisë dhe mjedisit.

<p>Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Hartimi dhe zbatimi i projekteve për të ulur varfërinë në zonat rurale, për të mbështetur personat në nevojë, gratë, fëmijët, të moshuarit, pakicat dhe personat me aftësi të kufizuara. - Ofrimi i asistencës teknike, trajnimeve në fushën e bujqësisë, blegtorisë, përpunimit bujqësor, marketingut të produkteve bujqësore dhe zinxhirit të vlerës. - Hartimi dhe zbatimi i programeve për mbarështimin e blegtorisë. - Ruajtja dhe menaxhimi i qëndrueshëm i burimeve natyrore, ruajtja e biodiversitetit dhe mbështetja e agroturizmit. - Përfshirja e brezit të ri në mbrojtjen e mjedisit, Përgatitja e planeve të biznesit; - Ofrimi i programeve për bashkëpunim, mbarështim, forcim të komunitetit, teknologji për fermat e vogla, kafshë mbarështimi etj.
<p>Vlerësimi i kapaciteteve (njerëzore dhe të infrastrukturës)</p>	<p>Qendra e Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural (QBZHR) ka zyrën e saj të përhershme në Tiranë, e kompletuar me të gjitha pajisjet e nevojshme për zbatimin e projekteve / programeve që lidhen me mbrojtjen dhe zhvillimin e burimeve gjenetike autoktone. Zyra ekzekutive ka një drejtor ekzekutiv, i cili është specialist veterinar, 3 specialistë zooteknikë, një specialist të veterinarisë, një financiar dhe bashkëpunëtorë në 23 zona të vendit.</p> <p>Nga 5 specialistë që operojnë në qendër 2 prej tyre kanë gradën shkencore Profesor ndërsa 1 specialist ka gradën Dr. Shkencash.</p> <p>QBZHR është një vazhdim i projektit Heifer Albania që ka punuar në Shqipëri për një periudhë prej rreth 15 vjet. Gjatë këtyre viteve Heifer Albania hartoi dhe zbatoi mbi 60 projekte në zonat rurale të Shqipërisë, Kosovës dhe Maqedonisë së Veriut. Në këtë kontekst, Heifer Albania ka mbështetur rreth 12 000 familje të kafshëve të fermave me raca, inpute, asistencë teknike dhe trajnim për të zhvilluar ferma familjare të qëndrueshme, për të mbarështuar bagëtinë dhe për të mbrojtur mjedisin, barazinë gjinore dhe organizimin e komunitetit.</p>
<p>Aktivitetet të rëndësishme të kryera nga shoqata</p>	<p>QBZHR ka një përvojë të madhe në fushën e zhvillimit të blegtorisë. Në fermat e vogla aktivitetet dhe masa specifike realizohen.</p> <p>Në drejtim të ruajtjes dhe administrimit të qëndrueshëm të burimeve natyrore, ruajtjes së biodiversitetit dhe mbështetjes së agroturizmit, ajo ka punuar me dhinë “Capore të Dragobisë” - Valbonë, delen “rudë” - Kukës, dhinë “Capore të Mokrës” dhe racën e përmirësuar të lopës “Jersey”, dhinë “Alpine” etj.</p> <p>Aktivitetet mbështeten nga monitorimi i prodhimit, riprodhimit, seleksionimit të riprodhuesve, shtesave të racioneve ushqimore, promovimit të racave / ekotipeve autoktone në panaire, seminare dhe konferenca.</p> <p>Asistenca teknike dhe trajnimi: QBZHR ka ofruar konsultime dhe sesione trajnimi me grupe fermerësh, drejtues të grupeve dhe shoqata fermerësh dhe si dhe me grupe të tjera interesi në çështjet e zhvillimit të blegtorisë, përmirësimit të racave, mbrojtjes së shëndetit të kafshëve, aktivitetit të blegtorisë, bashkëpunimit bujqësor dhe mbrojtjes së mjedisit.</p> <p><i>Qendra e Blegtorisë dhe Zhvillimit Rural ka realizuar projekte në fushat në vijim:</i></p> <p>Projekti “Për zhvillimin e fermave alpine në Shqipëri”.</p> <p>Projekti “Për zhvillimin e integruar të fermave të qumështit në zonat fushore”</p> <p>Projekti “Mbështetje për grupet e veprimit të grave lokale në zonat rurale”</p> <p>Projekti “Për zhvillimin e fermave të qumështit në zonat kodrinore të lopëve Jersey”</p> <p>Projekti “Për zhvillimin e agroturizmit dhe ruajtjen e zhvillimit të racave lokale” në zonën e Thethit, Valbonës në bashkëpunim me GTZ dhe GEF - Shqipëri.</p> <p>Projekti “Për zhvillimin e bletarisë në zonat malore rurale” i mbështetur nga Rotary International Itali, Rotary Albania.</p>
<p>Studime të kryera</p>	<p><i>Ruajtja e biodiversitetit përmes rritjes së ndërgjegjësimit dhe kapacitetit të komunitetit për mbarështimin e dhive autoktone/lokale të racës “Capore e Dragobisë”</i></p> <p><i>Qëllimet e projektit:</i> Ruajtja e biodiversitetit përmes kultivimit të dhisë autoktone / lokale të racës “Capore e Dragobisë” si një burim alternativ të ardhurash për komunitetet lokale.</p> <p><i>Rajoni:</i> Rajoni i Valbonës (Valbonë, Dragobi, Motinë, Këlcyrë, Rragam, Gjellaj, Quku i Dunishës)</p>

Objektivat:

- Të rritet ndërgjegjësimi i komunitetit rreth dhive lokale të racës “Capore e Dragobisë”
- Të rriten aftësitë e komunitetit për përdorimin e biodiversitetit për rritjen e mirëqenies;
- Të zhvillohet një alternative mbarështimi me dhinë lokale të racës “Capore e Dragobisë”;

Edhe pse kapacitetet e prodhimit janë të kufizuara, dhia “Capore e Dragobisë” luan një rol të rëndësishëm në:

- të ardhura shtesë për fermerët dhe banorët e zonave rurale,
- përmirësimin e standardit të jetesës dhe kushteve të punës në zona shumë të thella rurale;
- përmirësimin e konkurrencës dhe efikasitetit të prodhimit primar bujqësor;
- ristrukturimin e potencialit fizik në sektorin agro-rural;
- ofrimin e mundësive të punësimit në zonat rurale;
- Përmirësimin e biodiversitetit, diversifikimin e fermave, cilësinë e jetës rurale dhe aktiviteteve alternative në zonat rurale, mbështetjen ndaj agroturizmit etj.

Aktivitetet specifike që duhen realizuar:

- Identifikimi i racës “Capore të Dragobisë” në zonë (krijimi i bazës së të dhënave duke përfshirë informacione të hollësishme).
- Identifikimi i fermave “bërthamë” për përdorim të mëtejshëm për mbarështim (identifikimi i mashkullit mbarështues për inseminim natyror, dhinë e mbarështimit për analizat e prodhimit, etj); Blerja dhe shpërndarja falas e 30 dhive të mbarështimit.
- Zbatimi i praktikave të përmirësuara të mbarështimit për dhinë autoktone;
- Rritja e nivelit të prodhimit të qumështit dhe mishit nga tufat e dhive “Capore të Dragobisë” nëpërmjet mbarështimit të përmirësuar.

Zhvillimi i ideve për turizmin rural dhe mirëmbajtjen e trashëgimisë rurale në lidhje me këtë racë.

Ngritja e kapaciteteve:

- Ofrimi i asistencës teknike dhe veterinarë çdo muaj për fermerët;
- Kryerja e 6 seancave të trajnimit me fermerët;
- Organizimi i një përvoje prezantimi / shkëmbimi me pjesëmarrjen e fermerëve, specialistëve nga institucionet vendore dhe qendrore.

Rezultatet

- U përzgjedhën 10 fermerë (mbarështues të mirë) dhe 10 kope (përzgjedhje individuale nga fenotipi)
- U përzgjedhën, u blenë dhe ju dhuruan fermerëve 10 meshkuj me cilësi të lartë të racës Capore e Dragobisë dhe 20 keca të rinj Capore e Dragobisë.
- 30 quintal ushqim koncentrat u blenë dhe u janë ofruar fermerëve përfitues për periudhën e dimrit.

Përshkrim i shkurtër i aktiviteteve të Programit për Mbështetjen e Shoqatës Rurale (RASP) lidhur me burimet gjenetike autoktone.

Organizata	Programi për Mbështetjen e Shoqatës Rurale (RASP)
Detajet e kontaktit	Adresa: Rr. Dritan Hoxha, Teknoprojekt, H2 Ap28, Tiranë, Shqipëri, Web. www.rasp.org.al , Email: petrit@rasp.org.al , office@rasp.org.al , Cel. 069 2067991
Funksionet që lidhen me mbrojtjen e biodiversitetit bujqësor	<i>Themeluar në vitin 1997 sipas ligjit shqiptar, RASP është një organizatë jo-fitimprurëse e specializuar.</i> - Luan një rol aktiv në ruajtjen e burimeve natyrore, biodiversitetin e bimëve dhe kafshëve dhe metodat e kërkimit për përdorimin e tyre të qëndrueshëm. Krijon vlerë të shtuar për materialet dhe produktet lokale në dispozicion si dhe lehtëson aksesin në tregje. - Ndihmë në ngritjen dhe fuqizimin e shoqatave vullnetare dhe formave të tjera të organizatave të shoqërisë civile, të cilat mund të përfaqësojnë dhe t'u shërbejnë popullsisë rurale. - Forcimi i rolit të grave për të identifikuar problemet e tyre, faktorët që ndikojnë dhe qasja drejt zgjidhjes. Fuqizimi i grave për një pozicion më të mirë në familje dhe shoqëri, me qëllim arritjen e barazisë me burrat. Përfshirja aktive e grave dhe të rinjve në vendimmarrje dhe pjesëmarrje.

Vlerësimi i kapaciteteve (njerëzore dhe të infrastrukturës)

- Rritja e kapaciteteve të grupeve rurale, të rinjve, grave dhe grupeve në nevojë me mjete të ndryshme trajnimi, prezantimi, mbështetje ligjore etj.
- Organizimi i grupeve në shoqata dhe kooperativa. Ekspertizë në njohjen e dinamikës, psikologjisë dhe çështjeve në grup, zgjidhjes së problemeve dhe menaxhimit të burimeve njerëzore.
- Hartimi i strategjive dhe planeve të zhvillimit kryesisht në fushën e zhvillimit rural, bujqësisë, mjedisit, turizmit dhe agroturizmit etj. Identifikimi dhe promovimi i burimeve tradicionale për zhvillimin e turizmit në vend.
- Ndhimë për fermerët dhe grupet e fermerëve në zonat rurale për zhvillimin dhe modernizimin e biznesit të tyre përmes prezantimit të teknologjive të reja në prodhim dhe komunikim.
- RASP është përgatitur në ndjekjen e problemeve në të gjithë hapat. Organizata jonë kryen vëzhgime në terren, analizën e situatës dhe identifikimin e nevojave dhe përgatitjen e projekt-propozimeve, menaxhimin e projektit, monitorimin dhe vlerësimin.
- Informimi i publikut dhe pjesëmarrja. Fushata dhe ngjarje për rritjen e ndërgjegjësimit dhe sensibilizimit të publikut. Ndhimë dhe mbështetje për lobimin dhe pjesëmarrjen në vendimmarrje.
- Përgatitja e hartografisë dixhitale në mbështetje të studimeve për turizmin dhe mjedisin. Ndhimë në përpilimin dhe ndërtimin e faqeve të internetit dhe përdorimin e platformave të komunikimit në internet.
- Bashkëpunim/partneritet brenda dhe jashtë vendit.
- Prezantime, panaire, ekspozita, konkurse, botime etj.

Projektet në vazhdim

1. V4-WB6 Inkubator për Blegtorinë Dixhitale (IDF) - Në maj të vitit 2018 filloi një projekt i ri V4. Qëllimi kryesor i Inkubatorit për Bujqësi Dixhitale është të krijojë një vend takimi për profesionistët, anëtarët e ekipit rajonal dhe kombëtar të projektit, përfshirë studentët që kanë ide, plane biznesi, biznese të rinj (start-up) ose profesionistët e pavarur. IDF do të ndihmojë studentët e bujqësisë dhe TI-së që të bëhen më konkurrues me anë të teknologjisë dixhitale. IDF mundëson çdo student me ide të reja biznesi që të ketë akses në njohuritë, ekspertizën dhe teknologjinë e fundit për të testuar dhe eksperimentuar me risitë dixhitale për qëllime agroushqimore.

2. Nisja e projektit të ri të financuar nga BE-ja - Në Korrik 2017 ka filluar një projekt i ri i BE-së. Balkan Med INNOVA do të zbatohet nga një konsorcium prej gjashtë organizatash që vijnë nga 5 vende të ndryshme të Ballkanit.

Greqia, Bullgaria, Maqedonia e Veriut, Shqipëria, Qipro. Qëllimi i përgjithshëm i Balkan Med INNOVA është të mbështesë NVM-të ekzistuese dhe bizneset e reja të mundshme, përmes trajnimit, shkëmbimit të njohurive dhe ekspertizës, transferimit të teknologjisë; personat kryesorë dhe sipërmarrësit do të përftojnë aftësi të reja, do të njihen me mjedisin e biznesit në vendet partnere.

3. Në mars 2017 RASP si pjesë e konsorciumit ka filluar zbatimin e projektit **“Platformë bashkëpunuese për TIK në Ekstensionin Bujqësor në Ballkanin Perëndimor bazuar në praktikat më të mira V4 (AEWB-ICT)”**.

Ky projekt zbatohet me mbështetjen e fondit Visegrad. Zonat e projektit janë Hungaria, Sllovakia, Republika Çeke, Shqipëria, Maqedonia e Veriut, Serbia. Qëllimi kryesor i projektit është të krijojë një platformë bashkëpunimi midis grupeve kryesore të interesit në sektorin e agroushqimit në shtetet e Visegradit (V4) dhe Ballkanin Perëndimor me qëllim ndërtimin e themeleve për aplikimin e TIK në EB në Ballkanin Perëndimor, bazuar në përvojën e V4. Shfrytëzimi i përvojës rajonale në fushën e TIK në EB mundëson sinkronizim më të shpejtë të industrisë agroushqimore midis vendeve partnere duke sjellë zhvillim më të lartë ekonomik në rajon.

4. Në qershor 2016 RASP filloi zbatimin e iniciativës së zhvillimit të kapaciteteve me katër grupe fermerësh në 3 rajone të ndryshme. Këto nisma janë duke u zbatuar me mbështetjen e SARED.

- *Iniciativa për zhvillimin e kapaciteteve për zinxhirin e vlerave të ripërtypësve të vegjël: Mishi i thatë i dhisë* -

Kjo nismë është duke u zbatuar në rajonin e Hasit. Në këtë nismë RASP është duke punuar me një grup fermerësh në Cahan si dhe me një grup tjetër në Gjinaj, të dy në komunën e Hasit.

Qëllimi i kësaj nisme është të zhvillojë një produkt të ri (mish i thatë i dhisë, sipas traditës vendase. Situata është analizuar plotësisht dhe janë formuluar objektivat kryesore.

- Të ngrihen kapacitetet e fermerëve për të përmirësuar procesin e tharjes dhe sigurinë ushqimore për mishin e thatë.

- Të përmirësohet infrastruktura e përpunimit dhe garantimi i standardizimit të produktit dhe kontrolli i cilësisë.

Aktivitetet të rëndësishme të kryera nga shoqata

- Të zhvillohet një fushatë promovuese për futjen në treg të mishit të thatë të dhisë. Kjo nismë për ngritjen e kapaciteteve do të vazhdojë për një vit e gjysmë dhe do të përfshijë trajnime të fermerëve për aspektet teknologjike të procesit të tharjes, trajnime për përmirësimin e teknikave të menaxhimit, vizitë studimore, mbështetje për zhvillimin e marketingut dhe paketimit etj. Një element i rëndësishëm do të jetë përfshirja e grave në të gjitha aspektet e ngritjes së kapaciteteve, duke ndjekur një qasje të përshtatur sipas çdo rasti.
- Iniciativa për zhvillimin e kapaciteteve për zinxhirin e vlerave të ripërtypësve të vegjël: Rritja e prodhimit të mishit nga delet*
- Kjo iniciativë është duke u zbatuar në rajonin e Elbasanit. Në këtë iniciativë RASP po punon me fermerë nga Shtermenti. Grupi i fermerëve në Shterment ka dy produkte kryesore. Një prej tyre është është prodhimi i qengjit dhe tjetri prodhimi i qumështit të deleve. Qëllimi i projektit është rritja e të ardhurave të fermerëve përmes përmirësimit të teknikave të blegtorisë dhe rritjes së prodhimit të mishit, duke aplikuar skemën e riprodhimit intensiv “tre lindje në dy vjet”. Objektivat kryesorë të këtij projekti janë:
- Të krijojë dhe zhvillojë bashkërisht një plan perspektiv për prodhimin dhe tregtimin e mishit të deleve (qengjit).
 - Të rrisë kapacitetin e tyre teknik dhe të përmirësojë teknikat e mbarështimit, të ushqyerit dhe përzgjedhjes së kafshëve.
 - Të prezantojë një teknologji e re të trajtimit hormonal për prodhimin intensiv të qengjit (dy lindje në vit në një pjesë të tufës).
 - Disa fermerë aplikojnë për programin e granteve SARED për të marrë mbështetje për investime dhe pajisje për t'u përfshirë në zinxhirin e vlerës (përpunimi, tregtimi i mishit dhe përmirësimi i teknologjisë së mbarështimit të kafshëve)

Projekti **“Farm-Tour: Zhvillimi i agroturizmit në veri të Shqipërisë dhe lindje të Malit të Zi”**, financuar nga Bashkimi Evropian në kuadër të Programit IPA të Bashkëpunimit Ndërkufitar Shqipëri-Mali i Zi. Aktualisht po zbatohet nga RASP, si aplikuesi kryesor dhe organizatat partnere nga Mali i Zi, Organizata Rajonale e Turizmit Bjelasica & Komovi.

Koncepti i këtij projekti për agroturizmin është i lidhur me zonat rurale dhe bujqësinë, përfshirë praktikën tradicionale të prodhimit, përpunimit ose përdorimit të produkteve. Për këtë arsye, projekti është shtrirë në zona, të cilat njihen për zhvillimin e aktiviteteve bujqësore si tre komunat e Shqipërisë, Margegaj (Tropojë), Shishtavec (Kukës) dhe Fierzë dhe 2 komunat e Malit të Zi, Plavë dhe Andrejevica.

Projekt i përfunduar

Etiketa e cilësisë së mishit të dhisë të Hasit (orientimi gjeografik)

RASP ka përfunduar “Etiketimin e cilësisë së mishit të dhive të Hasit” në kuadrin e projektit të Biodiversitetit në Ballkan “Ruajtja dhe valorizimi i biodiversitetit për zhvillimin e qëndrueshëm rural në malet e Ballkanit”.

Qëllimi i projektit ishte “Promovimi i produkteve të origjinës si kecat e Hasit përmes sistemit të shenjave të cilësisë, në rrethin e Hasit, të cilët pritet të krijojnë një zhvillim të qëndrueshëm të bujqësisë dhe ruajtjen e biodiversitetit”

Objektivat e projektit:

- Të themelohej Shoqata e Mbarështuesve të Dhive të Hasit, të miratohej një skemë përzgjedhjeje dhe të njihet si e ligjshme nga të gjithë mbarështuesit në bazë të një diagnoze me pjesëmarrjen e praktikave ekzistuese të mbarështimit, seleksionimit dhe vlerësimit të prodhimit sipas racave (qumësht - mish - riprodhim); të krijohej libri i tufës në përputhje me standardet dhe kërkesat kombëtare.
- Të ngrihej procesi GI për mishin e kecit të Hasit nëpërmjet përcaktimit të territorit, specifikimit të produktit (mishi keci i Hasit), zgjedhjes së etiketës më të përshtatshme dhe regjistrimit të produktit (si GI ose Etiketë e Kuqe) dhe krijimit të një grupi prodhuesish, shpërndarjes dhe reklamës së produktit. Projekti filloi në maj 2014 dhe përfundoi në dhjetor 2016 - Projekti synon zhvillimin dhe promovimin e një turizmi të qëndrueshëm nëpërmjet zhvillimit të aktiviteteve pilote të agroturizmit në zonat kufitare të Shqipërisë së Veriut dhe pjesës lindore të Malit të Zi, bazuar në përdorimin e burimeve natyrore dhe kulturore dhe gjithashtu në një përfshirje të gjerë të qeverisjes vendore në këtë proces. Të gjitha komunat e përmendura më lart do të përfshihen si partnerë kryesorë në projekt. Do të krijohet një rrjet prej 20 fermash pilote në të dy anët e kufirit, në Shqipëri dhe Mal të Zi që do të shërbejë si model për agroturizmin, i cili mbështetet në traditën vendase, trashëgiminë kulturore të secilit rajon në mënyrë që t'u ofrojë vizitorëve një përvojë unike të turizmit.

SHTOJCA 3

LEGJISLACIONI NË FUSHËN E MBARËSHTIMIT TË KAFSHËVE

- Ligji Nr. 9426/2005 “Për mbarështimin e blegtorisë”, Fletorja Zyrtare Nr. 78/2005 (i ndryshuar me Ligjin Nr. 9864/2008; Ligjin Nr. 10137/2009; Ligjin Nr. 72/2013);
- Urdhër i Ministrit nr. 4, dt. 9. 09. 2008 “Për miratimin e Rregullores për “Standardet Minimale të Mbarështimit të Kafshëve Shtëpiake (Standardet minimale të mbarështimit të gjedhit-viçave) “,
- VKM nr.1708/2008 “Për zbatimin e programeve për ruajtjen in-situ të racave autoktone të bagëtive të imta”, Fletorja Zyrtare Nr. 208/2008;
- VKM nr. 436, datë 02.06.2010 “Për disa ndryshime në vendimin nr. 1634, datë 17.12.2008, të Këshillit të Ministrave, “Për përcaktimin e procedurave dhe të mënyrës së mbështetjes financiare, për ruajtjen e rezervës gjenetike të racës autoktone të buallit”
- Urdhri i Ministrit Nr. 3, datë 5.08.2008, për miratimin e Rregullores mbi “Certifikimin e kafshëve racë e pastër të specieve të gjedhit, dhenve, dhive, kuajve, derrave racë e pastër dhe Hibridet, Spermës, Ovulave dhe Embrioneve të tyre “.
- Urdhri i Ministrit nr. 1, datë 4.03.2009, për miratimin e Rregullores për “Standardet për mbarështimin e derrave dhe pulave”.
- Urdhër i Ministrit nr. 2 dt. 22. 07. 2008 për miratimin e Rregullores “Për riprodhimin e kafshëve në fermë, prodhimin dhe tregtimin e materialeve racore”.
- Urdhri i Ministrit Nr. 422, datë 17.12.2009 për miratimin e Rregullores “Për kushtet për regjistrimin e riprodhuesve racë e pastër të specieve të gjedhit, dhenve, dhive, kuajve, derrave racë e pastër dhe hibridet në librin gjenealogjik “.
- Urdhri i Ministrit Nr 83, datë 16.03.2010, për miratimin e Rregullores “Për organizatat e mbarështimit të kafshëve”,
- Urdhri i Ministrit Nr. 300, datë 8.10.2010, për miratimin e Rregullores “Për metodat e matjes dhe vlerësimit të prodhimit dhe tipareve të tjera, si dhe metodat për vlerësimin e vlerave gjenetike të riprodhuesve racë e pastër të specieve të gjedhit “
- Urdhri i Ministrit Nr. 333, datë 17.11.2010 për miratimin e Rregullores “Për metodat e matjes dhe

vlerësimit të prodhimit dhe tipareve të tjera, si dhe metodat për vlerësimin e vlerave gjenetike të riprodhuesve racë e pastër të dhenve dhe dhive”.

- Urdhri i Ministrit Nr. 333, datë 17.11.2010 për miratimin e Rregullores “Për metodat e matjes dhe vlerësimit të prodhimit dhe tipareve të tjera, si dhe metodat për vlerësimin e vlerave gjenetike të riprodhuesve racë e pastër të dhenve dhe dhive/deleve”.
- Urdhri i Ministrit Nr. 303, datë 04.11.2011 për miratimin e Rregullores “Për standardet zooteknike të kafshëve riprodhuese racë e pastër të species së gjedhit”
- Urdhri i Ministrit Nr. 318, datë 11/11/2011 për miratimin e Rregullores “Për standardet zooteknike të kafshëve riprodhuese racë e pastër të species dhen dhe dhi”
- Urdhri i Ministrit Nr 6, datë 09. 01. 2012 për miratimin e Rregullores “Për përcaktimin e kriterëve për përdorimin e kafshëve racë e pastër të llojit gjedh për qëllime riprodhimi”
- Urdhri i Ministrit nr. 360, datë 27. 12. 2011 për miratimin e Rregullores “Për përcaktimin e kriterëve për përdorimin e kafshëve racë e pastër të llojit dhen dhe dhi për qëllime riprodhimi”.
- Urdhri i Ministrit nr. 237, datë 26.07.2012 për miratimin e Rregullores “Për standardet zooteknike të derrave racë e pastër për riprodhim”
- Urdhri i Ministrit nr. 298, datë 10.10.2012 për miratimin e Rregullores “Për përcaktimin e kriterëve për përdorimin e derrave racë e pastër për qëllime riprodhimi”
- Urdhri i Ministrit nr. 346, datë 13.12.2012 për miratimin e Rregullores “Për përcaktimin e kriterëve për përdorimin e derrave hibridë për qëllime riprodhimi”
- Ligji Nr. 7802/2002 “Për identifikimin dhe regjistrimin e kafshëve dhe fermave” Fletorja Zyrtare Nr. 47/2000 (i ndryshuar me Ligjin nr. 66/2013);
- VKM nr. 320/2008 “Për sistemin e identifikimit të kafshëve dhe regjistrimin e fermave blegtorale”, Fletorja Zyrtare Nr. 49/2008 (i ndryshuar me VKM nr. 198/2009 dhe VKM nr. 381/2009);
- Rregullorja Nr. 1/2002 “Për sistemin e identifikimit dhe regjistrimit të kafshëve dhe ndërmarrjeve blegtorale”;
- VKM nr.31/2016 “Për miratimin e Dokumentit të Politikave për mbrojtjen e biodiversitetit”.
- Ligji Nr. 9817/2007 “Për Bujqësinë dhe Zhvillimin Rural”, Fletorja Zyrtare Nr. 147/2007;
- VKM nr. 709/2014 për miratimin e Strategjisë Ndërsektoriale për Zhvillimin Rural dhe Bujqësor. Fletorja Zyrtare 169/2014;
- VKM nr.1708/2008 “Për zbatimin e programeve për ruajtjen in-situ të racave autoktone të bagëtive të imëta”, Fletorja Zyrtare Nr. 208/2008;
- Ligji Nr. 9587/2006 “Për mbrojtjen e biodiversitetit”, Fletorja Zyrtare Nr. 84, (i ndryshuar me Ligjin Nr. 37/2013; Ligjin Nr. 68/2014);
- VKM Nr.147, datë 13.03.2018 - për krijimin, organizimin e Agjencive Rajonale të Ekstensioneve Bujqësore.

SHTOJCA 4

LISTA E DOKUMENTEVE KOMBËTARE STRATEGJIKE DHE TË PROGRAMIT

- Strategjia për Bujqësinë dhe Ushqimin, miratuar në 2007.
- Prioritetet Strategjike dhe Plani Kombëtar i Veprimit për Konservimin dhe Përdorimin e Burimeve Gjenetike të Kafshëve në Fermë, 2007
- Strategjia Kombëtare e Biodiversitetit dhe një Plan Veprimi për Periudhën 2015-2020, miratuar në Janar 2016.
- Dokumenti i Politikave Strategjike për Mbrojtjen e Biodiversitetit, Janar 2016.
- Strategjia për Zhvillimin e Pyjeve dhe Kullotave, 2016.
- Strategjia ndërsektorale për Zhvillimin Rural dhe Bujqësor, 2007-2013.

SHTOJCA 5

LISTA E MARRËVESHJEVE/KONVENTAVE NDËRKOMBËTARE

- Konventa mbi Diversitetin Biologjik (KDB), e njohur në mënyrë informale si Konventa e Biodiversitetit, Rio de Zhaneiro, më datë 5 qershor 1992; ratifikuar nga Shqipëria në 1996.
- Protokollin i Nagoya-s “Për aksesin në burimet gjenetike dhe ndarjen e drejtë e të barabartë të përfitimeve që rrjedhin nga përdorimi i tyre në Konventën për diversitetin biologjik”, Nagoya, Prefektura Aichi, Japoni, nga 18 deri më 29 tetor 2010, ratifikuar nga Shqipëria në 2014.
- Traktati ndërkombëtar për burimet gjenetike të bimëve për ushqimin dhe bujqësinë, ratifikuar nga Shqipëria në vitin 2010.
- Protokollin për zonat specifike të mbrojtura dhe për diversitetin biologjik në Mesdhe. 12 Dhjetor, 1999, Barcelonë, Spanjë, ratifikuar nga Shqipëria më 26 korrik, 2001.
- Protokollin i Kartagjenës për Biosigurinë të Konventës për Diversitetin Biologjik. 11 Shtator 2003, Kartagjenë, Kolumbi, ratifikuar nga Shqipëria më 8 shkurt 2005.
- Plani i dytë i veprimit global për burimet gjenetike të bimëve për ushqimin dhe bujqësinë, përshtatur nga FAO, nëntor 2011
- Shqipëria ka aderuar në Protokollin Plotësues për Përgjegjësinë dhe Korrigjimin e Protokollit të Kartagjenës për Biosigurinë me Ligjin Nr. 112/2013, datë 22.11.2012.

SHTOJCA 6

LISTA E REFERENCAVE PËR BURIMET GJENETIKE SHTAZORE NË BUJQËSI

- Dokumenti i Politikave Strategjike për Mbrojtjen e Biodiversitetit në Shqipëri, Tiranë, dhjetor 2015, Ministria e Mjedisit
- European Regional Focal Point for Animal Genetic Resources (ERFP) www.rfp-europe.org;
- Dervishej L. - An integrated approach to conservation and sustainable use of agro biodiversity- case study from CABRA/GIZ project in Albania, XIIIth International Symposium, Tirana 14 Decembre 2018, Biodiversity and Sustainable Development.
- Kume K. NC of FBGJSH – ALBANIA Evaluation of Current Status of Busha Cattle and develop a regional breeding program for their conservation and sustainable economic use. PFRE Project August 2010-August 2012, 16th Annual Workshop for European National Co-coordinators' for the Management of Farm Animal Genetic Resources Creta Maris Conference Centre, Heraclion, Crete, Greece 21 August, 2010.
- Stefi G. Kontribut i Heifer Albania për ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të biodiversitetit në Shqipëri. Referim Konferenca Biodiversiteti 27.11.2013.
- Mehmetaj A; Begaj F; Stefi G; Hoxhaj R; Ruajtja e biodiversitetit nëpërmjet mbarështimit të ekotipit të dhisë lokale “Capore e Dragobisë” në kushtet e fermës, në zonën e Valbonës. Referim Konferenca Biodiversiteti, Dhjetor 2012.
- FAO. 2013. In vivo conservation of animal genetic resources. FAO Animal Production and Health Guidelines. No. 14. Rome.
- Sustainable Agriculture For Biodiversity - Biodiversity For Sustainable Agriculture, FAO.
- Leka(Sulaj) F. Dema A. Kadalogimi i Resurseve Gjenetike Shtazore ne Zonat e Projektit CABRA, 2018, <http://albanian-alps.al/sq/broshura..>
- Kume K. Katalogu i Burimeve Gjenetike Shtazore të Fermës në Shqipëri, 2008.
- Leka (Sulaj) F. et al. Sustainable Conservation of the Illyric Dwarf Cattle, National Catalogue of Innovations in Albania Ideass – Innovation for Development and South
- South Cooperation, www.ideassonline.org › pdf › [BrochureIllyricCattle](#) .

- Leka (Sulaj) F, Dedndreaj L., Topi H., Zharri T. Performancat e zhvillimit trupor tek demushat, për ndërzimin natyral, në popullatën e lopëve Busha, në zonën Lekbibaj-Tropojë Qendra e Transferimit Teknologjive Bujqësore, Fushë-Krujë - XIth International Symposium - Biodiversity Conservation, December 21, 2015.
- Tahiri, F., Shehu A., Topi H.(2018).; In situ conservation of buffalo's nucleus herd in Divjaka area, Albania” XIIIth International Symposium: “Biodiversity and Sustainable Development” 14.12.2018.
- Tahiri F.,Dedaj K. (2015) “Results of in-situ conservation program of buffalo’s population in Albania “XIth International Symposium Biodiversity, Conservation and Sustainable Use for Rural Development. Proceedings Book, pages 15-21, Y.2015
- Tahiri F., Papa L., Kume K., (2010) “Rescue of endangered local pig breeds and building up farmers network in the Velipoja Nature Reserve, Albania, a successful conservation program”International Symposium on “Conservation and Economic Use of Biodiversity for Rural Development” October 22, 2010, Albanian Academy, Tirana, Albania.
- Papa L, Kume K, Tahiri F (2010): The Albanian buffalo: a case study of a successful in situ conservation program.EAAP-61st Annual meeting, Heraklion 2010, Session 34, poster 17.
- Brochure: Kume K, Papa L, Tahiri, F: Buallica e Shqipërisë, Zhvillimi i kapaciteteve për ruajtjen in situ dhe përdorimin e burimeve gjenetike shtazore te fermës FAO,TCP(ALB/3001(A), 2007.
- M. Petushi, A. Doko, F. Leka (Sulaj) Albanian “Animal Genetic Resources”- InternationalWorkshop presentation “European Livestock Breeds Ark and rescues Net (ELBAR) Blagoevgrad, Bulgaria, 7-10 May 2009.
- Laknori O, Rexha T, Leka (Sulaj) F., Mitre A, Hamzaraj E, Papparisto A. “The impact of Albanian local bovine races as part of conservation biodiversity in the ischemic heart diseases in humans”.- IV International Symposium of Ecologists of Montenegro – 06-10. 10. 2010 Budva, Montenegro.
- Leka (Sulaj) F., Dedndreaj L., Laknori O., Topi H., - Oral presentation “The current situation of cattle Illyric Dwarf cattle (Type Busha) - in Lekbibaj-Albania and sustainable conservation strategies”, International Symposium “Biodiversity and sustainable use key factor for sustainable rural development.” 22. 10. 2010, Tirana.
- Leka (Sulaj) F., Dema A, Dervishej L. “Improving the protection and sustainable use of autochthonous breeds and ecotypes in farm animals, in selected mountain areas, in Albania “PROJEKTI CABRA, GIZ, TIRANE – ALBANIA, XIIIthInternational Symposium Tirana Biodiversity and Sustainable Development, 14 December 2018.
- Rexhaj N. Papa L. Hoda A. Kume K. The State of Local Cattle of Busha Type in Albania and Kosovo. Their Identification and Morphometric Description. Research Article Anglisticum Journal (IJLLIS), Volume: 7 | Issue: 1|

- C. Tisdell, "Socioeconomic causes of loss of animal genetic diversity: Analysis and Assessment," *Ecological Economics*, vol.45, pp. 365-376, 2003.
- Adebabay K. Belew, Kassahun T., and Gurja Belay Getnet A - The State of Conservation of Animal Genetic Resources in Developing Countries: A Review, *International Journal of Pharma Medicine and Biological Sciences* Vol. 5, No. 1, January 2016.
- Livestock products include milk production by categories of cow, sheep and goats. Other livestock products . www.instat.gov.al › themes › agriculture-and-fishery ›
- Jani S. Kume K. *Agrobiodiversity in Southeast Europe - Assessment and Policy Recommendations*.

